

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ƏSİR VƏ İTKİN DÜŞMÜŞ, GİROV GÖTÜRÜLMÜŞ
VƏTƏNDAŞLARLA ƏLAQƏDAR DÖVLƏT KOMİSSİYASI**

““ERMƏNİ SOYQIRIMI” REAL TARİX, YAXUD TARİXİN YALANI”

mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki

KONFRANSIN MATERİALLARI

Konfrans Azərbaycan Respublikası Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının sədri tərəfindən 1 aprel 2017-ci il tarixdə təsdiq edilmiş layihəyə əsasən, 24 aprel 2017-ci il tarixdə, Bakı şəhərində keçirilmişdir.

Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş
vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının
qərarı ilə çap olunur

BAKİ – 2018

- Konfransın Təşkilat komitəsi:** Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının İşçi qrupu və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti
İctimaiyyətlə əlaqələr şöbəsi
- Elmi redaktorlar:** İsa Həbibbəyli- Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, akademik
Yaqub Mahmudov - Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktoru, akademik
- Buraxılışa məsul:** Eldar Səmədov - Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası İşçi qrupu rəhbərinin müavini
Emin Vəliyev – İşçi qrupunun əməkdaşı

İSBN 978-9952-443-27-1

© Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası

““Erməni soyqırımı” real tarix, yaxud tarixin yalanı” mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları

Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini alır.

Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımı da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir.

1813-cü və 1828-ci illərdə imzalanan Gülistan və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycan xalqının parçalanmasının, tarixi torpaqlarımızın bölünməsinin əsasını qoydu. Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı. Qısa bir müddətdə bu siyasət gerçəkləşdirilərək ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirildi. Soyqırımı Azərbaycan torpaqlarının işğalının ayrılmaz bir hissəsinə çevrildi.

İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq öz havadarlarının himayəsi altında «Erməni vilayəti» adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Belə süni ərazi bölgüsü ilə, əslində, azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu. «Böyük Ermənistan» ideyaları təbliğ olunmağa başlandı. Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına «bəraət qazandırmaq məqsədi ilə» erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycanın və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi.

«Böyük Ermənistan» yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905—1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə geniş miqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin avantürist torpaq iddialarını pərdələmişlər.

Birinci dünya müharibəsi, Rusiyada baş vermiş 1917-ci il fevral və oktyabr çevrilişlərindən məharətlə istifadə edən ermənilər öz iddialarını bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail oldular. 1918-ci ilin mart ayından etibarən əksinqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı Kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı.

Həmin günlərdə ermənilərin törətdikləri cinayətlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Minlərlə dinc azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmişdir. Ermənilər evlərə od vurmuş, insanları diri-diri yandırmışlar. Milli memarlıq incilərini, məktəbləri, xəstəxanaları, məscid və digər abidələri dağıtmış, Bakının böyük bir hissəsini xarabalığa çevirmişlər.

Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədi ilə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırdı. Dünya ictimaiyyətinə bu həqiqətləri çatdırmaq üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradıldı. 1919 və 1920-ci ilin mart ayının 31-i iki dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilli matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımı və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işğalı proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi.

Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzuru və Azərbaycanın bir sıra digər torpaqlarını Ermənistan SSR-in ərazisi elan etdilər. Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədi ilə yeni vasitələrə əl atdılar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il «Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür—Araz ovalığına köçürülməsi haqqında» xüsusi qərarına və 1948—1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

Erməni millətçiləri öz havadarlarının köməyi ilə 50-ci illərdən etibarən Azərbaycan xalqına qarşı kəskin mənəvi təcavüz kompaniyasına başladılar. Keçmiş sovet məkanında müntəzəm şəkildə yayılan kitab, jurnal və qəzetlərdə milli mədəniyyətimizin, klassik irsimizin,

memarlıq abidələrimizin ən nəfis nümunələrinin erməni xalqına mənsub olduğunu sübut etməyə çalışırdılar. Eyni zamanda onlar tərəfindən bütün dünyada azərbaycanlıların mənfi obrazını formalaşdırmaq cəhdləri də güclənirdi. «Yazıq, məzlum erməni xalqı»nın surətini yaradaraq əsrin əvvəllərində regionda baş verən hadisələr şüurlu surətdə təhrif olunur, azərbaycanlılara qarşı soyqırım törədənlər soyqırım qurbanları kimi qələmə verilirdi.

Əsrin əvvəllərində əksər əhalisi azərbaycanlı olan İrəvan şəhərindən və Ermənistan SSR-in digər bölgələrindən soydaşlarımız təqiblərə məruz qalaraq kütləvi surətdə qovulur. Azərbaycanlıların hüquqları ermənilər tərəfindən kobudcasına pozulur, ana dilində təhsil almasına əngəllər törədilir, onlara qarşı repressiyalar həyata keçirilir. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları dəyişdirilir, toponimika tarixində misli görünməyən qədim toponimlərin müasir adlarla əvəzlənmə prosesi baş verir.

Saxtalaşdırılmış erməni tarixi gənc ermənilərin şovinist ruhunda böyüməsinə zəmin yaratmaq üçün dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılır. Böyük humanist ideallara xidmət edən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti ruhunda tərbiyə olunmuş yeni nəslimiz ekstremist erməni ideologiyasının təqiblərinə məruz qalır.

Azərbaycan xalqının mənəviyyatına, milli qüruruna və mənliliyinə yönəlmiş böhtanlar siyasi və hərbi təcavüz üçün ideoloji zəmin yaradırdı. Xalqımıza qarşı aparılan soyqırım siyasəti özünün siyasi-hüquqi qiymətini tapmadığı üçün tarixi faktlar sovet mətbuatında ermənilər tərəfindən təhrif olunur və ictimai fikir çaşdırılırdı. Ermənilərin Sovet rejimindən bəhrələnərək həyata keçirdikləri və 80-ci illərin ortalarında daha da güclənən antiazərbaycan təbliğatına Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi vaxtında lazımi qiymət vermədi.

1988-ci ildən ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ konfliktinin ilkin mərhələsində yüz minlərlə azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından qovulmasına da respublikada düzgün siyasi qiymət verilmədi. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil edilməsi haqqında ermənilərin qeyri-konstitusion qərarını və Moskvanın əslində bu vilayəti Xüsusi İdarəetmə Komitəsi vasitəsi ilə Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmasını xalqımız ciddi narazılıqla qarşıladı və mühüm siyasi aksiyalara əl atmaq məcburiyyəti qarşısında qaldı. Respublikada keçirilən mitinqlər zamanı torpaqlarımızın işğalı siyasəti qətiyyətlə pislənsə də, Azərbaycan rəhbərliyi öz passiv mövqeyindən əl çəkmədi. Məhz elə bunun nəticəsi olaraq, 1990-cı ilin yanvar ayında getdikcə güclənən xalq hərəkatını boğmaq məqsədi ilə Bakıya qoşunlar yeridildi, yüzlərlə azərbaycanlı məhv və şikəst edildi, yaralandı, digər fiziki təzyiqlərə məruz qoyuldu.

1992-ci ilin fevralında ermənilər Xocalı şəhərinin əhalisinə misli görünməyən divan tutdu. Tariximizə Xocalı soyqırımını kimi həkk olunan bu qanlı faciə minlərlə azərbaycanlının məhv edilməsi, əsir alınması, şəhərin yerlə yeksan edilməsi ilə qurtardı.

Millətçi-separatçı ermənilərin Dağlıq Qarabağda başladığı avantürist hərəketin nəticəsi olaraq bu gün bir milyondan artıq soydaşımız erməni qəsbkarları tərəfindən öz doğma yurduvalarından didərgin salınmış, çadırlarda yaşamağa məhkum edilmişdir. Ərazimizin 20 faizinin erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal zamanı minlərlə vətəndaşımız şəhid olmuş, xəsarət almışdır.

Azərbaycanın XIX—XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırımı siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə —

1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyi qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir.

Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırım faciələrini qeyd etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunsun ki, azərbaycanlıların soyqırımı ilə bağlı hadisələrə həsr olunmuş xüsusi sessiyanın keçirilməsi məsələsinə baxsın.

**Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti HEYDƏR ƏLİYEV
Bakı şəhəri, 26 mart 1998-ci il № 690**

MÜNDƏRİCAT

I FƏSİL: Məruzələr

Ali Erdinç -Türkiyə Respublikasında fəaliyyət göstərən Tələt Paşa Komitəsinin sədri	9
Aureliya Qriqoriu - Moldova Respublikasının keçmiş Parlament Ombudsmanı, Moldova İctimai Palatasının sədri	12
Nazim Mustafa - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Dövlət Mükafatı laureatı, Azərbaycan Respublikası Prezident kitabxanasının şöbə müdiri	17
Araz Qurbanov - Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin aparıcı elmi işçisi	28
Solmaz Rüstəмова - Tohidi, tarix elmləri doktoru, AMEA ak. Z.M.Bünyadov ad. Şərqsünaslıq İnstitutunun professoru	35
Ömer Lütfi Taşcıoğlu - Türkiyə, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, Tələt Paşa Komitəsinin üzvü	49
Şuxrat Barlas Salamov - Özbəkistanlı tarixçi, tədqiqatçı, publisist	105
Cavid Vəliyev - siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin şöbə müdiri	117
Şon Patrik Smit - İrlandiya Respublikasının vətəndaşı, gənc tədqiqatçı Tələt Paşa Komitəsinin üzvü	126
Vüqar Rəhimzadə - siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, Dövlət Komissiyasının üzvü, əməkdar jurnalist	129
Əfşan Şəfiyeva - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA ak. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun dosenti	138

II FƏSİL:

XX əsrin əvvəllərində ermənilər tərəfindən Türkiyə və Azərbaycan ərazilərində yaşayan dinc əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı aktlarını əks etdirən fotofaktlar

Türkiyə ərazisində yaşayan dinc əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı aktlarını əks etdirən fotofaktlar	148
Azərbaycan ərazisində yaşayan dinc əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı aktlarını əks etdirən fotofaktlar	158
2007-ci ildə Qubada aşkar edilmiş kütləvi məzarlıqdan görüntülər	174

I FƏSİL: MƏRUZƏLƏR

24 aprel 1915-ci il tarixdə həqiqətdə nə baş vermişdir? Erməni yalanlarına cavab və bu sahədə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin önəmi

Hörmətli konfrans iştirakçıları, əziz qardaşlarım!

İlk dəfə Azərbaycana 2007-ci ildə səfər etmişəm. 10 ildən sonra yenidən burada sizinlə bərabər olduğum və bu konfransda iştirak etdiyim üçün çox xoşbəxtəm. Erməni soyqırımına, qətləminə və terroruna məruz qalmış bütün insanların, o cümlədən, türklərin xatirələrini hörmətlə yad edərək çıxışıma başlamaq istəyirəm.

Əziz dostlar, 11 ilə yaxındır ki, Türkiyədə qeyri hökumət təşkilatı kimi fəaliyyət göstərən Tələt Paşa Komitəsi Türk millətinə və tarixinə iftirlər atanlar, tarixi və elmi saxtalaşdırmağa çalışanlarla qorxmadan, çəkinmədən və heç kimdən yardım istəmədən cəsarətlə mübarizə aparır. Elə bir zamanda yaşayırıq ki, yerli, həmçinin, beynəlxalq QHT-lər və ictimai təşkilatların beynəlxalq siyasətdə rolu artmışdır. Biz anlayırıq ki, insanlar təşkilatlanmadan, bu təşkilatlar isə həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq aləmdəki fəaliyyətlərini düzgün qurmadan, ictimaiyyəti məlumatlandırmaq mümkün deyildir.

Bu səbəbdən, Tələt Paşa Komitəsi ötən ilin sonunda, Azərbaycan Respublikası Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar dövlət Komissiyası ilə əməkdaşlıq haqqında protokol imzlamışdır. Biz erməni yalanlarına, iftirlərinə qarşı birlikdə fəaliyyət göstərməyi, haqlı mövqeyimizi dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmağı qərara almışıq. Lakin erməni terror təşkilatları təkcə Türkiyədə və Azərbaycanda soyqırımı və qətləmlər törətməmişlər. Burada erməni terrorçularının Özbəkistan ərazisində - Fərqanə və Kokandda da qətləmlər törətdiklərini tədqiq edərək üzə çıxarmış dəyərli qardaşımız, özbək tarixçi Şöhrət Barlas Salamov da iştirak edir. Biz gələcəkdə Özbəkistanın müvafiq təşkilatları ilə də işbirliyi quraraq fəaliyyətimizi genişləndirməyi düşünürük. Bir yerdə çalışsaq, erməni yalanlarını və saxtakarlığını daha yaxşı təsbit edə və dünyaya yaya bilərik.

Toxunmaq istədiyim digər bir məsələ 24 aprel 1915-ci il – ermənilərin qondarma "soyqırımı" günüdür. Bəs həmin gün Türkiyədə nə baş vermişdir. Bu suala cavab vermək üçün bir neçə gün əvvəl 20 aprel 1915-ci il tarixində baş verənlərə baxmaq lazımdır. Həmin tarixdən başlayaraq, 3 gün müddətində Türkiyənin Van bölgəsində erməni terrorçu və quldur birləşmələri türklərə və müsəlman əhaliyə qarşı əsl soyqırımı törətmiş, 40 mindən artıq əhalini qətlə yetirmişlər. Osmanlı hökuməti isə bu cür qətləmlərin genişlənməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə İstanbulda və digər şəhərlərdə qiyam və üsyanlar planlaşdıran erməni

ictimai və gizli təşkilatlarının rəhbərlərini həbs etmişdir. Demək, 24 aprel 1915-ci ildə əslində heç bir qanlı hadisə baş verməmişdir, soyqırımdan isə heç söhbət gedə bilməz.

Burada hörmətli yəhudi din xadiminin iştirakı mənə bir şeyi xatırlatdı. Hazırda İsraildə çalışan yəhudi əsilli bir alman ictimai xadimi müəllifi olduğu “Sübuta yetirilmiş soyqırımı” kitabında yəhudi soyqırımının “erməni soyqırımı”ndan ilhamlanaraq törədildiyini iddia etmişdir. Onun bu fikri mənə olduqca pis təsir etdi və ona 40 səhifəlik bir cavab məktubu yazdım. Məktubda sadaladığım bir çox faktlardan bəzilərini burada da səsləndirmək istəyirəm.

II Dünya müharibəsi başlananda faşist Almaniyasından Türkiyəyə 1000-dən çox yəhudi mənşəli alim köç etmişdir. Sonradan fikrini dəyişərək ABŞ-a köçmüş dünya şöhrətli Albert Eynşteyn belə, müraciət edənlərin arasında olmuşdur. Onun müraciət məktubunu Türkiyədə ingilis dilli dərgidə çap etdirmişik. Həmin dövrdə Türkiyə Cümhuriyyətinin Parisdəki səfiri Mehmet Erkin Behic bəy mövcud təhlükələrə rəğmən faşistlər tərəfindən Auşvits əsir düşərgəsinə göndərilməsi planlaşdırılan 30000 yəhudini türk pasportu ilə təmin edərək onların sağ-salamat Türkiyəyə köçürülməsinə müvəffəq olmuşdur.

Soyqırımına məruz qaldığını iddia edən erməni xalqı isə Drastamat Kanayan adlı “Dro” ləqəbli “qəhrəmanı”nın şərəfinə Ermənistanda abidə də ucaltmışdır. Onun “qəhrəmanlığı” I dünya müharibəsi dövründə Osmanlı dövlətinin ordusu cəbhədə vuruşduğundan müdafiəsiz qalan dinc sakinləri qətlə yetirmək, türklərə qarşı qətliaamlar və soyqırımı törətmək, quldurluq və yaşayış məntəqələrini talan etməkdən ibarət olmuşdur. II dünya müharibəsinin başlanması ilə faşistlərə qoşulan “Dro” Almaniya ordusunun tərkibində erməni döyüşçülərindən ibarət 812-ci erməni briqadasını yaratmışdır. Şəxsi heyəti 8000 nəfərdən 35000 nəfərədək artan bu erməni briqadası, Avropada bir çox vəhşiliklər törətmiş, həmçinin yəhudilərə qarşı qətliaamların fəal iştirakçısı olmuşdur.

Bu müqayisəni aparmaqda məqsədim qısaca olaraq Türkiyə dövlətinin tutduğu humanist, insanpərvər mövqeyi bir daha ortaya qoymaqdır. Mən Osmanlı və Türkiyə Cümhuriyyəti dövrlərində türk dövlətinin azlıqlara münasibətdə tolerant siyasəti barədə danışdım. Amma bir şeyi də qeyd etmək istərdim. Burada Tələt Paşa Komitəsinin fəal üzvü əslən İrlandiyalı Şon Patrik Smit əyləşmişdir. O, komitəmizə üzv olmaq üçün müraciət edəndə mənə bir sual verdi. Soruşdu ki, siz ermənilərə nifrət edirsinizmi? Həmin vaxt ona verdim cavabı burada da təkrar etmək istəyirəm. Biz erməni xalqına nifrət etmirik. Türkiyədə on minlərlə erməni əsilli vətəndaşımız yaşayır. Onlar digər insanlarla eyni, bərabər hüquqlara malikdirlər və bu sahədə heç bir problemləri yoxdur. 1982-ci ildə ASALA erməni terror təşkilatı Esenboğa hava limanında terror aktı törətdikdən sonra bu hadisəyə ilk sərt etirazını bildiren Artin Penik adlı erməni vətəndaşımız olmuşdur. İstanbuldakı Taksim

meydanında Atatürkün heykəli qarşısında özünü yandıran mərhum Penikin son istəyi insanların birləşərək bu terrorla mübarizə aparması olmuşdur. Bax, biz Türkiyə olaraq şərqin və qərbin imperialist layihəsi olan erməni terroruna qarşıyıq, insanlığa, insani dəyərlərə qarşı bütün təhdidlərə və zorakılığa nifrət edirik. Erməni xalqına qarşı deyilik.

Ermənistanı isə hazırda bir qrup terrorçu idarə edir. Terror dövlət səviyyəsində dəstəklənir. Bunun nəticəsidir ki, bu gün Ermənistanda bir nəfər belə türk, hətta yəhudi yaşamır. Həqiqət bundan ibarətdir və biz bu həqiqəti dünyaya çatdırmalıyıq. Bəs bunun üçün nələri etməliyik?

İlk növbədə erməni saxtakarlıqlarına, yalanlarına və terroruna qarşı fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatlarımızın sayı çox olmalıdır. Türkiyə və Azərbaycanda bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatlar və QHT-lər sıx əməkdaşlıq etməli və güclərini birləşdirməlidirlər. Digər vəzifə isə, məsələnin hüquq müstəvisinə daşınmasıdır. Bu gün bir qrup insan dünyanı “erməni soyqırımını inkar etmək cinayətdir” kimi məntiqsiz və özü cinayət sayıla biləcək, söz azadlığına qarşı olan fikirlə aldatmaqdadır. Tələt Paşa Komitəsinin üzvü olmuş Doğu Perinçekin erməni “soyqırımı”nın inkarı ilə bağlı İsveç və Fransa hökumətlərinin ona qarşı açdığı məhkəmə çəkişməsinin udması erməni saxtakarlığına və yalanlarına böyük zərbə vurmuşdur. Nəticədə az sonra erməni soyqırımının inkar edilməsinə görə cəza nəzərdə tutan müvafiq maddə İsveç və Fransada cinayət məəcəlləsindən çıxarılmışdır.

Başqa bir vacib məqam isə bu mübarizədə əcnəbi alimlərə və tədqiqatçılara ehtiyacımızın olmasıdır. Belə müstəqil və obyektiv tədqiqatçıların sayı olduqca azdır və tükənmək üzrədir. Odur ki, biz bu işə əcnəbi tədqiqatçı alimlərin cəlb edilməsinə çalışmalı, onlar üçün şərait yaratmalı və zəruri köməklik göstərməliyik.

Bütün bunları edərək, biz öz haqq səsimizi dünyaya çatdıra, erməni saxtakarlığının, yalanının və terrorunun qarşısını ala bilərik.

Роль армянского фактора в современной политике Молдовы

Современная Армения – государство, не имеющее, пожалуй, аналога во всем мире. Полностью моноэтничное государство, открыто пропагандирующее идеологию фашизма на государственном уровне, пропагандирующее ненависть к остальным народам, не только тюрко-язычным, возводящая, памятники фашистам второй мировой войны, открыто призывающая к захвату территорий соседних государств, гордящаяся своими зверствами, учиненными на территории Азербайджана, Грузии, Узбекистана, Турции. Изучая историю армянского государства приходишь к выводу, что Армения это раковая опухоль на теле Кавказа. Искусственно созданная на территории Азербайджана, она как раковые клетки поражает соседние здоровые общества, один раз появившись на какой либо территории, раковые клетки армении поражают здоровые общества, неся ненависть, раздоры и убийства мирного населения. И не надо думать, что похвала и уверения в дружбе к другим странам имеют под собой какие-либо основания. Чтобы убедиться в этом , достаточно прочитав армянские сайты, высказывания простых армян, в которых их ненависть рвется наружу. Приведу в пример только одну цитату руководителя одного из образовательных центров из Еревана “Модус Вивенди” Ары Папяна: ”Неужели не ясно, что ребенок, выросший на сказках Пушкина и ребенок, выросший на сказках Туманяна – это два совершенно разных армянина?”

Хочу выделить три основных направления действия армянского государства, ставящих перед собой цель создания или возврата “Великой Армении”, проводимой ими по всему миру:

1. Признание на международном и законодательном уровнях так называемого “Геноцида армян в Османской империи”.
2. Расширение влияния армянских диаспор в различных странах мира для проталкивания интересов Армении и принятия необходимых решений.
3. Расширение влияния для пропаганды интересов Армении в средствах массовых информационных других стран.

Необходимо отметить, что на выполнение этих целей тратятся огромные средства, и это приносит свои плоды. Достаточно проанализировать, сколько средств

массовой информации находятся под контролем или во владении армянских диаспор, например, в России. Особо выделяются телекомпании “Russiatoday”, ТНТ, Реннум. А если посмотреть различные ток шоу, выходящие на ведущих российских каналах, так складывается впечатление, что армянские политологи и эксперты и только они являются ведущими российскими экспертами во всех областях жизни России.

Действующие на территории Молдовы многочисленные международные структуры оказывают серьезнейшее влияние на принятие решение молдавским руководством. Это касается всех областей жизни молдавского общества, начиная от политики и заканчивая социальным развитием молдавского общества. От решения и мнения сотрудников этих многочисленных офисов зависит принятие решений о выделении различных финансовых грантов, кредитов и другой помощи молдавскому государству, экономика которого без этих финансовых влияний просто развалится и Молдова перестанет существовать как государство. А кто же работает в этих структурах?

Руководителем проекта Совета Европы «Поддержка реформ криминальной юстиции в Республике Молдова» является некая Маргарита Галстян, чья этническая принадлежность вполне очевидна. И понятно, кому при случае в пояс поклонятся чиновники молдавского Минюста. Напомним о вопиющей коррумпированности местных правовых структур, где «рыльце в пушку» не редкость, и о набившем оскомину многолетнем процессе реформирования системы правосудия и органов юстиции, направленном, в первую очередь, на борьбу с достославной коррупцией.

Если без участливого и активного внимания Совета Европы Молдову и представить трудно, то без аббревиатуры «ОБСЕ» редко проходит любое сколько-нибудь существенное событие. Здесь и наблюдение за ходом всех электоральных кампаний, и процесс приднестровского урегулирования, и общий грандиозный комплекс аспектов, связанных с Соглашением об Ассоциации с Евросоюзом. Естественно, Майкла Скэнлона, главу миссии ОБСЕ, знают очень многие. Зато имя Серго Халатяна в прессе практически не встречается, а это один из ведущих чиновников представительства.

Достаточно часто на публике появляется директор молдавского офиса ЮНИСЕФ, Нуне Мангасарян, – то больницы инспектирует, то презентует очередные инициативы Детского фонда ООН. О масштабах проектов данной организации можно судить по недавней скромной затее почти на полмиллиона евро, относящейся к поддержке малообеспеченных семей с детьми, в тесном контакте с Минздравом и Минтруда и соцзащиты республики. Предполагается развитие идеи со строительством

яслей, обучением специалистов и запуском недешевой информационной кампании. Тоже, кстати, рабочие места с приличным вознаграждением для местных менеджеров разных уровней.

Как и прочие международные структуры, ЮНИСЕФ не забывает о Приднестровье. Полтора года назад Нуне Мангасарян выслушала слова благодарности за медицинское оборудование и программу вакцинации для ПМР. Встречу проводила тогдашний «министр иностранных дел» Приднестровья Нина Штански, супруга бывшего приднестровского «президента» Евгения Шевчука. Госпожа Мангасарян не раз получала публичное признание заслуг и от нынешнего премьер-министра, и от вице-преьера, и от других высших чиновников Молдовы.

Столь же социально значимые и щедрые проекты поддерживает ПРООН, где постпредом является Нарине Саакян. (В кишиневском офисе Совета Европы с 2013 года одним из ведущих администраторов значилась Ирина Саакян). Например, молдаване уже год успешно осваивают 3 миллиона евро из программы ПРООН «Поддержка мер по укреплению доверия» для 20 населенных пунктов с обоих берегов Днестра, где реализуются проекты стоимостью от 100 до 190 тысяч евро в медицинских, образовательных, спортивных и культурных учреждениях. Программа финансировалась ЕС, и Нарине Саакян сказала по этому поводу, что «крайне важно поощрять и поддерживать реализацию проектов, направленных на повышение уровня и качества жизни людей по обе стороны реки». Гранды, субсидии и инвестиции могут «подкормить» на местах и сыграть свою роль в работе важных министерств и ведомств, играют свою роль в формировании внешнеполитического курса страны. Огромную роль в экономике Молдовы и имеет кредитование МВФ.

Официальный Кишинев всегда с гордостью козыряет добытыми средствами, пусть и на тех условиях, при которых приходится поднимать чуть ли не все бюджетные сборы и снижать социальные выплаты из государственного финансирования. После нашумевшей кражи миллиарда новые условия МВФ, и без того жесткие, произвели тягостное впечатление даже на самых оптимистичных экономических аналитиков. Как тут ссориться с постпредом? А постоянным представителем Международного валютного фонда в Молдове является уже несколько лет Армине Хачатрян. Понятно, что ни Армине Хачатрян, ни любой другой представитель Фонда не могут диктовать государству решения вне пределов финансовой компетенции. Однако спорить с главным донором и кредитором и в кулуарах – серьезный риск.

В конце прошлого года в Молдове прошли президентские выборы. Победу на выборах одержал председатель партии социалистов Молдовы Игорь Додон. Еще до

выборов я отмечала, что в окружении Додона находятся самые активные представители армянской общины Молдовы Эрнест Варданян и Гайк Вартанян. Победа Додона на выборах президента – это и победа армян в Молдове. Как сказал Варданян: «Додон всегда принимал участие в мероприятиях, проводимых армянской общиной. Мы хотели бы передать ему наказ, чтобы он обеспечил более тесное сотрудничество между Арменией и Молдовой. Мы готовы поддерживать Президента Додона, потому что он всегда лестно отзывался об армянах». И действительно, одним из первых дипломатических шагов вновь избранного президента явилось установление дипломатических отношений с Арменией. На прошлой неделе официально анонсирован визит главы молдавского государства в Армению во второй половине этого года.

При официальных визитах принято возлагать цветы к памятнику национального героя страны прибытия. Кому господин Додон и официальная делегация будет возлагать цветы? Генералу вермахта, пособнику Гитлера – фашисту и национальному герою Армении - Гарегину Нжде? Могу дать прогноз, что после парламентских выборов 2018 года партия социалистов, председателем которой до избрания Президентом Молдовы был Игорь Додон, займет больше половины мест в Парламенте. О обязательно ею будет инициировано принятие Закона о признании геноцида армян 1915 года.

В настоящее время, как мы знаем, армянские диаспоры начали атаку на представителей азербайджанских диаспор в Голландии, на людей, поддерживающих Азербайджан в его справедливой борьбе за территориальную целостность, в России, Узбекистане. Как следствие этих шагов поданные в начале января жалобы на меня в Комиссию по недопущению дискриминации Республики Молдова с требованием признать мои выступления в СМИ как дискриминационные в отношении всех армян, и в комиссию по этике Союза адвокатов Республики Молдова с требованием лишить меня лицензии адвоката за опять таки дискриминацию армян.

В ходе обсуждения жалобы армянской общины на комиссии по недопущению дискриминации, Эрнест Варданян в открытую объявил, что независимо от принятых решений в отношении меня на комиссии, в судебных инстанциях (это их следующий шаг), цель армянской общины довести рассмотрение этого вопроса до европейского суда. Что же, предстоит еще большая работа по доведению правды о агрессивской политики Армении до мировой общественности.

Закончить свое выступление хочу тем, что альтернативой агрессивской политики Армении является миролюбивая, мудрая политика Азербайджана.

Возведенная в ранг государственной политика Мультикультурализма, проводимая руководством Азербайджана, все больше и больше находит понимание и приветствуется мировым сообществом. Азербайджан в настоящее время является примером для многих, в том числе и ведущих, стран мира. У вас есть чему учиться и что перенимать нашим странам. Внешняя политика Азербайджана уже сегодня имеет большой успех и признание в мире . Я же хочу пожелать Азербайджану скорейшего восстановления территориальной целостности, и дальнейших побед на мировом уровне.

*Nazim Mustafa,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
Dövlət Mükafatı laureatı,
Azərbaycan Respublikası Prezident
kitabxanasının şöbə müdiri*

Uydurma erməni soyqırımının ideya müəllifləri və onların “aksioma” çevrilən kitabları haqqında

Osmanlı imperiyasını parçalamaq istəyən dövlətlər XIX əsrin əvvəllərindən etibarən müxtəlif planlar cızır və onları həyata keçirmək üçün müxtəlif yollar axtarırdılar. “Şərq məsələsi” adlanan ideya da məhz həmin planların reallaşdırılması məqsədilə ortaya atılmışdı. Osmanlı dövlətinin daxili işlərinə müdaxilə etmək üçün Türkiyədə yaşayan xristian azlıqların “hüquqlarının qorunmaması” məsələsi bəhanə ola bilərdi. Osmanlı imperiyası ərazisində aysorlar, yunanlar, xristian ərəblər yaşasalar da, erməni azlığı daha çox diqqəti çəkirdi. Bu, onların xarakterindən – xəyanətkar olmalarından, satqınlığından, şəraitə uyğun olaraq din və məzhəblərini dəyişmək xislətindən irəli gəlirdi.

Anadoluya yeridilmiş xristian missionerləri ermənilərin bu xüsusiyyətlərindən istifadə edərək, onları Osmanlı hökumətinə qarşı silahlı mübarizəyə hazırlayırdılar. Fransızlar erməniləri katolik, ruslar pravoslav, ingilislər isə protestant kilsəsinin himayəsinə girməyə çağırırdılar. Kim daha çox pul verirdisə, ermənilər də həmin istiqamətə meyillənirdilər. Amerikalı missionerlər hələ XIX əsrin əvvəllərindən etibarən erməniləri protestant etmək üçün daha çox vəsait sərf edir, Anadolunun müxtəlif yerlərində məktəblər açırdılar. XIX əsrin sonlarından etibarən erməni gənclərinin Amerikada təhsil almaları və ticarətlə məşğul olmaları üçün xüsusi şərait yaradılmışdı. Bir qədər sonra ABŞ-da anti-türk kampaniyası ilə məşğul olan erməni koloniyası beləcə formalaşmışdı.

“Erməni məsələsi” isə “Şərq məsələsi”nin tərkib hissəsi kimi 1877-1878-ci illər Rusiya-Türkiyə müharibəsindən sonra Berlin konqresində gündəliyə gətirilmişdi. Şərqi Anadoluda ermənilərə muxtariyyət verilməsi barədə Berlin müqaviləsinə 61-ci maddənin daxil edilməsindən sonra ermənilər istəklərinə silah gücünə nail olmaq yolunu tutdular. Erməni silahlı dəstələrinin təşkil edilməsi, onların üsyana hazırlanması üçün Rusiya və Avropa dövlətləri gərgin səy göstərirdilər. Avropanın dəstəyi ilə formalaşan “Armenakan”, “Hnçak” və “Daşnaksutyun” partiyaları Anadoluda gizli silahlı dəstələr və terrorçu qruplar təşkil edirdilər.

Ermənilərin 1896-cı il üsyanlarından sonra isə alman və ingilis missiyaları da bölgədə yerləşərək erməniləri Türkiyə əleyhinə təşviq edirdilər. O zaman Türkiyədəki konsulların köməkçilərinin, tərcüməçilərinin hamısı ermənilər idi.

Onlar nə deyərdilərsə, nə söyləyirdilərsə konsullar da səfərlərə onu yazıb göndəridilər¹.

1902-ci il martın 31-də Cenevrədə "Daşnaksutyun" partiyasının təşkilatçılığı ilə Avropada oxuyan erməni tələbələrin 5-ci erməni konqresi keçirilmişdi. Konfransın aldığı qərarın əsas maddələri bunlar idi: İtaliya və Almanıyanın müxtəlif mərkəzlərində ermənilərin xeyrinə konfranslar verilməsi; Avropanın məşhur yazarlarına "Ermənistan və erməni məsələsi" adlı böyük əsərlərin yazdırılması; Mətbuat və konfranslar vasitəsilə ermənilərin xeyrinə bildirişlər yaymaq üçün bütün ölkələrə bildirişlər dağıdılması².

Şərqi Anadoluya silahlar əsasən gizli yollarla Rusiyadan göndərilirdi. Alman, ingilis və fransız missiyaları bölgədə daha aktiv şəkildə erməniləri Türkiyə əleyhinə təşviq edirdilər.

XIX əsrin 90-cı illərində ermənilərin Anadoluda müstəqil dövlət yaratmaq niyyətləri ilə Türkiyəni parçalamaq istəyən böyük dövlətlərin məqsədləri üst-üstə düşürdü. Halbuki, Türkiyə vilayətlərinin heç birində ermənilər sayca çoxluq təşkil etmirdi. Bu dövlətlərin Türkiyədə fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərinə göstəriş verilmişdi ki, türklərin "vəhşi", "qaniçən", "cəllad" obrazının yaradılması üçün bütün mümkün vasitələrdən istifadə etsinlər. Erməni üsyanlarını alovlandırmaq və türkləri əks tədbirlər görməyə vadar etmək məqsədilə kütləvi qırğınlar törədilməsi də həmin planın tərkib hissəsi idi. Birinci Dünya müharibəsinin başlanması və Türkiyənin bu müharibəyə təhrik edilməsi onu parçalamaq istəyən dövlətlərin əlinə gözəl fürsət vermişdi.

XX əsrin əvvəllərində Yaxın Şərqdə öz nüfuz dairəsini genişləndirmək uğrunda böyük dövlətlər arasında mübarizə kəskinləşmişdi. Bu regionda İngiltərənin, Fransa'nın, Rusiyanın, ABŞ-ın, Almanıyanın xüsusi maraqları var idi. Almanıya ilə müttəfiq kimi çıxış edən Türkiyənin vəziyyəti Birinci Dünya müharibəsinin əvvəllərindən etibarən ağırlaşmışdı. Rusiyanın boğazlara və İstanbula (Konstantinopola) yiyələnmək uğrunda mübarizəsi yenidən baş qaldırmışdı və "Şərq məsələsini" öz xeyrinə həll etmək istəyirdi³. 1913-cü ildə Rusiya da "məzlum ermənilərin" müdafiəsi uğrunda açıq çıxış edərək Türkiyənin şərq vilayətlərində islahatlar keçirilməsi tələbini irəli sürmüşdü. Türkiyə hökuməti 1914-cü il yanvarın 26-da islahatlar haqqında saziş imzalamağa məcbur olmuşdu. Həmin sazişə görə, ermənilərə xarici dövlətlərin, birinci növbədə Rusiyanın nəzarəti altında idarəetmə, dil, hərbi mükəlləfiyyət və s. sahələrdə geniş muxtariyyət verilirdi. Rus-türk müharibəsindən faydalanaraq ermənilər isə Şərqi Anadolunun 6 vilayətində "Erməni" dövləti yaratmaq istəyirdilər⁴.

Birinci Dünya müharibəsbəsləmədən əvvəl də çar Rusiyası özünün Yaxın Şərq siyasətində azsaylı xalqlar faktorundan məharətlə istifadə etmişdi. Türkiyədə yaşayan

¹Sidney Whitman. Turkish Memories. London: William Heinemann.1914, p. 94.

²Uras Esat. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. İstanbul: Belge Yayınları, 1987, s. 544.

³Готлиб В.В. Тайная дипломатия в время первой мировой войны, Москва, 1960, с. 56.

⁴Qurko-Kryajin V. Erməni məsələsi. Bakı, 1990, s. 12.

ermənilər, aysorlar, yunanlar Rusiyanın simasında Osmanlı imperiyasını diz çökdürəcək bir qüvvəni görürdülər. Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində bu xalqların nümayəndələri rus hökumətindən onları silahlandırmağı xahiş edir və vəd edirdilər ki, ilk çağırışda türklərə qarşı könüllü dəstələr təşkil edəcəklər.

Türklərə qarşı vuruşmaq üçün ermənilər həm Amerikada, həm Avropada, həm də Rusiyada səfərbər edilirdilər. Erməni mənbələrinin etiraf etdiyinə görə, təkcə Qafqaz cəbhəsində 150 mindən artıq erməni rus ordusunun tərkibində vuruşurdu. Qafqaz canişininin xeyir-duası ilə yaradılan və tərkibində təqribən 10 min könüllü erməni birləşdirən 4 silahlı birləşmə isə İrəvan və Cənubi Azərbaycan istiqamətindən Türkiyənin üzərinə hücumə keçmişdi⁵. Rus qoşunlarının irəliləməsindən istifadə edən ermənilər Şərqi Anadolunun hər yerində türklərə qarşı kütləvi qırğınlar törədirdilər. Xarici mətbuat isə əksini yazır, hər yerdə “məzlum xristian ermənilərin” kütləvi surətdə məhv edilməsi barədə uydurma məqalələr dərc edirdi.

Rusların hücumundan ruhlanan Türkiyə erməniləri indi “Qərbi Ermənistan” adlandırdıqları Şərqi Anadolunun 6 vilayətində (Ərzurum, Van, Bitlis, Xarput, Diyarbəkir, Sivas) müstəqil dövlət qurmaq üçün hər yerdə türkləri qırıp məhv etməyə başlamışdılar. 1915-ci il mayın 14-də rus ordusu Van şəhərini ələ keçirdikdən sonra ermənilər 2 gün ərzində yerli müsəlman əhalisini kütləvi surətdə qırmağa başladılar. Rusların himayəsi altında Van şəhərində erməni hökuməti qurulmuşdu. Qısa müddət ərzində Vanda təqribən 250 min erməni toplaşmışdı⁶.

Ermənilərin türk ordusuna arxadan zərbə vurmasının, terror və təxribatlar törətməsinin qarşısını almaq məqsədilə mayın 27-də Osmanlı hökuməti məcburiyyət qarşısında qalıb, müharibə rayonundan erməniləri ölkənin içərilərinə köçürmək haqqında “Təhcir qanunu” qəbul etmişdi. Həmin qanun 1 iyun 1915-ci ildə rəsmi olaraq qüvvəyə minmişdi. Hər cür hazırlıqdan sonra, mühafizə dəstələrinin müşayiəti ilə köçürmə işlərinə başlanılmışdı. Mövcud olan imkanlar nəzərə alınmaqla və ədalətlə müəyyən edilən köçürmə şərtləri hər bəlgəsindən kənarda yaşayan ermənilərə şamil edilməmişdi.

Ermənilər hər il aprelin 24-nü “genosid günü” kimi qeyd edərək iddia edirlər ki, guya həmin dövrdə türklər 1,5 milyon erməni qırılmışlar. Əslində isə həmin gün sadəcə olaraq İstanbulda və digər şəhərlərdə türklərə qarşı xəyanət edən erməni təşkilatlarının təcili olaraq bağlanması, onların rəhbərlərinin həbs edilməsi və sənədlərin ələ keçirilməsi haqqında daxili işlər naziri əmr vermişdi. Bundan sonra 2345 erməni xəyanətə görə həbs edilmişdi. Maraqlı orasıdır ki, belə bir əmrin veriləcəyindən əvvəlcə xəbər tutan Eçmiədzin katolikosu aprel

⁵ Арутюнян А., *Кавказский фронт 1914-1917 гг.*, Ереван, 1971, с. 304-305.

⁶ “Армянский геноцид” мифическая реальность. Справочник фактов и документов. Баку, 1992, с. 229.

22-də ABŞ prezidentinə teleqram vurmuşdu ki, ermənilərin “türk fanatizminin özbaşınalığından xilas etsin. Həmin teleqram aprelin 24-də, yəni əmr verilən günü artıq ABŞ prezidentinə çatdırılmışdı⁷.

Faktlar sübut edir ki, istər Şərqi Anadolunun ruslar tərəfindən işğalı dövründə, istərsə də 1917-ci il inqilabından sonra rus qoşunlarının geri çəkilməsi zamanı onların silah-sursatını ələ keçirən ermənilər türklərə qarşı sözün həqiqi mənasında soyqırımı törətmişdilər.

Sovet Rusiyası hökuməti 1917-ci il dekabrın 29-da “Türkiyə Ermənistanı” haqqında dekret qəbul etmişdir. Əgər Türkiyədə ermənilərə qarşı etnik təmizləmə siyasəti həyata keçirilmiş olsaydı, Rusiya hökumətinin belə bir dekret verməsi gülünc olardı. Bu dekret Türkiyə ərazisində dövlət yaratmaq üçün ermənilərin iştahasını daha da artırmışdı. Ermənilər 1918-1920-ci illərdə fasilələrlə Ərzurumdan tutmuş, İrəvan quberniyası da daxil olmaqla böyük bir ərazidə türklərə qarşı soyqırımı həyata keçirmişdilər. Məcburiyyət qarşısında qalan türk ordusu əks hücuma keçərək həmin əraziləri erməni quldur dəstələrindən təmizləmişdi.

Bəs uydurma erməni soyqırımının ideya müəllifləri kimlərdir?

“Erməni qırğınları”nın həyata vəsiqə almasında o dövrdə Türkiyədə fəaliyyət göstərən diplomatların və xristian missionerlərin müstəsna “xidmətləri” olmuşdur. Hərçənd ki, tarixdə ilk dəfə Hitler rejiminin yəhudilərə qarşı törətdiyi kütləvi qırğınlar soyqırımı adlandırılmışdır və “soyqırımı”, yaxud “genosid” beynəlxalq hüquq termini kimi 1944-cü ildən işlənir. Bu gün dünyaya təqdim olunan “ermənilərin soyqırımı” ideyasının xaç atası 1913-1916-cı illərdə ABŞ-ın Türkiyədə səfiri olmuş **Henri Morqentau** (1856-1946) sayılır. Osmanlı İmperiyasının parçalanmasında maraqlı olan ABŞ-ın prezidenti Vudro Vilson 1912-ci ildə Henri Morqentaunun səfir vəzifəsinə namizədliyini təqdim edilərkən demişdi: “Tezliklə Türkiyə deyə bir dövlət olmayacaq ki, ora səfir göndərmək lazım olsun”.

Morqentau İstanbulla gələn kimi erməni liderləri və komitəçiləri ilə əlaqə qurmuş, onları silahlı mübarizə aparmağa şirnikləndirmişdi. O, erməni komitəçilərindən Arşak Şmavonyanı özünün birinci köməkçisi və tərcüməçisi, Hakop Andonyanı isə katib təyin etmişdi. Morqentau ABŞ-ın Türkiyədəki konsulluqlarının, xristian missionerlərinin, erməni komitələrinin uydurduqları yalanları və dərc etdirdikləri böhtanların bir nüsxəsini Vaşinqtona göndərirdi. O, yalan məlumatları ilə ABŞ-ı müharibəyə cəlb etmək məqsədi güdürdü.

«New York Times» qəzetinin naşiri Adolf Oksla dostluğu sayəsində Morqentau 1915-ci ildə guya ermənilərin Osmanlı Türkiyəsində kütləvi qırğınlara məruz qoyulduqları barədə 145 məqalə dərc etdirmişdi. O, amerikalı dostlarının maddi yardımı sayəsində ermənilərə yardım

⁷ Жоржде Малевил, Армянская трагедия 1915 года. Баку, 1990, с. 33-35.

məqsədlə ictimai fond yaratmışdı. Sonralar Yaxın Şərqə Yardım Komitəsi adlanan həmin fonda 100 milyon dollar (indiki hesabla 1 milyard dollar) vəsait toplanmışdı. Morqentaunun bu hərəkətləri Osmanlı hökumətinin kəskin narazılığına səbəb olmuşdu və o, 1916-cı ildə səfir postunu tərk etmək məcburiyyətində qalmışdı.

ABŞ-a qayıtdıqdan sonra o, həmin uydurma sənədlər əsasında “Səfirin xatirələri” kitabını dərc etdirmişdi. Həmin kitabda o, 600 mindən 1 milyonadək erməninin məhv edildiyini iddia etmişdir. O dövrdə Osmanlı Teleqraf Agentliyinin müdirinin erməni olması nəzərə alınsa, ermənilərin və onların havadarlarının yalan məlumatlarla dünya ictimaiyyətini necə asanlıqla aldada bildiklərini təsəvvür etmək olar.

Diqqəti çəkən daha bir məqam odur ki, vaxtilə “erməni qırğınları” ideyasına “xaç atalığı” edən xristian müəlliflərinin törəmələri bu gün də erməni lobbisinin diqqət mərkəzindədirlər. Məsələn, Morqentaunun nəvəsi üçüncü HenriMorqentauKembric Universitetində çıxış edərək Türkiyəni Almaniyadan nümunə götürməyə (Almaniyanın yəhudi xolokostunu tanımasını nəzərdə tuturdu) çağırmışdır.

HenriMorqentaunun törəmələri 2009-cu ilin payızında səfirin şəxsi kitabxanasını Vaşinqtondakı erməni soyqırımı muzeyinə təhvil vermişlər.

“Erməni qırğınları”nın həyata vəsiqə almasında Birinci Dünya müharibəsi dövründə Rusiya ilə müttəfiq olan İngiltərənin müstəsna rolu olmuşdur. İngiltərənin Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən 1914-cü ilin avqustunda qurulan və onun bir bölməsi olan **Wellington House** – yəni Müharibə Təbliğatı Bürosu Türkiyə əleyhinə çirkin qaralama kampaniyası aparmaq üçün öz ətrafında məşhur yazarları, jurnalistləri, tarixçiləri və siyasətçiləri birləşdirdi. Bu işə həmçinin İngiltərə tərəfindən idarə olunan ABŞ-ın siyasi dairələri və mətbuatı da cəlb edilmişdi.

İngilis hüquqşünası və diplomatı **Lord Ceyms Brays** (1838-1922) və məşhur ingilis tarixçisi və beynəlxalq münasibətlər üzrə mütəxəssis **ArnoldToynbi** (1889-1975) də uydurma erməni soyqırımının ideya müəllifləri hesab olunurlar. C.Brays İngiltərə Lordlar Palatasının üzvü və 1907-1913-cü illərdə İngiltərənin ABŞ-da səfiri olmuşdur. O, həmçinin Sankt-Peterburq Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmişdir. C. Brays 1876-cı ildə Qafqaza səyahət etmiş, ermənilərin müşayiəti ilə alpinist kimi Ağrı dağının zirvəsinə qalxmışdır. Qafqaza səfərindən qayıtdıqdan sonra o, 1877-ci ildə Londonda “Transqafqaz və Ararat” kitabını dərc etdirmişdir. Daim ermənilərin təsiri altında olan C.Brays 1880-ci ildə Eçmiədzində katolikos IV Gevorkla və İstanbulda patriarx Nerses Varjapetyanla görüşmüşdür. 1893-cü ildə o, İngilis-Erməni Komitəsini təsis etmiş və onun sədri olmuşdur. 28 iyul 1915-ci ildə C.Brays ilk dəfə Lordlar Palatasında “Ermənistandakı xristianların xilas

naminə İngiltərə hökumətinin atacağı addımlar barədə məsələ qaldırmışdır⁸. 1916-cı ilin fevralında A.Toynbi lord C.Braysın razılığı ilə onun adından dünyanın müxtəlif ölkələrinə və erməni komitələrinə müraciət edir ki, ona anti-türk məzmunlu məlumatlar təqdim etsinlər. Mənbələri və müəllifləri göstərilmədən A.Toynbinin ünvanına həddindən artıq məlumatlar göndərilir. 1916-cı ilin may ayında A. Toynbi məktubla C.Braysa müraciət edərək “erməni sənədləri”nin çapına nəşriyyatdan onun adından icazə aldığını bildirir. Beləliklə, ermənilərin və ermənipərəst mənbələrin yoxlanılmamış məlumatları əsasında İngiltərə hökumətinin adından ilk “Mavi kitab” (“Blue Book”) – “Ermənilərə qarşı vəhşiliklər, xalqın məhv edilməsi” adı ilə 684 səhifəlik kitab nəşr edilir. Kitabda yer alan raportların mənbəyi barəsində yazılmışdı: “Heç bir halda bu raportların mənbəyi açıqlanmaz”.

Wellington Housenin müharibə təbliğatı fəaliyyətləri çərçivəsində “Mavi kitab”ı yayınlamaqdan əsas məqsədi ABŞ-ı müharibəyə cəlb etməkdən ibarət idi. Nəticəsi o oldu ki, prezident VudroVilson müttəfiqlərin yanında ABŞ-ın müharibəyə girməsi qərarını verdi⁹. “Mavi kitab”dakı bir çox saxta məlumatların mənbəyi isə 26 ay İstanbulda səfir olmuş H. Morqentaun idi. Hansı ki, uzun illər sonra “Assoşieyted Press” agentliyi Morqentaunun kitabındakı bütün iddiaları “həqiqətdən uzaq” adlandırmışdı.

1921-ci ildən etibarən türklərə qarşı simpatiya göstərən A.Toynbi üzr diləmək yollarını axtarmışdır. A.Toynbi 1928-ci ildən etibarən tamamilə ermənilərlə əlaqəsini kəsmişdir. O, 1967-ci ildə Londonda çap etdirdiyi “Acquaintances” (“Tanışlıq”) adlı əsərində “Mavi kitab”ın yazılmasında C.Braysa yardım etməsindən dolayı peşmanlıq hissi keçirdiyini bürüzə vermişdir¹⁰.

Lakin bu gün də həmin “Mavi kitab” Avropa və Amerikadakı bəzi universitet və məktəblərdə türklərə qarşı nifrət oyatmaq məqsədilə tədris vəsaiti kimi istifadə edilir.

Maraqlıdır ki, A.Toynbinin sağlığında təkrar çap olunmayan həmin “Mavi kitab”ı ABŞ-dakı erməni nəşriyyatları onun ölümündən sonra bir sıra saxta sənədlərlə “zənginləşdirərək” dəfələrlə çap etmişlər.

2005-ci ildə Türkiyə hökuməti “Mavi kitab”ın anti-türk təbliğatı məqsədilə əsassız iddialarla yazıldığı barədə A.Toynbinin etirafına əsaslanaraq İngiltərə hökumətindən “Mavi kitab”a görə üzr istəməsini tələb etmişdir.

Wellington House tərəfindən **Faiz Əl-Hüseyn** (1883-1968) imzası ilə 1916-cı ildə “Şəhid Ermənistan” adlı daha bir uydurma kitab çap edilmişdir. Kitabın müəllifi bədəvi ərəb tayfalarından olduğu, onun Osmanlının Mamurət-ül-əziz vilayətində qaymakam, daha sonra

⁸BaşakTolga. İngiltərə'ninErməniPolitikası (1830-1923). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 202.

⁹Yenə orada, s. 233.

¹⁰Yenə orada, s. 227-228.

Dəməşqdə vəkil işlədiyi, ermənilərin “faciələrinin” canlı şahidi kimi təqdim edilir. Lakin araşdırmalar göstərmişdir ki, Osmanlı hökumətində heç vaxt Faiz Əl-Hüseyn adlı məmur olmamışdır. Faiz Əl-Hüseyn adı altında gizlənən şəxs, əslində ingilis missioneri olmuş və Lourens Araviysk kimi tanınan məşhur casusla birlikdə ərəblərin Osmanlı hökumətinə qarşı üsyanlara qaldırılmasında xüsusi rol oynamışdır. Faiz Əl-Hüseynin həmin kitabı 2007-ci ildə Moskvada “ФАМ” nəşriyyatında rus dilində CovanniQuaytanın təqdimatında “Шейх Файезэль-Гусейн о геноциде армян: "Ислам не причастен к их деяниям"” adı altında genişləndirilərək çap edilmişdir¹¹.

“Erməni soyqırımı”nın digər haç atası **İohannes Lepsius** (1858-1926) sayılır. Alman protestantı, şərqşünas İ.Lepsius missioner kimi İstanbulla gəlmiş, erməni patriarxı ilə görüşmüşdür. 1896-cı ildə “Ermənistan və Avropa” kitabını dərc etdirmişdir. O, 1914-cü ildə Berlində “Alman-Erməni Cəmiyyəti”ni yaratmışdır. Cəmiyyətin məqsədi Şərqi Anadoluda Almanıyanın təsirini artırmaqdan ibarət olmuşdur. İ.Lepsius 1916-cı ildə “Türkiyədəki erməni xalqı haqqında hesabat” kitabını əlyazma şəklində çap etdirir və missionerlərə göndərir. Onun 1919-cu ildə “Almaniya və Ermənistan” kitabı dərc edilir. İ.Lepsius 1921-ci ildə Berlində Tələt paşanın qətli ilə bağlı keçirilən məhkəmə prosesində qatil SoğomonTeyleryanın müdafiəçisi kimi “şahid qismində” çıxış etmişdir. İ.Lepsiusun 46 cildlik əxsi arxivi 1998-ci ildə İrəvana gətirilib və hazırda “Soyqırım Muzey-İstitut”da nümayiş etdirilir. Həmin muzeydə İ. Lepsiusun xatirəsinə xüsusi guşə düzəldilmişdir.

Armin Teofil Veqner (1886-1978) də uydurma “erməni soyqırımı”nın həyata vəsiqə almasında xüsusi rol oynamışdır. Publisist, şair və fotoqraf kimi tanınan alman əsilli A. Veqner 1915-1916-cı illərdə Mesapotamiyada sanitar zabiti kimi xidmət etmişdir. O, Türkiyədə ermənilərin qırğınlara məruz qoyulduqlarının şahidi olduğunu iddia etmişdir. A. Veqner ermənilərin türklərə qarşı törətdikləri qırğınlara aid fotoları da “erməni soyqırımı” kimi qələmə vermişdir. Onun “Qayıtmayan yollar”, “Armeniada”, “Erməni anaları” adlı oçerkləri çap olunmuşdur. A.Veqner Tələt paşanın qatili SoğomonTeyleryanınBerlində keçirilən məhkəməsində müdafiəçi kimi də çıxış etmiş və məhkəmənin kitab halında dərc edilən stenoqramına ön söz yazmışdır. O, 1927 və 1967-ci illərdə Ermənistanda olmuşdur. Onun adına İrəvanda küçə vardır.

“Erməni soyqırımı”na yaşıl işıq yandıran müəlliflərdən biri də avstriyalı **Frans Verfəldir** (1890-1945). O, katolik ermənilərin təsiri altında olmuşdur. 1929-cu ildə o, ermənilərin tövsiyəsi ilə Dəməşqə getmiş və erməni qaçqınlarının həyatı ilə tanış olmuşdur. F. Verfəl daha sonra Vyanada tarixi saxtalaşdırmaqla məşğul olan mxitaristlərin yanında “ermənilərin

¹¹<http://noev-kovcheg.ru/mag/2007-12/968.html>.

üç minillik tarixini” öyrənmişdir. Onun 1915-ci il hadisələri barədə ermənilərin uydurduqları məlumatlar əsasında yazdığı “Musa dağda 40 gün” romanı 1934-cü ildə işıq üzü görmüşdür. F. Verfel bu romanı yazarkən İohannLepsiusun əsərlərinə istinad etmiş və onu erməni xalqının “xilaskar mələyi” adlandırmışdır.

Qəribəsi odur ki, “Musa dağda 40 gün” kitabı 1999-cu ildə HakanSarakul adlı erməni 4 min nüsxə ilə İstanbulda türk dilində dərc etdirmişdir. 2000-ci ildə isə tərcüməçinin iştirakı ilə İrəvanda həmin kitabın təqdimat mərasimi keçirilmişdir.

Ermənilərin uydurma soyqırımının həyata vəsiqə almasında xüsusi payı olan missionerlərdən biri də **Anna Hedviq Büldür** (1887-1981).O, Estoniyanın Xaapsal şəhərində sahibkar ailəsində anadan olmuşdur. 15 yaşından etibarən təhsilini Sankt-Peterburqakı alman protestant məktəbində davam etdirmişdir. 1903-cü ildə bakalavr dərəcəsi aldıqdan sonra bir müddət missioner evlərində fəaliyyət göstərmişdir. 1911-1916-cı illərdə o, Almanıyanın Maraşda təşkil etdiyi sığınacaq evlərində müəllim işləmişdir.

AnnaBül 1922-ci ildə Strasburq şəhərində təsis edilən “Şərqdə Xristian Missionerləri” təşkilatına üzv olmuş və yenidən Hələbə qayıtmışdır. O, Hələbdəki erməni qaçqınları üçün toxuculuq sexləri, bağçalar, məktəblər, xəstəxana açılmasına nail olmuşdur. AnnaBül 1951-ci ildə Hələbdən Almaniyaya köçmüşdür. O, 1965-ci ildə Suriyada və Livanda uydurma “erməni soyqırımı”na həsr olunmuş tədbirlərdə iştirak etmişdir. Həmişə ermənilərlə ünsiyyətdə olan Anna Bül Almaniyada kimsəsizlər evində dünyasını dəyişmişdir.

2014-cü ildə ermənilər AnnaBülün yaşadığı Xaapsal şəhərində onun xatirəsinə xaçkar (xaçdaş) qoymuşlar¹². 2016-cı ildə İrəvanda AnnaBülə həsr edilmiş “Sonuncu ibadət” adlı sənədli filmin internet-premyerası olmuş və “Missionerlər. AnnaHedviqBül” dalanan poçt markası buraxılmışdır.

Məruzənin bu hissəsində “erməni soyqırımı”na həyat vəsiqəsi verən müəlliflərin yalnız bir neçəsi haqqında söhbət açdıq. Bu gün həmin müəlliflərin saxta əsərləri erməni tədqiqatçıların və Türkiyə əleyhinə yazan müəlliflərin istinad mənbəyidir. Həmin əsərlər erməni lobbisinin köməyi ilə tərcümə edilərək təkrar-təkrar dünyaya yayılır. Bütün bunlarla yanaşı, “erməni soyqırımı”na “xaç atalığı” edən müəlliflərin də əsl niyyətləri, onların ermənilərdən alət kimi istifadə etmələri barədə də xarici müəlliflərin sanballı tədqiqat əsərləri yazılır. Hətta ABŞ-da yaşayan bəzi erməni alimləri də etiraf edirlər ki, 1915-ci ildə Türkiyədə baş verən hadisələr zamanı ermənilər Osmanlı Türkiyəsini parçalamaq istəyən böyük dövlətlərin əllərində alət və onların məkrli siyasətlərinin qurbanı olublar.

¹²<https://triptoestonia.com/haapsalu/dostoprimechatelnosti/pamyatnik-anne-xedvig-byull>.

“Aksiomlar” uydurma soyqırımına yeni nəfəs verir

Osmanlı imperiyasında ermənilərə qarşı “kütləvi qırğınlar” və yaxud “soyqırımı” törədilməsi ilə bağlı iddialar bir daha yalnız XX əsrin 60-cı illərindən etibarən yenidən gündəmə gəlmişdir. 1918-ci ildə tarixdə ilk müstəqil erməni dövləti – Ermənistan Respublikası yarandıqdan sonra Batumda Ermənistanla Türkiyə arasında dostluq müqaviləsi imzalanmışdı. 1920-ci il dekabrın 2-də daşnak hökuməti ilə Türkiyə arasında Aleksandropol (Gümrü) müqaviləsi imzalanmışdır. Həmin müqavilənin şərtlərinə görə Ermənistan Respublikası xarici və daxili təhlükə ilə üzləşərsə Türkiyə Ermənistana hərbi yardım göstərmək öhdəliyi götürürdü. Daşnak hökumətinin liderləri Şərqi Anadoluda baş verən hadisələrə görə Çar Rusiyasını təqsirkar hesab edir, rusların erməniləri aldatdığını və satdığını, vaxtilə Rusiyanın daxili işlər naziri olmuş Lobanov-Rostovskinin “Bizə ermənisiz Ermənistan lazımdır” şüarının həyata keçirmək istəndiyini bildirirdilər¹³.

Türkiyə ilə Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstan arasında imzalanan 1921-ci il 13 oktyabr tarixli Qars müqaviləsini Sovet Ermənistanında toy-bayram kimi qarşılamışdılar. Bu münasibətlə İrəvanın mərkəzində izdihamlı bayram mərasimi keçirilmişdi. Həmin ilin noyabrında Qars müqaviləsi Ermənistan parlamentində ratifikasiya edilmişdir. 1920-1930-cu illər ərzində 1915-ci ildə Osmanlı Türkiyəsində baş verən hadisələrə görə “imperialist dövlətlər”, xüsusilə də Almanıyanın ünvanına ittihamlarsəsləndirilirdi. Həmin dövr Sovet tarixşünaslığında Türkiyədə ermənilərə qarşı “kütləvi qırğınlar” və yaxud “soyqırımı” törətmək iddiasına rast gəlmək mümkün deyildi. İkinci Dünya müharibəsinin ilk illərində Türkiyənin Almanıyanın müttəfiqi kimi çıxış etməsi Sovet hökumətini qəzəbləndirmiş, nəticədə müharibənin sonunda – 1945-ci ildə SSRİ-nin Türkiyənin Qars vilayətinə qarşı ərazi iddiası ilə nəticələnmişdi. Türkiyənin 1952-ci ildə NATO-ya üzv olması Rusiyanı çox narahat etməyə başlamışdı. 12 sentyabr 1959-cu ildə Türkiyə Avropa İqtisadi Birliyinə (indiki Avropa İttifaqı) üzv olmaq üçün müraciət etmişdi. 12 sentyabr 1963-cü ildə tarixində Türkiyə ilə Avropa İqtisadi Birliyi arasında ortaqlıq sazişi imzalanmış və bu saziş 1 dekabr 1964-cü ildə qüvvəyə minmişdi. Türkiyənin Qərb düşərgəsinin yanında yer almasından sonra sərhəd qonşusu Sovet hökumətinin yadına yenə “erməni məsələsi” düşmüşdü. Türkiyəyə təzyiq vasitəsi kimi, ilk dəfə uydurma soyqırımının tanınması üçün müvafiq təşkilatlar göstərişlər verilmiş, o cümlədən də Ermənistan SSR-in rəhbərliyi qarşısında bu məsələ ilə bağlı yaşıl işıq yandırılmışdı.

¹³ *Качазнуни Ов. Дашина қутюн болыш ене чеге деделәть!. Баку, 1990, с.14.*

SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi ilə işbirliyində olan Eçmiədzin Katolikosluğunun başçısı I Vazgen 16 avqust 1964-cü ildə bəyanat yayaraq 1965-ci ilin bütün erməni xalqı üçün matəm ili elan olunmasını təklif etmişdi.

SSRİ rəhbərliyi ilə ilk dəfə 1965-ci ildə “Pravda” qəzetində və digər mərkəzi qəzetlərdə “erməni genosidi” haqqında məqalələr dərc edilməsinə icazə vermişdi.

1965-ci il aprelin 20-də İrəvan Dövlət Universitetində Elmlər Akademiyası ilə birlikdə uydurma soyqırımın 50 illiyi münasibətilə birgə elmi sessiya keçirilmiş, Akademiyanın prezidenti Viktor Hambarsumyan “Osmanlı imperiyasında erməni xalqının soyqırımı və beynəlxalq imperializm” adlı məruzə etmişdi¹⁴. Məruzənin adından göründüyü kimi, ermənilərin “soyqırımı”nın Osmanlı imperiyası dövründə baş verdiyi və təqsirkarın da beynəlxalq imperializm olduğu əsaslandırılırdı. Hələ o zaman erməni alimlərinin ağlına gəlmirdi ki, təzminat məsələsini qaldırmaq üçün Osmanlı dövləti ilə yanaşı müasir Türkiyə Cümhuriyyətinə qarşı da ittiham irəli sürmək lazım gələcək.

Həmin il aprelin 24-də İrəvan Dövlət Opera və Balet Teatrının binasında respublika fəallarının və erməni diasporunun nümayəndələrinin iştirakı ilə uydurma soyqırımının 50 illiyi qeyd edildi. SSRİ rəhbərliyinin və dünya ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etmək üçün əvvəlcədən təlimatlandırılmış bir qrup erməni əllərində müxtəlif şüarlarla teatr binasına daxil oldular və iğtişaş törətdilər. Həmin gün İrəvanda sahəsi 200 hektardan artıq olan “Qaranquş qalası” adlanan təpədə (Cicernakaberd) uydurma soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ucaldılacaq abidənin təməli qoyulmuşdur.

Məhz SSRİ-nin Uruqvaydakı səfirliyinin apardığı təbliğat sayəsində 20 aprel 1965-ci ildə ilk xarici dövlət olaraq bu ölkənin parlamenti 1915-ci ildə Osmanlı Türkiyəsində öldürülən ermənilərin xatirəsinə “Yaddaş günü” təsis etmişdir.

1967-ci ildə uydurma erməni soyqırımının ildönümü ərəfəsində “Qaranquş qalası”nda 44 metrlik stela və 12 kəsik konusvari plitələrdən ibarət soyqırımı kompleksi inşa edilmişdir. Sonradan isə kompleksə 100 metr uzunluğunda matəm (ağlama) divarı əlavə edilmişdir. Matəm divarında ermənilərin soyqırımına məruz qoyulduqları iddia edilən şəhər və kəndlərin adları həkk edilmişdir. 1995-ci ildə kompleksdə yeraltı ikimərtəbəli “Soyqırım Muzey-İnstitutu” inşa edilmiş, ətrafında xiyaban salınmışdır. 1996-cı ildən etibarən isə matəm divarının əks tərəfində uydurma soyqırımı müəlliflərinin qəbirlərindən götürülmüş torpaq dolu urnalar tikilmişdir.

¹⁴“Kommunist” qəzeti (rusca), İrəvan, 23.04.1965.

Bu gün “Qaranquş qalası”nda Uydurma soyqırımı müəlliflərindən Henri Morqentaunun, Ceyms Braysın, İohannesLepsiusun, ArminVeqnerin, FransVerfelin, Anna Hedviq Bülün qəbirlərindən gətirilmiş torpaq nümunələri dolu urnalar nümayiş etdirilir.

Sonrakı illərdə bir sıra dövlətlər, o cümlədən Avropa Parlamenti bu və ya digər şəkildə formulə edilməklə uydurma erməni soyqırımı tanınmışdır. Bu proses Türkiyəni təsir altına salmaq istəyən dövlətlərin maraqlarına uyğun olaraq vaxtaşırı olaraq gündəliyə gətirilir və sırf siyasi təzyiq vasitəsi rolunu oynayır.

Türkiyə tərəfi 30-40 ildir ki, öz arxivlərini tarixçilərin üzünə açmışdır. Bir sıra xarici tədqiqatçılar Türkiyə arxivlərində incələmə apardıqdan sonra belə qənaətə gəlmişlər ki, Osmanlı Türkiyəsində heç vaxt ermənilərə qarşı qırğınlar törədilməyib, əksinə Birinci Dünya müharibəsi ərzində ermənilər Türkiyə üzərinə hücum edən dövlətlərin tərəfinə keçərək türklərə qarşı vuruşmuş və Şərqi Anadoluda kütləvi qırğınlar törətmişlər. Erməni tərəfi isə arxiv sənədlərinin açılmasından ona görə imtina edir ki, onlar təkcə iddialarının yalan olduğunun sübut ediləcəyindən deyil, həm də onların özlərinin türklərə qarşı kütləvi qırğınlar törətdiklərinə dair faktların üzə çıxacağından qorxurlar.

Erməni tərəfi bu gün iddia edir ki, onların əcdadlarına qarşı “soyqırımı” törədilməsini sübut etməyə ehtiyac yoxdur, çünki, bu, aksiomdur, aksiomlar isə sübut edilmir, qəbul edilir.Erməni tərəfinin “aksiomları” isə yuxarıda adlarını sadaladığımız müəlliflərin başdan ayağa qərəzli və uydurmалardan ibarət olan, Osmanlı Türkiyəsini parçalamaq məqsədilə sifarişlə yazdırılan kitablardır.

Qondarma «erməni soyqırımı»nın ifşası yeni təbliğat strategiyası tələb edir. Qısa tezislər

Qondarma «erməni soyqırımına» tarixi hadisə yoxsa, saxta ittihamlara, geosiyasi maraqlara söykənən siyasi mif olmasına dair qızğın mübahisə və müzakirələrin davam etdiyi bir şəraitdə həmin məsələyə mövqelərinə əsasən, toplumu üç qrupa ayırmaq olar:

- **birinci qrup**- *«erməni məsələsi»nin gerçəkliyinə inananlar, o cümlədən ondan siyasi məqsədlər üçün istifadə edənlər;*
- **ikinci qrup**- *bu iddianı əminliklə siyasi şantaj, Türkiyəyə (həm də Azərbaycana) təzyiq vasitəsi kimi qəbul edənlər;*
- **üçüncü qrup** - *adı çəkilən məsələ haqqında tam və ya qismən məlumatsız olub ona loyal yanaşanlar.*

Əks mövqedə dayanan birinci və ikinci qrupların əhatə dairəsi və maraqları məlumdur. Hazırda hər iki qrupun nümayəndələri sayca daha çox olan üçüncü qrupun mövqeyini dəyişmək və öz tərəflərinə çəkmək uğrunda mübarizə aparmaqdadırlar. Beləliklə, «erməni məsələsi»ndə təbliğat və əks-təbliğat fəaliyyətinin obyektı beynəlxalq ictimaiyyətin loyal hissəsidir. Təəssüf ki, Türkiyənin bu iddiaların əsasız olması və tarixi sübutlara söykənməməsinə yönəlik və bəzən təkbaşına aparmaq istədiyi əks-təbliğat işi hələ də erməni təbliğatı ilə müqayisədə effektiv sayıla bilməz. Çünki təbliğatın səmərəliliyinin əsas şərtlərindən sayılan qabaqlayıcı fəaliyyətin olmaması, bəzi hallarda systemsizlik və vahid strategiyaya söykənməməsi gerçəkliklərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müəyyən çətinliklər yaratmaqdadır.

Əvvəla, **«təbliğat»** anlayışı mahiyyət etibarilə fərdin, sosial-siyasi qrupların, dövlətin qarşı tərəfin təsəvvürlərini dəyişmək, ictimai rəyə təsir göstərmək niyyətilə fərqli doktrina və ideyaları məqsədyönlü şəkildə yaymasıdır. Bu fəaliyyətin effektivliyi isə tək-cə faktlardan deyil, həmin prosesdə tətbiq olunan vasitə və metodlardan çox asılıdır. Təhlillərə əsasən, Ermənistanın və onun tərəfdaşlarının qondarma «erməni soyqırımı» iddiaları strategiyası aşağıdakı təbliğat və ideoloji təsir metodları üzərində qurulmuşdur: **reallıqların təhrif olunması, fakt və statistik göstəricilərin saxtalaşdırılması, emosional-psixoloji təsir**

elementlərindən istifadə edilməsi, saxta analogiya, müqayisə və identikliyin tətbiqi, xarici auditoriya üçün «dəqiq informasiya» illüziyalarının yaradılması və diqqətin əsas amillərdən yayındırılması, populizm və s. Bu strategiyadan məqsəd qondarma «erməni soyqırımı»nın tanınması bəhanəsi altında regionda geosiyasi və geoiqtisadi maraqları olan dövlətlərin Türkiyə və Azərbaycana təzyiq imkanlarını artırmaq və bu fonda öz ərazi iddialarına və işğalçılıq fəaliyyətinə tarixi-hüquqi don geyindirmək, ən nəhayət, 1915-1919-cu illərdə ermənilərin region xalqlarına qarşı törətdikləri cinayətlər haqqında həqiqətləri gizlətməkdir.

Beləliklə, erməni təbliğatının əsas üstünlüyü onun vahid strategiyaya əsaslanması, fəaliyyətlərinin uzlaşdırılmasıdır. Bu təbliğat kampaniyasının iştirakçıları isə aşağıdakılardır:

- 1. Regionda geosiyasi və geoiqtisadi maraqları olan dövlətlər.**
- 2. Ermənistan Respublikası.**
- 3. Ermənidi diasporası və lobbisi.**
- 4. Erməni kilsəsi.**

Onların ortaq fəaliyyət istiqamətlərini isə taktiki əhəmiyyətinə görə aşağıdakı kimi bölmək olar:

- **Erməni soyqırımı»nın Türkiyə Respublikası tərəfindən tanınması,**
- **Türkiyəyə qarşı ərazi iddiaları** (*V. Vilson planına və Sevr müqaviləsinin şərtlərinə görə «Qərbi Ermənistan» ərazilərinin qaytarılması*);
- **«Şərqi Ermənistan» əraziləri olan «Dağlıq Qarabağ Respublikası»nın tanınması;**
- **Türkiyəyə təzminat davası.**

Lakin Türkiyə daxili siyasətdəki liberal dəyərləri əsas götürərək ortaq mövqedən çıxış etməyə həvəsli deyildir. Lakin burada vahid strategiya yoxdur, taktiki gedişlər və ortaq mövqelər epizodik və «mövsümi» xarakter daşıyır. Türkiyənin əks-təbliğatında mövzuları əhəmiyyətinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- **Erməni soyqırımının inkarı** (*son dövrlərdə «erməni soyqırımı qurbanları» ifadəsinin «qarşılıqlı savaş qurbanları» sözləri ilə əvəzlənməsi təşəbbüsü də nəzərə çarpır*);
- **Türkiyə-Ermənistan sərhədlərinin açılması problemi;**
- **Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli.**

Təhlillərə görə, Azərbaycan təbliğatı daha mütəşəkkil və sistemlidir. Türkiyədən fərqli olaraq, Azərbaycanın dövlət qurumları və qeyri-hökumət təşkilatları arasında strateji xətt və taktiki əlaqələndirmələr mövcuddur. Lakin təbliğat mövzuları Azərbaycandan asılı olmayaraq əhəmiyyətinə görə aşağıdakı şəkildədirlər:

- **Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli;**
- **1918-20-ci illərdə və Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı erməni quldur dəstələrinin və Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri soyqırımı cinayətləri;**
- **Qondarma «erməni soyqırımı» iddialarının inkarı.**

Belə olan təqdirdə, əsassız erməni iddialarının ifşası kreativ strategiya, yeni taktiki gedişlər və pragmatik yanaşma tərzini tələb edir. Odur ki, Azərbaycan və Türkiyənin ortaq təbliğat strategiyasının səmərəsinin artırılması məqsədilə aşağıdakı vektorlar üzrə fəaliyyətin təşkilini məqsədəuyğun hesab edirik:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin tövsiyələrinə uyğun olaraq, yeni strategiya «əks-təbliğat» xarakteri daşımamalı, «hücum təbliğatına» əsaslanmalıdır. Əks-təqdirdə, həm Azərbaycan, həm də Türkiyə birgə təbliğat fəaliyyətini Ermənistanın «oyun qaydaları» və erməni iddialarının təkzibi üzərində qurmaqda davam edəcəkdir. Halbuki, məhz Ermənistanı əks-təbliğata məcbur etmək üçün ölkələrimizin kifayət qədər potensialı və mövzuları vardır.

2. Erməni iddialarına qarşı mübarizənin məhdud «erməni-türk» etnosiyasi müstəvisindən çıxarılması. Belə ki, 1915-1918-ci il hadisələrinə ənənəvi «erməni-türk qarşıdurması» stereotipindən yanaşılması, Ermənistanın oyun qaydalarına tamamilə uyğundur. Bu səbəbdən qondarma «erməni soyqırımı» mifologiyasında hakim «türk amili» erməni hərbi dəstələrinin və quldur birləşmələrinin regionun digər xalqlarına və Mərkəzi Asiya xalqlarına qarşı törətdikləri soyqırımı aktları barədə həqiqətləri arxa plana keçirmiş, Ermənistan Respublikasının və onu dəstəkləyən dövlətlərin təbliğatında dominant mövqeyini qoruyub-saxlaya bilmişdir.

Erməni iddialarının ifşası, region tarixinin, burada baş vermiş etno-siyasi proseslərin tədqiqi, reallıqların, o cümlədən Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması müvafiq adekvat tədbirlər - fərqli strategiya və yeni taktiki gedişlər tələb edir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, «erməni məsələsinə» ənənəvi «erməni-türk/azərbaycanlı qarşıdurması» stereotipindən yanaşılması bir tərəfdən insanlığa qarşı yönəldilmiş erməni cinayətlərinin

coğrafiyasının Azərbaycan və Türkiyə əraziləri ilə məhdudlaşdırılması, digər tərəfdən isə həmin cinayətlərin qurbanlarının sayı və etnik tərkibinin azaldılması ilə nəticələnmişdir. Erməni təbliğatı üçün əlverişli olan belə yanaşma tərzinin formalaşmasında bəzi Avropa dövlətlərinin siyasi maraqları və xristian təəssübkeşliyi amili də mühüm rol oynamaqdadır.

Qondarma «erməni soyqırımı» siyasi mifologemi ermənilərin regionda törətdikləri cinayətləri barədə reallıqları arxa plana keçirərək Ermənistan Respublikasının və onu dəstəkləyən dövlətlərin təbliğat fəaliyyətində dominant mövqeyini indiyədək qoruyub-saxlaya bilmişdir. Halbuki, ötən əsrin əvvəllərində erməni hərbi dəstələrinin və quldur birləşmələrinin dinc əhaliyə qarşı yönəldilmiş fəaliyyətinin standart «erməni-türk/azərbaycanlı qarşıdurması» kontekstindən məqsədli şəkildə ayrılması, bu kriminal fəaliyyətdən digər xalqların və din nümayəndələrinin də ziyan çəkməsinə dair mövcud tarixi materiallardan geniş istifadə olunması, həmin dövrdə ermənilərin regionda (*Türkiyə, Azərbaycan, İran, Gürcüstan, Dağıstan*) dinc əhaliyə qarşı törətdikləri kütləvi cinayətlərin əlahiddə hadisələr kimi deyil, vahid etnik təmizləmə prosesinin tərkib hissələri kimi dəyərləndirilməsidir. Ən nəhayət, onların xronologiyasının daha geniş zaman kəsimini (*1896-1920-ci illəri*) əhatə etməsi son nəticədə «erməni soqırımı» siyasi mifologeminin mahiyyətini açmağa və arxasında gizlənən «erməni terrorizmi» anlayışının beynəlxalq xarakterini qabartmağa imkan verəcəkdir.

Bütövlükdə, 1915-1919-cu illərdə regionda etnik təmizləmə siyasətinə məruz qalmış digər xalqlar və etnik qruplar aşağıdakılardır: **türklər, Azərbaycan türkləri, kürdlər, özbəklər, qaraqalpaqlar, qazaxlar, dağ yəhudiləri, tatlar, ləzgilər, talışlar, gürcülər, həmşinlilər, lazlar, müsəlman ermənilər və s.** Belə olan təqdirdə, Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstanın birgə səyləri ilə Ermənistanın və erməni diasporunun təbliğat maşını təkcə **erməni-türk** vektorunda deyil, **erməni-yəhudi, erməni-gürcü, erməni-ləzgi, erməni-tat, erməni-talış, erməni-laz, erməni-kürd**, hətta **erməni-erməni** istiqamətlərində də ciddi müqavimət göstərməli olacaqdır.

3. Ermənilərin regionda törətdikləri cinayətlərin «müsəlman-xristian münaqişəsi» müstəvisindən çıxarılması. Erməni təbliğatı üçün əlverişli olan xristian təəssübkeşliyi və dini qarşıdurma bəhanəsi bəzi Avropa dövlətlərinin siyasi maraqlarında da mühüm rol oynamaqdadır. Erməni cinayətləri qurbanlarının dini mənsubiyyəti amilinin onların arasında iudaist və xristianların da olmasının təbliğatda vurğulanması Ermənistanın xristian və yəhudi dünyasında mövqelərinə mənfi təsir göstərəcəkdir.

4. 1915-1919-cu illərdə erməni cinayətlərinin coğrafi miqyasının genişləndirilməsi. Erməni terrorizmi» anlayışının beynəlmilləşdirilməsi.

1. Ermənilərin XX əsrin əvvəllərində regionda (*Türkiyə, Azərbaycan, İran, Gürcüstan, Dağıstan*) müxtəlif xalqların nümayəndələrinə qarşı törətdikləri cinayətlərin «lokal hadisələr» kimi deyil, XIX əsrin 90-cı illərində Türkiyə ərazisində başladıkları terror aktlarının, etnik təmizləmə siyasətinin və ərazi iddialarının məntiqi davamı və tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilməsi bu cinayətlərin xronologiyasının əslində 1896-1920-ci illəri əhatə etməsinin təsdiqi, «erməni soyqırımı» siyasi mifinin mahiyyətini açmağa, «erməni terrorizmi» anlayışını erməni-türk/azərbaycanlı müstəvisindən çıxartmağa, beynəlxalq xarakter daşdığını əsaslandırmağa hüquqi-siyasi zəmin yaradacaqdır. Belə yanaşma erməni iddialarına qarşı mübarizənin miqyasını genişləndirməyə, Türkiyə tərəfini də Azərbaycan ilə eyni mövqedə çıxış etməyə, vahid strategiya çərçivəsində fəaliyyət göstərməyə sövq edəcəkdir. Eyni zamanda, soyqırımı qurbanlarının ümumi sayı (*təqribi hesablamalara görə, yalnız 2,5 milyon nəfər müsəlman*), onların etnik (*azərbaycanlılar, türklər, kürdlər, ləzgilər, talışlar, dağ yəhudiləri, həmşin erməniləri, lazlar və s.*) və dini (*müsəlman, iudaist, xristian*) müxtəliflikləri regionda 1915-1919-cu illərdə baş vermiş hadisələrin obyektiv qiymətləndirilməsinə, qondarma «erməni soyqırımı» iddialarının ifşasına əlavə imkanlar verəcəkdir.

2. Bu təklifi zəruri edən amillərdən biri hazırda rəsmi Yerevanın və Rusiyanın bəzi dairələrinin Azərbaycan Respublikası ərazisində separatçılıq meyillərinin nüfuz etdirilməsinə, ölkəmizə qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış edən separatçı təşkilatların yaradılmasına və istiqamətləndirilməsinə, etnik zəmində qarşıdurmaların yaradılmasına yönəldilmiş fəaliyyətidir. Təklif olunan strategiya üzrə təbliğat və əks-təbliğat fəaliyyətinin qurulması 1915-1919-cu illərdə etnik təmizləmə siyasətinin qurbanları olmuş xalqlarda ermənilərin qızıqdırıcı fəaliyyətinə qarşı mənfi münasibətin formalaşmasına ideoloji zəmin yaradacaqdır. Azərbaycanın təbliğat və əks-təbliğat sahəsində əldə etdiyi əməkdaşlıq təcrübəsindən yararlanaraq, təklif olunan fəaliyyət strategiyasının reallaşmasına Azərbaycan, Türkiyə, İsrail, Gürcüstan, İran və Dağıstan mütəxəssislərinin cəlb olunması onun səmərəsini və təsirliliyini artıracaqdır. Nəticədə, erməni təbliğat maşını onun üçün əlverişli olan lokal təbliğat fəaliyyəti məkanında («*erməni-türk/azərbaycanlı qarşıdurması*») deyil, bir neçə istiqamətdə (*erməni-yəhudi, erməni-gürcü, erməni-ləzgi, erməni-kürd və s.*) mübarizə aparmalı olacaqdır.

Zərurət olduqda təbliğat fəaliyyətinə 1915-1920-ci illərdə regionda yerli əhaliyə qarşı törədilmiş etnik təmizləmə aktlarının icrasında erməni silahlı birləşmələrinə bilavasitə yardım etmiş dövlətlərin, eləcə də silahlı qüvvələrinin tərkibində erməni legionları olan dövlətlərin (*Fransa, Yunanıstan, Rusiya və s.*) əməllərini də əlavə etmək olar. Bu zaman həmin dövlətlərin qondarma «erməni soyqırımı»nı dəstəkləməsinin arxasında məhz gerçəkliklərin

gizlədilməsi səylərinin dayanması, həmin dövrlərdə hərbi-siyasi maraqların təminatında ermənilərdən istifadə olunması və onları dinc sakinlərə qarşı cinayətlərə sövq edilməsi faktları vurğulana bilər.

3. Təbliğat və əks-təbliğat fəaliyyətinin aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılmasını məqsəduyğun hesab edirik:

- **Dinc əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı cinayətlərinin coğrafiyası:** Türkiyə, Azərbaycan (*Qərbi Azərbaycan da daxil olmaqla*), İran, Gürcüstan, Dağıstan;

- **Soyqırımı qurbanlarının etnik tərkibi:** azərbaycanlılar, türklər, kürdlər, ləzgilər, talışlar, dağ yəhudiləri, lazlar və s.;

- **Soyqırımı qurbanlarının dini mənsubiyyəti:** müsəlmanlar, xristianlar, yəhudilər;

- **Soyqırımı aktlarının xronologiyası:** 1896-1920-ci və 1988-1994-cü illər;

- **«Erməni soyqırımı» və beynəlxalq hüquq:** Qondarma «erməni soyqırımı»nın inkarında əhəmiyyətli amillərdən biri beynəlxalq hüquqa əsasən, bu terminin yalnız mülki əhaliyə şamil edilməsidir. Döyüş əməliyyatları zamanı həlak olmuş silahlı birləşmə üzvləri, hərbi qulluqçular «soyqırımı qurbanları» kimi təsvif olunmur. Məsələn, rəsmi məlumata görə, Türkiyə ərazisinə müdaxilə etmiş Rusiya silahlı qüvvələrinin tərkibində 150 min erməni döyüşçü vardı.

Həmin dövrdə ermənilərin Türkiyə, Azərbaycan, İran, Gürcüstan, Dağıstan, Özbəkistan, Qazaxıstan və Gürcüstanda dinc əhaliyə qarşı törətdikləri soyqırımı aktlarının hər biri lokal cinayətlər kimi deyil, vahid etnik təmizləmə prosesinin tərkib hissələri kimi dəyərləndirilməlidir. Hazırda təbliğat fəaliyyətində erməni cinayətlərinin coğrafiyası Azərbaycan və Türkiyə əraziləri ilə məhdudlaşmır və bu istiqamətdə müsbət tendensiya müşahidə olunmalıdır. Məlumdur ki, erməni hərbi hissələri və quldur birləşmələri tərəfindən etnik və dini mənsubiyyətlərindən asılı olmayaraq dinc əhaliyə qarşı törətdikləri cinayətlərdə öldürülən insanların ümumi sayı 2,7 milyon nəfərdən çoxdur. Bu rəqəm qondarma «erməni soyqırımı qurbanları» üzrə iddia olunan göstəricilərdən - təqribən 600 min nəfərdən dəfələrlə çoxdur. Bu isə reallıqda kimlərin etnik təmizləmə siyasətinə məruz qaldığını göstərən və təbliğatda vurğulanması vacib olan tutarlı sübutlardandır. Məsələn, 1918-ci ildə erməni hərbi hissələri S.Ordjonikidzenin başçılıq etdiyi bolşevik hərbi birləşmələri ilə birlikdə İran ərazisinə daxil olaraq, Cənubi Azərbaycanın Maku, Salmas, Xoy və digər yaşayış məntəqələrində etnik azərbaycanlılara qarşı soyqırımı törətmiş, on minlərlə dinc əhalini xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Bu barədə faktoloji materiallar İran tarixçisi Səməd Sərdariniya tərəfindən toplanmış və kitab şəklində Azərbaycanda nəşr edilmişdir.

5. Qondarma «erməni soyqırımı qurbanları» və onların iddia olunan sayının beynəlxalq hüquq və konfessional aspektdən dəyərləndirilməsi. Ermənistan tərəfi «soyqırım qurbanları» dedikdə məqsədli şəkildə onları mülki şəxslərə və hərbi qulluqçulara ayırmır. Halbuki, beynəlxalq hüquqda bu anlayış döyüş əməliyyatları zamanı həlak olmuş silahlı birləşmə üzvlərinə, hərbi qulluqçulara deyil, yalnız dinc əhaliyə şamil edilir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Türkiyə ərazisinə müdaxilə etmiş Rusiya silahlı qüvvələrinin tərkibində rəsmi olaraq, 150 min erməni döyüşçüsü var idi. Belə olan təqdirdə, erməni iddialarına əsasən, 600 min nəfər olan qurbanların sayı təqribən 30% azalacaqdır.

Digər zəruri məqam bu gün Türkiyədə gündəmə gətirilən və tədricən beynəlxalq müzakirə mövzusunə çevrilən «müsəlman ermənilər» məsələsidir. Son dövrlərdə Ermənistanın və regionda maraqları olan bəzi Qərb dövlətlərinin yaydıqları məlumata görə, hazırda dünyada «soyqırımı təhlükəsindən» yayınaraq və islamı qəbul edərək Suriya, İraq, İordaniya, Livan, Sudan, Rusiya və Qazaxıstanda bir milyondan üç milyonadək müsəlman erməni yaşamaqdadır. Türkiyədə onların sayının 500 min nəfər olduğu bildirilir. Ermənistan indiyədək «qaçqın» və «soyqırımı qurbanları» statistiksına düşməyən həmin müsəlman ermənilərin sayının dəqiqləşdirilməsinə yalnız 2011-ci ildən sonra başlamışdır. Bu faktın tədqiqi son nəticədə «erməni soyqırımı qurbanlarının» iddia olunan sayını daha da azaltmağa imkan verəcəkdir.

6. «Erməni soyqırımı»nı dəstəkləyən bəzi Qərb dövlətlərinin mövqeyinin siyasi-mənəvi mahiyyətinin açıqlanması. Təbliğat fəaliyyətinə 1915-1920-ci illərdə regionda yerli əhaliyə qarşı törədilmiş etnik təmizləmə aktlarının icrasında erməni silahlı birləşmələrinə bilavasitə yardım etmiş dövlətlərin, eləcə də silahlı qüvvələrinin tərkibində erməni legionerləri olan dövlətlərin (*Fransa, Yunanıstan, ABŞ, Böyük Britaniya və s.*) əməllərini də əlavə etmək olar. Bu zaman həmin dövlətlərin qondarma «erməni soyqırımı»nı dəstəkləməsi səylərinin arxasında məhz tarixi «vəfa borcunun» dayanması, yəni həmin dövrlərdə siyasi maraqların təminatı məqsədilə ermənilərdən istifadə olunması, onların dinc sakinlərə qarşı hərbi cinayətlərə sövq edilməsi faktları vurğulana bilər.

1918-ci il Bakı və Şamaxı qırğınları erməni siyasi - ictimai xadimlərinin təqdimatında

1918-ci il mart ayının 30-da Bakıda erməni-bolşevik qüvvələri tərəfindən türk-müsəlman əhalisinə qarşı yönəlmiş qırğınlar aprelin 2-nə kimi davam etmiş, öz kütləvi xarakterinə, miqyasına və amansızlığına görə “milli faciə” kimi qiymətləndirərək Azərbaycan tarixinə “1918-ci il Mart hadisələri” adı ilə daxil olmuşdur. Bu qırğınlar nəticəsində ən ümumi hesablamalara görə 12 mindən artıq azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, müsəlmanlara məxsus yüzlərlə tarixi və mədəni abidələr, ictimai, dini, ticarət binaları, bütöv yaşayış məhəllələri, ayrı-ayrı evlər dağıdılmış və yandırılmışdır(1).

Azərbaycanlılara qarşı vəhşiliklərin dəhşətli miqyası həmin dövrdə şəhərdə fəaliyyət göstərən siyasi partiyaların heç birini biganə qoymamış, həmçinin mülki əhali və digər xalqların nümayəndələrində ağır təəssürat yaratmışdır. Görünməmiş vəhşiliklə qətlə yetirilmiş insanlar arasında minlərlə qoca, qadın, uşaqların olması şəhərin yalnız müsəlman deyil, digər əhali qrupları arasında xüsusilə böyük əks-səda doğurmuş, şəhərin rus dilli qeyri-bolşevik mətbuatında bu hadisələr məhz milli qırğın kimi qiymətləndirilmişdir. Məs., Menşeviklərin “Naş qolos” (Bizim səsimiz) qəzeti həmin günləri belə təsvir edirdi: *“Hər tərəf meyitlərlə doludur – yanıb kül olmuş, doğranmış, eybəcər hala salınmış... “Təzə pir” məscidi artilleriya atəşlərindən güclü ziyan çəkmişdir... Patrul 6-cı polis sahəsinin həyatında 600-ə yaxın əsir müsəlman qadın və uşaqları tapdı, onları azad etdi və şəhərin müsəlman hissəsinə qədər müşayiət etdi.. Geniş kütlələr qəzəb və nifrətlə dolub-daşır, bu hissələr getdikcə qəzəbli intiqam hissəsinə çevrilir ki, onların qarşısını almaq elə də asan olmayacaq(2).*” Azərbaycanlılara və “Müsavət” partiyasına hər hansı bir rəğbəti olmayan bu qəzet mart hadisələrini milli qırğın kimi qiymətləndirmiş və məhz bu mövqeyinə görə - “hadisələrə həqiqətə uyğun olmayan qiymət verdiyi və açıq-aşkar qərəzli məqalələr” nəşr etdiyi üçün “İnqilab müdafiə komitəsinin” qərarı ilə dərhal bağlanmışdır(3).

Mart qırğınları dayandırıldıqdan sonra “müsəlman Bakısının məğlub olmasından” eyforiyaya halına gələn və “qələbəni” təntənə ilə qeyd edən Bakının erməni əhalisi az sonra qırğınların nəticələrinin şəhərdə oyatdığı təsirdən qorxuya düşür. Axıdılan günahsız qanlar üçün cavab vermək lazım gələcəyini anlayan, Bakının digər əhali qruplarının töhmətləri ilə qarşılaşan erməni cəmiyyətinin nümayəndələri, xüsusilə kübar dairələr bu hadisələrdə

şəhərin erməni əhalisinin hər hansı rolunu danmağa başlayır, buna tam şəkildə müvəffəq olmadıqda isə, “ən yaxşı halda” cəbhədən qayıdan erməni əsgərlərinin və ya yerli “erməni qara camaatından” ayrı-ayrı şəxslərin iştirakını etiraf etməklə kifayətlənilir.

Bu məsələyə dair kifayət qədər çox geniş material mövcud olduğunu nəzərə alaraq, məruzəmizdə erməni xadimlərinin öz mövqelərini sübut etmək üçün xüsusi inadla istifadə etdikləri yalnız iki arqument ətrafında bəhs edəcəyik.

Bakıda mart qurbanlarının cəsədləri hələ tam yığışdırılmadığı, itkin düşmüş insanların hələ tapılmadığı, azərbaycanlı əhalinin isə kütləvi surətdə şəhərdən qaçdığı bir vaxtda, mart faciələrindən cəmi 9 gün sonra Tiflisdə sosial-inqilabçıların (eserlərin) orqanı “Znamya truda” (Əmək bayrağı) qəzetinin 29 mart (11 aprel) 1918-ci il tarixli sayında aşağıdakı məzmununda Bakıdan göndərilmiş bir teleqram dərc olunur:

“Bakıda sakitlik yaranmışdır. Vilayətin xoş güzəranı naminə, mən ümumxalq qarşısında şəxsən bəyan etməyi özümə borc bilirəm ki, Bakı hadisələri erməni-tatar (azərbaycanlı - müəl.) toqquşması xarakteri daşımamışdır. Bütün döyüşlər zamanı tatarlar tatar məhəllələrində yaşayan ermənilərə toxunmamışlar. Erməni hissələri isə 14000-dən çox müsəlmanı xilas edərək onlara sığınacaq vermişdir və onlar İran konsulunun vasitəçiliyi ilə qaytarılmışlar. Mən öz səsimi hər yerdə və hər cür qisasçılıq və düşmənçilik əməllərinə dərhal son qoyulması yolunda qaldırıram. Bunun ümumi maraqlara uyğun olduğunu düşünərək, sizdən əhali arasında sülh və əmin-amanlığın bərqərar olması üçün hər cür köməklik göstərməyinizi xahiş edirəm. Qoy hər kəs öz dinc həyatına qayıtsın(4).”

Teleqram Tiflisdə fəaliyyət göstərən Zaqafqaziya Hökumətinin adına ünvanlanmışdı, onun altında isə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin adı göstərilirdi.

Əvvəlcədən qeyd edək ki, həmin sənədin əslisi mövcud deyildir. Moskvada, Rusiya Dövlət Sosial-Siyasi Tarix Arxivində bu teleqramın yalnız mətni (qəzetə istinadən) saxlanılır. Təbii ki, bu amildən çıxış edərək, həmin sənədin etibarlılığını şübhə altına almaq və ona ciddi əhəmiyyət verməmək olardı. Lakin mənşəyi məlum olmayan bu teleqram tanınmış Azərbaycan milyonçusu - neft sənayeçisi, ictimai xadim və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən Bakıda mart hadisələrində erməni amilini inkar edən mühüm bir sənəd kimi “1918-1920-ci illər Bakı və Yelizavetpol quberniyalarında erməni qırğınları” adı altında 2003-cü ildə Yerevanda nəşr edilmiş sənədlər toplusuna daxil edilib(5).

Bundan əlavə, 1918-ci ilin oktyabr ayından başlayaraq həmin teleqram ermənilərin siyasi, ictimai, dini dairələrinin bütün tanınmış xadimləri tərəfindən Bakıda mart qırğınları zamanı erməni təşkilatlarının və şəhərin erməni əhalisinin həmin qırğınlarda nəinki iştirak etmədiyinin, hətta xilasedici rol oynadığının təsdiqi kimi istər öz dövründə, istərsə sonrakı illərdə Bakıdakı xarici nümayəndəliklərdən başlayaraq, yerli və xarici mətbuatda, dövlət və

ictimai qurumlar, ən müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar və s. arasında geniş yayılmışdır. Həmin sənədin bu gün də Bakıdakı mart hadisələrinin əsl mahiyyətini təhrif etmək məqsədi ilə erməni müəllifləri tərəfindən gündəmdə saxlanıldığını nəzərə alaraq bu məsələyə aydınlıq gətirməyi zəruri bilirik.

Teleqramın həqiqətən H.Z.Tağıyevə aidiyyəti bir sıra səbəblərdən şübhə doğurur. Əvvəla, 1918-ci il mart faciələri günlərində Tağıyevin bütün ailəsi böyük matəm və dərin sarsıntı içində idi. Həmin ərəfədə Hacının oğlu, Lənkəranda yerləşən müsəlman diviziyasının zabiti Məhəmməd Tağıyev silahla ehtiyatsız davranması səbəbindən faciəli şəkildə həlak olmuşdu. Məhz onun silahdaşlarının, M.Tağıyevin cənazəsini müşayiət edərək Lənkərandan Bakıya dəfnə gəlmiş müsəlman diviziyasının 48 zabit və əsgərinin S.Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Soveti tərəfindən tərksilah edilməsi ilə bağlı yaranmış münaqişə bir bəhanə kimi istifadə edilməklə mart hadisələrin başlanmasına səbəb olmuşdu. Bu hərbi dəstənin başçısı Hacının öz kürəkəni, onun böyük qızı Leyla xanımın əri, digər Bakı milyonçusu Şəmsi Əsədullayevin oğlu Əli Əsədullayev idi. Bu Azərbaycan zabiti mart hadisələri başlanan andan demək olar ki, bütöv bir gün ərzində öz döyüşçüləri ilə birgə bolşevik-erməni qüvvələrinə silahlı müqavimət göstərmişdi(6). H.Z.Tağıyevin özü bu günlərdə evindən bayıra çıxmamış, erməni neft sənayeçisi Ambarsum Melikovun onun ardınca göndərdiyi oğlanları – Georqiy və Sergeyin atalarının adından təhlükəsizlik naminə onların evinə getmək təklifini qəbul etməmişdi.

Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, Erməni Milli Şurasının və "Daşnaksütun"un Bakı Komitəsinin rəhbərlərindən biri olan Ambarsum Melikovun evində həmin günlər bu partiyanın qərargahı yerləşirdi və əsir götürülən bir çox tanınmış azərbaycanlıları məhz oraya gətirirdilər. Bu sonuncular arasında rus ordusunun zabiti, şahzadə Mansur Qacar da olmuşdur ki, sonralar o, yalnız yəhudi dostları sayəsində erməni əsgərləri tərəfindən qaçılmaz ölümdən qurtulması və əsir qismində Melikovun evində saxlanma şəraiti haqqında ətraflı ifadə vermişdi(7). Həmçinin, Melikovlar ailəsinin özünün – ata və iki oğulun – mart günlərində əlisilahlı mərkəzi küçələrdə müsəlmanların qətlə yetirilməsində şəxsən iştirakları təkzibedilməz sübutlarla təsdiq edilmişdi. Sonralar Melikov-ata Bakını vaxtında tərk edə bilmişdi, oğulları isə Azərbaycanın İstintaq orqanları tərəfindən həbs edilmişdilər(8).

Bu zaman 80 (başqa mənbələrə görə - 95) yaşı olan Hacı, şübhəsiz ki, Melikovlar haqqında bütün bu təfərrüatları bilmirdi. Amma istənilən halda o, öz evini tərk etməmiş, həmin günlər artıq bir çox kübar və zəngin azərbaycanlıların evlərini talan etmiş ermənilərin isə Hacının zəngin ev-sarayına hücum etməyə cəsarətləri çatmamışdı(9). Tağıyev həddən artıq böyük və tanınmış şəxsiyyət idi. Lakin, görünür ki, bu məqam, heç də tədbirli və

uzaqgörən ermənilərə bu böyük azərbaycanlının adını öz məqsədləri yolunda istifadə etməyə mane olmamışdır.

Burada qeyd edilməlidir ki, geniş dünyagörüşünə malik və maarifpərvər bir insan olan Tağıyevin əslində savadı yox idi və adı çəkilən teleqramın Hacınin özü tərəfindən göndərilməsi bu baxımdan ümumiyyətlə qeyri-mümkün idi. Həmin teleqramın Hacınin xahişi ilə kimse tərəfindən göndərilməsi isə heç bir sübut-dəlil, yaxud hər hansı başqa bir mənbə tərəfindən təsdiq olunmur.

Məntiqi baxımdan da bu sənəd əsassız sayılır. Belə ki, mart hadisələrindən dərhal sonra şəhərdə bolşevik Bakı Sovetinin tək hakimiyyətliyi bərqərar edilmişdisə və bu hakimiyyət Zaqafqaziya Seymini və hökumətini tanıyırdısa, Bakı əhalisi arasında sülhün yaradılması haqqında xahişdən ibarət teleqramın ümumiyyətlə Tiflisə, Zaqafqaziya hökumətinə göndərilməsinin nə mənası var idi?

Əgər Tağıyevin bu zaman yeni hakimiyyət haqqında hələ “heç nə bilmədiyi” fərz edilərsə, o zaman Hacı şəhərdə nə baş verdiyi, və xüsusilə də “ermənilərin xilas etdiyi 14 000 müsəlman” haqqında haradan və kimdən məlumat ala bilərdi? Xüsusi vurğulanmalıdır ki, həmin günlər əsasən ermənilərdən ibarət olan yeni hakimiyyətdən xilas olmaq məqsədilə, Bakının müsəlman, qismən də rus əhalisinin imkanlı təbəqələri, o cümlədən Tağıyevin özünün yaxın ətrafı, ən müxtəlif yollarla kütləvi surətdə, böyük təşviş içində şəhəri tərk edirdi. Bolşevik hökuməti şəhərdən çıxmağa icazə verməsə də Bakıdakı İran konsulu İran təbəələrinin vətənə qayıtmaq bəhanəsi altında müsəlman sərnəşinlərlə dolu 5 gəminin dənizə çıxmasına icazə almışdı. Həmçinin Rusiya istiqamətində böyük canlanma var idi. Nisbətən az imkanlı Azərbaycan ailələri isə bölgələrə və Bakı ətrafı kəndlərə qaçırdılar və bu zaman yollarda erməni əsgərləri tərəfindən talan və hətta qətlərə məruz qalırdılar. Belə bir vəziyyətdə, qırğınların 9-cu günü guya Bakıda hökm sürən hansı “sakitlikdən” söhbət gedə bilərdi?

Teleqramda sürülən müddəalardan əlavə onun dərc olunması faktı özü bir sıra suallar doğurur. 27 mart (9 aprel) tarixində Bakıdan Zaqafqaziya hökumətinə ünvanlanmış teleqram esərlərin Tiflisdəki “Znamya truda” qəzetinin redaksiyasına necə düşmüşdü və artıq martın 29-da dərc edilmişdi? Ermənilər guya azad etdikləri 14000 müsəlmanı “İran konsulunun vasitəçiliyi ilə” kimə və necə geri qaytarmışdılar(!)?

Bu dövr İranın Bakıdakı konsulu əslən azərbaycanlı Məhəmməd Səid-ol Vesarə Marağeyi idi və o, əksəriyyəti etnik azərbaycanlı olan minlərlə İran vətəndaşlarının da qətlə yetirildiyi mart günlərində İçəri Şəhərin topa tutulmasının, dinc müsəlman əhali arasında qan tökülməsinin qarşısının alınmasında ən fəal surətdə iştirak etmişdi. 1940-cı illərdə iki dəfə İranın baş naziri olmuş bu tanınmış siyasi və dövlət xadimi sonralar, Tehranda nəşr etdirdiyi

özünün “Siyasi xatirələr”ində 1918-ci ilin Bakıdakı mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmişdi. Xatirələrdən məlum olur ki, qırğınlar dayandırıldıqdan sonra konsul tərəfindən xüsusi komissiya yaradılmış, bu komissiya *“Bakının küçə və həyətlərindən 5000-dən artıq müsəlmanın - iranlı və qeyri-iranlı - meyitini toplamış və müsəlman adəti üzrə dəfn etmişdir”*(10). Konsulun özünün mart hadisələrinin qurbanlarının meyitləri yanında çəkdiyi fotoşəkilləri poçt-kartlar şəklində nəşr edilmiş və tarixi sənədə çevrilərək, bütün dünyanı dolaşmışdı. Lakin keçmiş İran konsulunun xatirələrində mart hadisələri kifayət qədər ətraflı təsvir edildiyi halda, teleqramda sözü gedən və son dərəcə mühüm sayılacaq hadisə – guya ermənilər tərəfindən “sığınacaq” tapmış 14 000 müsəlmanın “geri qaytarılmasında” Konsulun vasitəçilik missiyası haqqında bir kəlmə də olsa deyilmir.

Ən nəhayət, “Hacı Zeynalabdin Tağıyev” birmənalı şəkildə “Bakı hadisələrinin” “erməni-tatar toqquşması xarakteri daşımadığı” iddiası ilə mart qırğınlarının xarakterini müəyyən etməkdə çox “tələsməmişdimi”?

Axi 27 mart (9 aprel) – bədnam teleqramın göndərildiyi gün – artıq Bakıya Şamaxıdan ilk qaçqınlar dalğası üz tutmuşdu və şəhərin bütün məscid və karvansaraları evsiz-eşiksiz qalmış minlərlə şamaxılılarla dolu idi. Bu şəhər Bakı ilə eyni gündə erməni-molokan birləşmələri tərəfindən qırğınlara məruz qalmış, onun müsəlman əhalisi isə bakılılar kimi mart günlərinin dəhşətlərini yaşamışdılar. Məlumdur ki, millət atası hesab edilən hörmətli Hacı Zeynalabdin öz xalqının düçar olduğu müsibətlər və faciələr qarşısında on minlərlə həmvətənin acınacaqlı vəziyyətindən sarsılaraq, Bakı və Şamaxının zərər çəkmiş müsəlman əhalisini həmin günlərdəgəmilərlə İrandan gətizdirdiyi ərzaq məhsulları və zəruri mallarla təmin etməyə çalışır və onlara hər vasitə ilə yardım göstərirdi. Böyük həyat təcrübəsinə malik olan müdrik Hacı Zeynalabdin Tağıyev bütün bu gördüklərindən və eşitdiklərindən sonra bəyan edə bilərdimi ki, “Bakı hadisələri” və ya “Şamaxı hadisələri” “erməni-tatar toqquşması xarakteri daşımamışdır”?

Bütün deyilənlər bunu deməyə əsas verir ki, “Tağıyevin teleqramı” adlı əslində qəzet yazısı ən əvvəl özlərini qabaqcadan “güclüarqumentlə” sığortalamış ermənilərin özlərindən başqa heç kimə gerek deyildi.

Digər tərəfdən, məhz ermənilər və onların şəxsində Bakı Soveti, Zaqafqaziya Seyminin azərbaycanlı üzvlərinin şəhərin bolşevik-daşnak qüvvələrindən azad edilməsi üçün Bakıya qoşun göndərilməsinə nail olmaq cəhdlərindən xəbərdar olduqları üçün “hər yerdə və hər cür qisasçılıq və düşmənçilik əməllərinə dərhal son qoyulması” və Seym tərəfindən “əhali arasında sülh və əmin-amanlığın bərqərar olmasına” dəstək verilməsində maraqlı idilər.

«Daşnaksütun» partiyasının Bakı Komitəsinin və Bakı şəhəri və onun rayonlarının İnkilabi Müdafiə Komitəsinin həmin günlərdə Tiflisə, Zaqafqaziya Seyminin sədrinə və

«Daşnaksütun» partiyasının Tiflis bürosuna fasiləsiz olaraq teleqramlar göndərərək Bakı istiqamətində hərbi hissələrinin təcili geri çağırılması tələbləri, Bakıdakı erməni-bolşevik qüvvələrinin, eləcə də erməni xadimlərinin bu sahədə digər addımları deyilənlərə aydın sübut idi (11) .

Burada, yəqin ki, həmin “14 min müsəlman” məsələsinə də aydınlıq gətirilməlidir. Belə ki, bu məsələ “Tağıyevin teleqramı” ilə yanaşı mart hadisələrində ermənilərin “xilaskar” rolunu göstərən daha bir “sübut” kimi erməni xadimlərinin və müəlliflərinin yazılarında tez-tez xatırlanır. Bir çox hallarda isə bu rəqəm 1918-ci il sentyabr hadisələri – Bakının azad edildiyi günlərdə şəhərin erməni əhalisi arasında baş vermiş itkilərin fonunda səsləndirilərək, “azərbaycanlıların nankorluğundan sarsılan”(12) erməni xadimləri, o cümlədən həmin dövr ictimai fəallığı ilə fərqlənən erməni yepiskopu Baqrat tərəfindən mart hadisələrində erməni əhalisinin iştirakını kökündən inkar etmək məqsədilə istifadə edilir.

Azərbaycan kübar cəmiyyətinin nümayəndələrinin mart hadisələri zamanı həqiqətən öz erməni tanışlarının mənzillərində sığınacaq tapdığına dair ayrı-ayrı hallar, eləcə də erməni aristokratiyasının 1918-ci ilin sentyabrında azərbaycanlı dost və tanışlarının bağ evlərində və imarətlərində gizlənməsi kimi faktlar çoxlarına məlum idi və bunu tərəflərdən heç biri inkar etmirdi. Eyni zamanda sadə erməni, daha sonra azərbaycanlı əhalinin də mart və sentyabr hadisələri zamanı öz qonşu və dostlarını xəbərdar və xilas etmələrinə dair bir çox nümunələr var idi. Bu zaman digər millətlərin nümayəndələri olan Bakı sakinlərinin hər iki tərəfə - martda azərbaycanlılara, sentyabrda ermənilərə yardım etməsi də məlum idi. Lakin, ermənilərin “xilas etdiyi” 14 000 (bəzən 20 000) müsəlman haqqında məlumatın haradan alındığı böyük sual doğurur.

Erməni sənədlərini diqqətlə tədqiq etdikdə aydın olur ki, 14 000 və ya 20 000 “xilas edilmiş” müsəlman dedikdə Bakıda mart qırğınları zamanı zorla evlərindən çıxarılmış və şəhərin böyük sahələri olan müxtəlif binalarına gətirilərək burada yerləşdirilmiş dinc azərbaycanlı sakinlər nəzərdə tutulur. Məlumdur ki, mart hadisələri zamanı Bakıdakı teatrlar, kinoteatrlar, sirk, məktəblər, polis məntəqələri, Şəhər Dumasının, vağzalın və s. binaları, ayrı-ayrı zəngin ermənilərin evləri və s., hətta hamamlar belə evləri dağıdılmış, qarət edilmiş, yaxınları vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş minlərlə azərbaycanlının, xüsusilə qadın, uşaq və qocaların gova-gova gətirildiyi və yığıldığı yerlərə çevrilmişdi. Bu binalarda, erməni əsgərlərindən ibarət gözetçilərin nəzarəti altında ac və susuz, bağlı qapılar arxasında saxlanılan adamlar həmin günlərdə əsir hesab edilir və belə də adlandırılırdı. Yalnız sonradan, müsəlmanların kütləvi surətdə əsir alınmasında iştirak edən erməni xadimləri bu əməllərin arxasında duran əsl mənanın fərqi nə vardıqda, bunu guya ki, dinc müsəlman sakinlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün zəruri olan tədbirlər kimi izah etməyə

çalışacaqlar və elə buradan da “xilas edilmiş” 14000 və ya 20000 müsəlman haqqında əfsanə yaranacaqdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 1918-ci il iyulun 15-də yaratdığı Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının (FTK) sənədləri həmin dövr dinc azərbaycanlı əhaliyə və onların əmlakına qarşı erməni-daşnak qüvvələrinin, bolşevik şüarları altında milli zəmində həyata keçirdikləri kütləvi qırğın və qətlamların bir çox məqamlarını açıqladığı kimi, Bakıda mart hadisələri zamanı ermənilərin bu “xilaskar missiyasının” da əsl mahiyyətini üzə çıxardı.

Belə ki, “xilas olunanların” özlərinin çoxsaylı ifadələri müsəlman əhalinin silahlı erməni quldur dəstələri tərəfindən məcburi şəkildə məhz əsir götürüldüklərini və bu işin istehza və təhqirlərlə, təhdidlərlə, bir çox hallarda isə qətlər törədilməklə müşayiət olunduğunu sübut edir. Belə ifadələrin çoxunda göstərilirdi ki, ermənilər zorakılıqla müsəlman qadınların çarşablarını başlarından qapıb cırır, onları hörükləri ilə bir-birinə bağlayır və başa açıq, ayaqyalın şəhərin küçələrində gəzdirərək əsir aparır, yol boyu geri qalanları, ayaqlaşa bilməyənləri süngülərlə itələyir, döyür, yıxılanları öldürürdülər. Gözləri qarşısında ata və qardaşları, ər və oğulları güllələnmiş qadınlar keçirdikləri sarsıntılara dözməyərək əsirlikdə ürək partlamasından ölür, dəli olur, gənc qadınların qucaqlarındakı və yanlarındakı azyaşlı körpələr və uşaqlar acından, susuzluqdan və qorxudan keçinirdi. Bu zaman isə erməni ziyalıları öz arvadlarını azərbaycanlıların “rüsveyçılığına” tamaşa etməyə gətirirdilər(13).

Bakının müsəlman əhalisinə qarşı əvvəlcədən planlaşdırılmış zorakılıq aktının bir hissəsi olan və yaxşı təşkil edilən bu əməllərin arxasında ermənilər tərəfindən o qədər də gizlədilməyən məqsədləri açıq-aşkar görünürdü və bu məqsəd “haqq işi uğrunda” vuruşan erməni mübarizlərinin iç üzünü aydın göstərirdi. Boşaldılmış yiyəsiz evlər və bütöv məhəllələr erməni quldur dəstələrinə soyğunçuluq, qarət və müsəlmanların əmlakını mənimsənək üçün, həmçinin üç-dörd gün ərzində saysız avtomobillərdə, arabalarda aparılması mümkün olmayan qalan əşyaların darmadağın və məhv edilməsi üçün geniş imkanlar açırdı.

Bunun müqabilində, guya “insansevərlik niyyəti ilə” “müsəlmanların azad edilməsi” haqqında əfsanə ermənilər tərəfindən ən müxtəlif variantlarda səsləndirilir və yayılırdı. Erməni terrorizminin ideoloqlarından biri, Şaqan Natali ləqəbi ilə məşhur olan Akop Ter-Akopyan o zaman bütün Bakı türklərinin “başını kəsmədiklərinə” görə öz təəssüfünü heç gizlətmirdi: *“Biz bildiririk və əminik ki, bunu bacardığ və öz gücümüzlə bacardığ. Çünki bilirik: bunu sahibi olduğumuz Bakıda, on minlərlə türkü kazarmalarda topladığımız yerdə edə bildik və – ah! Cinayətkarcasına alicənablıq! – onları ədalətli erməni qisasından qorumaq üçün qapılarda gözətçilər qoyduq. Türkləri qoruduq, həyatlarını mühafizə etdik, onlar isə minnətdarlıq əlaməti olaraq Bakının küçələrini 25 000 erməninin qanına boyadılar”*(14).

Qatı daşnak, görkəmli türk və azərbaycanlı xadimlərinin məhv edilməsi üzrə “Nemesis” əməliyyatının rəhbəri və təşkilatçısı, minlərlə müsəlmanın, o cümlədən Azərbaycan dövlət xadimləri Fətəli Xan Xoyskinin, Həsən bəy Ağayevin, Behbud bəy Cavanşirin və digərlərinin qətlərinin səbəbkarı Akop Ter-Akopyan yalnız bir məsələdə haqlı idi: həmin günlərdə Bakının “sahibi” həqiqətən məhz ermənilər idi, amma türklərə qarşı “alicənablıq” məsələsi şübhəsiz ki, ermənisayağı “gözdən pərdə asmaqdan” başqa bir şey deyildi. Əgər azərbaycanlı əsirlərin sağ qaldıqlarına görə, kiməsə minnətdar olduqları qüvvə var idisə, o da birmənalı şəkildə, ermənilər deyil, rus əsgər və matrosları idi. Məhz Bakıda olan rus qoşunları mart qırğınlarının ikinci gününün axşamı aldadıldıklarını və S.Şaumyan başda olmaqla erməni-bolşeviklər tərəfindən böyük oyuna cəlb olunduqlarını başa düşərək əllərində silah müsəlman əhalisinin müdafiəsinə qalxdılar. Və azərbaycanlıların qırğınları da yalnız 4 gündən sonra Bakı Sovetinin özü tərəfindən deyil, iki Türküstan alayının qəti tələbi və artıq vəziyyəti başa dü^omü^o Xəzər donanmasının rus dənizçilərinin ultimatumu nəticəsində dayandırıldı. *“Bu hədələr kifayət qədər ciddi idi, çünki bu iki döyüşkən alayda 8000-dən artıq döyüşçü cəm edilmişdi”. “Dənizçilər təhdid edirdilər ki, əgər ermənilər müsəlman qırğına son qoymazlarsa, onlar şəhərin erməni hissəsinə toplardan atəş açacaqlar, və “Ərdahan” və “Krasnovodsk” hərbi gəmiləri şəhərin şərqində yerləşən limanlara yaxınlaşdılar”(15).*

1918-ci il aprelin əvvəllərində Bakıda kütləvi müsəlman qırğınlarının baş tutduğu aydınlaşdığı, “qələbənin qeyd edildiyi”, “müsəlmanların qılıncdan keçirilməsi münasibətilə bir çox erməni evlərində ballar təşkil edildiyi”, qarət edilərək erməni zənginlərinin anbar və dükanlarına yığılmış əmlakın hesablandığı günlərdə Şamaxı şəhərinə ikinci hücum gözlənilirdi. Bakı qırğınları ilə eyni vaxtda başlanan Şamaxı hadisələrinin “birinci mərhələsində” azərbaycanlı əhali arasında ağır itkilərə, yanğınlara, qarət və talanlara İsmayıl Xan Ziyadxanovun başçılığı ilə Gəncə qoşunların şamaxılıların köməyinə gəlməsi ilə fasilə verilmişdi. Lakin Bakı qırğınları zamanı öz qəddarlığı ilə ad qazanmış Stepan Lalayev və azərbaycanlıların “milli qürur” yeri sayılan “İsmailiyyə” binasını şəxsən yandırmış daşnak Tatevos Əmirovun rəhbərliyi altında ağır sursat və silahla təmin edilmiş 3 minlik ermənilərdən ibarət qoşun Şamaxı istiqamətində hərəkət edirdi və bir neçə gündən sonra bu qədim Azərbaycan şəhəri yerlə-yeksan ediləcək, 8 mindən artıq şəhər əhalisi qətlə yetiriləcəkdi. Eləcə də Şamaxı qəzasının 110 kəndi yandırılaraq, 10 mindən artıq kənd əhalisi qəddarlıqla öldürüləcəkdi. Şamaxı hadisələrin başlanması ərəfəsində öz müəmmalı hərəkətləri ilə şəhərin müsəlman cəmiyyəti arasında əsaslı şübhələr doğurmuş Şamaxı yeparxiasının başçısı Baqrat həmin günlər Bakıya köçərək artıq Erməni yeparxial rəisi və Bakı Erməni Şurasının fəxri sədri kimi dərhal geniş ictimai fəaliyyətə başlayacaq. Bu

fəaliyyətin əsasını isə 1918-ci il mart hadisələrində erməni əhalisinin iştirakını inkar edən, eyni zamanda “Müsavət” partiyasına, Azərbaycan Hökumətinə və ümumiyyətlə azərbaycanlılara qarşı bütöv bir silsilə böhtan və yalan dolu ittihamlar irəli sürülən kampaniya təşkil edəcək.

1918-ci ilin oktyabr-dekabr ayları ərzində Baqrat Bakıda hakimiyyəti təmsil edən müxtəlif instansiyalara və yüksək vəzifəli şəxslərə dəfələrlə yazılı surətdə müraciətlər göndərir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Şurasının Sədrinə, Qafqaz İslam Ordusunun Komandanı Türk Ordusunun generalı Nuru Paşaya, Azərbaycan Hökumətinin daxili işlər Nazirinə ünvanlanmış müraciətlərində yepiskop Baqrat onların diqqətini erməni əhalisi arasında aparılan və özünün qeyri-qanuni hesab etdiyi həbslərə, erməni əhalisinin hüquqlarının pozulmasına dair ayrı-ayrı faktlara və hallara, əsir alınmış erməni əsgərlərinin ağır vəziyyətinə və s. cəlb etməyə çalışırdı(16).

Lakin, xarici missiyaların başçılarına etdiyi müraciətlərində o, özünü yalnız öz kilsəsinə mənsub həmdindarlarının vəziyyətindən narahat olan yüksək dini şəxs kimi təqdim etmirdi. Məsələn, Bakıda və Bakı rayonunda Müttəfiq Qoşunların Komandanı general-mayor Tomsona yazdığı məktubda yepiskop Baqrat artıq Bakı Erməni Milli Şurasının Fəxri Sədri kimi Bakıda 1918-ci il sentyabr hadisələrinin “müdhiş təfərrüatlarının” mümkün müqayisə və vasitələrdən istifadə etməklə sadəcə təsviri ilə kifayətlənməyərək, bu “şeytan uzaqqörənliyi ilə əvvəlcədən düşünülmüş və insana xas olmayan soyuqqanlılıqla icra edilmiş” “qanlı qırğının və amansız divanın” səbəblərinə dair öz izahını verməyə çalışırdı(17).

Əslində əgər Baqratın təsvir etdiyi epizodlarda “erməni” sözü “müsəlman” sözü ilə əvəz edilərdisə, “qanlı qırğının və amansız divanın bütün bu dəhşətli təfəsilatlarını” dəqiqliklə Bakıda 1918-ci il mart hadisələrinə aid etmək olardı. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, Baqratın əsassız ittihamları bir çox hallarda 1918-ci ilin mart ayında ermənilərin özlərinin Bakıda törətdikləri kütləvi cinayətləri sadalanmaqdan başqa bir şey deyildi. Burada bilavasitə keçmiş Şamaxı erməni arxiyepiskopunun ən azı bilavasitə şahidi, (bəlkə də təşkilatçılardan biri olduğu) olduğu Şamaxı hadisələrinin ümumiyyətlə xatırlamaması xüsusi qeyd olunmalıdır. Lakin, Baqratın iddialarına görə, “bolşevik hakimiyyəti ilə Müsəlman Milli Şurası arasında baş vermiş qanlı mart toqquşmasının”, “sentyabr dəhşətləri” ilə heç bir əlaqəsi yox idi: *“Martda şəhərin özündə hakimiyyət uğrunda silahlı toqquşma baş vermişdi və bu toqquşma soyğunçuluğun eybəcər formasına çevrilmişdi. Bu mübarizədə sayı 2000-dən çox olmayan müsəlman və min iki yüzə yaxın rus və erməni öldürülmüşdü”*(18).

Daha sonra Baqrat “Müsavət” partiyasına, Azərbaycan Hökumətinə və ümumiyyətlə azərbaycanlılara qarşı bütöv bir silsilə böhtan və yalan dolu ittihamlar irəli sürərək, “ermənilərin bütün yollarını kəsən” müsavətçilərin “ucbatından” bolşeviklərə qoşulmuş

erməni əsgərləri istisna olmaqla, erməni əhalisinin bu hadisələrdə iştirakını tamamilə inkar edirdi.

Qeyd olunmalıdır ki, Bakı Erməni Milli Şurasının və “Daşnaksütun” partiyasının Bakıda mart faciələrinin təşkilində rolu, erməni ziyalı və kübar təbəqələri nümayəndələrinin əliləhlə azərbaycanlı qırğınlarında iştirakı, o cümlədən erməni elitasının özünün “qara camaat” adlandırdığı sadə erməni əhalisinin bu hadisələrdə kütləvi çıxışı FTK-nın sənədlərində təkzibedilməz faktlar və sübutlarla təsdiq edilirdi. Məhz bu sənədləri əsasında Azərbaycanın məhkəmə-istintaq orqanları Bakının erməni əhalisi arasında həbslər aparırdı ki, bu da erməni milli təşkilatlarının, erməni mətbuatının, ayrı-ayrı erməni xadimlərinin, o cümlədən yepiskop Baqratın hədsiz hiddətinə səbəb olurdu.

Bakıda baş vermiş mart hadisələrinin mahiyyətini tanınmaz dərəcədə təhrif edərək və bu zaman Şamaxıdakı mart hadisələrini ümumiyyətlə xatırlatmadan, Baqrat “Müsavət” partiyasını, daha sonra “türk-azərbaycanlı hakimiyyətini” Azərbaycanın erməni əhalisinə qarşı ağılasığmaz cinayətlərdə günahlandırırdı.

Əslində, istər Baqratın özünün yaxından iştirak etdiyi Şamaxı hadisələri, istərsə də sonrakı aylarda Azərbaycanın digər qəzalarında - Göyçay, Cavad, Ərəş, Nuxa, Quba, Lənkəran və d. - bolşevik-erməni birləşmələrinin həyata keçirdiyi azərbaycanlı-müsəlman qırğınları Mart hadisələrinin xarakterinə, bu hadisələrin mahiyyətinə dair həm bolşevik, həm də erməni izahını kökündən inkar edən təkzibedilməz argument kimi qiymətləndirilə bilər. Bu qəzalarda, o cümlədən Şamaxıda istər qırğınlar ərəfəsində, istərsə də talanlar zamanı hər hansı siyasi hərəkatın və ya qarşıdurmanın baş vermədiyini nəzərə alınmaqla, yalnız Bakıda deyil, Azərbaycanın digər şəhər və qəzalarında dinc müsəlman əhalisinin kütləvi şəkildə qırılması və məhv edilməsi bolşeviklərin “vətəndaş müharibəsi” kimi səciyyələndirilən bütün iddialarını boşa çıxarırdı. Elə bu səbəblərdən də erməni xadimlərinin həmin hadisələri “bolşeviklərlə müsavətçilər arasında hakimiyyət uğrunda mübarizə” kimi qələmə verərək guya “ermənilərin tam neytrallıq nümayiş etdirməsi” kimi iddiaları boşboğazlıqdan başqa bir şey kimi qiymətləndirilə bilməz.

Buradan aydındır ki, nə üçün Şamaxı və Bakı Erməni yeparxiyasının keçmiş arxiyepiskopu Baqrat Bakı erməni yeparxiya rəisi olduqdan sonra, müxtəlif instansiyalara çoxsaylı müraciətlərində Şamaxıda baş vermiş hadisələrdən tam sükutla yan keçir, nadir hallarda Şamaxı qəzasından olan erməni qaçqınlarının hüquqlarından danışarkən belə onların nə zaman, hansı şəraitdə və hansı səbəbdən qaçqın düşməkləri məsələsinə yenə də toxunmurdu.

Lakin, kifayət qədər ağıllı, və xüsusilə hiyləgər adam olan Baqrat, digər erməni xadimlərindən fərqli olaraq bilirdi ki, Qafqazda baş verən hadisələrdə erməni amilini

tamamilə inkar etmək mümkün deyildir. Odur ki, Bakıdakı xarici ölkə missiyaların rəhbərlərinə müraciətlərində o, Mart hadisələrini ermənilər üçün sərfəli kontekstdə izah edərək, bu məsələyə artıq beynəlxalq siyasət mövqedən qiymət verməyə çalışırdı. Məsələn, Bakı və Bakı rayonunda Müttəfiq qoşunlarının Komandanı general Tomsona 23 noyabr 1918-ci il tarixli təbrik müraciətində Baqrat Bakıda mart hadisələrinin mahiyyətini təhrif edərək, yazırdı: *“Hələ mart hadisələrində, kiçik bir qrup istisna olmaqla, yerli müsəlmanların türk xəfiyyələri tərəfindən rəhbərlik edilən böyük və şüurlu hissəsi hər yerdə və fəal şəkildə Türkiyənin Qafqazın və Şərqi digər müsəlman məmləkətlərini ələ keçirməyə yönəlmiş siyasi maraqlarına yardım edirdi. Əks mövqeyə malik olan və öz zəif gücü ilə Saziş dövlətlərinin tərəfində mübarizə aparan ermənilər, təbii ki, həm Türkiyədə, həm də Qafqazda özlərinə qarşı müsəlmanların vəhşi qəzəbini oyatmış, çox güclü qisasının və barbar fanatizminin qurbanı olmuşlar. Mart hadisələri və sonrakı hadisələr yalnız həqiqətin gizlədilməsi və erməni-türk düşmənçiliyinin və davasının əsas səbəbindən göz yandırılması üçün əlverişli bəhanədir”*(19).

Belə çıxırdı ki, azərbaycanlılar türklərin tərəfdarı olduğu üçün, deməli yalnız Antanta ölkələri ilə deyil, həm də böyük dövlətlərin “müttəfiqi” olan ermənilər ilə də düşməndirlər. Beləliklə, ermənilər, “cinayətkar türk-müsəvat hökuməti” tərəfindən bütün zərbələri “öz üzərlərinə” götürməklə, “böyük siyasətin qurbanına” çevrilmiş olurdular. Bu bəyanatların arxasınca isə artıq Azərbaycan hökumətinin həbs etdiyi ermənilərin hamisinin azad olunması, Bakını tərk etmiş bütün erməni əhalisinin geri qayıtması üçün şərait yaradılması, onlara dəymiş zərərlərin ödənilməsi və sair bu kimi tələblərin uzun siyahısı gəlirdi.

Qeyd edilməlidir, Bakıda yaranmış siyasi vəziyyətdən tezliklə baş açan ingilis generalı Tomson, Azərbaycan hökumətinə respublikada yeganə qanuni hakimiyyət kimi tam etimadı bildirdi ki, bu da ermənilər arasında ciddi narazılıq yaratdı. Bununla yanaşı yepiskop Baqratın müraciətlərində irəli sürülən tələblərin böyük hissəsinin təmin edilməsi üçün də konkret addımlar atılmağa başlandı.

Lakin, İngiltərə Komandanlığının Azərbaycan Hökuməti ilə birgə işləməsindən, ölkənin məhkəmə-istintaq orqanlarının işinə qarışmadığından, hətta sentyabr hadisələri nəticəsində çəkdiqləri zərərə görə yüzlərlə erməni ilə yanaşı 10-15 nəfər azərbaycanlının da təzminat almasından son dərəcə narazı olan yepiskop Baqrat Bakıda yerləşən digər xarici missiyalara müraciət edərək 1918-ci il hadisələrinin erməni versiyasını irəli sürməkdə davam edirdi.

Məsələn, 9 dekabr 1918-ci il tarixdə Bakı Erməni Milli Şurası adından Amerikanın Bakıdakı Missiyasına göndərdiyi Memorandumu özünü Şuranın fəxri sədri kimi təqdim edən yepiskop Baqrat yalnız 1918-ci ilin mart hadisələrinə həsr etmişdi. Bu Memorandumun ilk cümlələrindən aydın olur ki, Bakı erməni yeparxiyasının rəisi *“mart hadisələrindən bəhs edən*

türk xadimlərinin əksəriyyətinin var gücü ilə, həm şifahi, həm də mətbuat vasitəsilə ictimai rəydə ermənilərə qarşı qərəzli münasibət yaratmağa çalışdıqlarından” açıq-aşkar narahat olmuşdur(20).

Bakıda baş vermiş mart hadisələrinin mahiyyətini tanınmaz dərəcədə təhrif edərək və bu zaman, təbii ki, Şamaxıdakı mart hadisələrini ümumiyyətlə xatırlamadan, Baqrat “Müsavat” partiyasını, daha sonra “türk-azərbaycanlı hakimiyyətini” Azərbaycanın erməni əhalisinə qarşı ağılasığmaz cinayətlərdə günahlandırırdı. Memorandumda yenə də guya ermənilərin xilas etdiyi “20 min müsəlman”dan - özü də bu dəfə daha da dəqiqləşdirilmiş rəqəmlərlə – “13 min nəfərə yaxın müxtəlif ictimai binalarda və 7 minə yaxın isə şəxsi evlərdə” - söz açılır, “Tağıyevin sirkulyar teleqramı” xatırlanır, Bakıda mart qurbanlarının həmin uydurulmuş sayı göstərilirdi. Həm də bu dəfə “həlak olmuş 2000 müsəlman” rəqəmi də Baqrat tərəfindən artıq “həddən artıq şişirdilmiş” hesab edilirdi: *“İki gün çəkən qanlı döyüşlərdə, Sovetin məlumatlarına görə, 300-ə yaxın rus və erməni və 700 müsəlman, digər mənbələrin son dərəcə şişirdilmiş hesab edilən maksimum hesablamalarına görə isə təxminən 1200 rus və erməni, və 2000-ə yaxın müsəlman həlak olmuşdur*”. Memorandumda dəfələrlə vurğulanırdı ki, *“Bakıda qanlı mart toqquşmaları yalnız iki gün”, “silahsız, məzlum, dinc erməni əhalisinə qarşı amansız və qorxunc dəhşətlər tam iki ay davam etmişdir*”. Həmçinin, “məlum olurdu” ki, 1918-ci ilin martında şəhərin müxtəlif yerlərində baş vermiş yanğınlar yenə də *“bir neçə erməni evini, müsəlman qərargahının yerləşdiyi “İsmailiyyə” müsəlman binasını və bazarın bir hissəsini”* məhv etmişdir(21).

Burada Baqratın ermənilərin mart hadisələrində guya “neytrallığını” izah edən əsas arqumentinə də diqqət yetirmək lazımdır: *“Məlum olduğu kimi, mart ayında Bakı şəhərində bolşevik hökuməti ilə Müsəlman Milli Şurası arasında hakimiyyət uğrunda mübarizə baş vermişdir. Ermənilərin, milli kollektiv kimi, hakimiyyətə heç bir iddiası ola bilməzdi, çünki onlar Bakı quberniyasında əhəmiyyətsiz azlıq təşkil edirlər*”(22).

“Hakimiyyət uğrunda mübarizə” – 1918-ci ilin mart hadisələrinin mahiyyətinin erməni yepiskopu tərəfindən verilmiş yeganə düzgün tərifi. Lakin, guya say azlığı səbəbindən ermənilərin hər hansı hakimiyyət iddialarının olmadığı haqda onun sonrakı bütün nəticələri erməniləri bu hakimiyyət uğrunda mübarizədə əsas “oyunçuların” sırasından çıxarmaq cəhdindən başqa bir şey deyildi. Və burada dəqiq məqsəd güdülürdü – ictimai rəyə, ilk növbədə isə Qərbin ictimai fikrinə belə bir mülahizə yeritmək ki, bu zaman ermənilərin yeganə arzusu *“istər anarxiya və vətəndaş müharibəsinin daxili qarışıqlığı şəraitində, istərsə də alman-türk xəfiyyələri tərəfindən yerli müsəlmanların intiqamından və qəzəbindən imkan daxilində öz fiziki varlığını qoruyub saxlamaq və əmlakını xilas etmək olmuşdur*”(23).

Öz əsassız ehtimallarını “sübuta yetirmək” üçün dəfələrlə adı çəkilən “Tağıyevin sirkulyar teleqramından” savayı heç bir arqumenti olmayan Baqrat artıq hamıya məlum faktların həyasızcasına saxtalaşdırılmasına əl atırdı: *“hadisələrdə əsas rol oynamış bolşeviklərin Qafqaz Vilayət Sovetinin 17 üzvdən ibarət tərkibində 2 tatar və yalnız 2 erməni idi”*(24).

Bu zaman mart hadisələrində əsas rolu heç də *“bolşeviklərin Qafqaz Vilayət Sovetinin” deyil*, 1918-ci ilin mart ayının 30-dan 31-ə keçən gecə “Bakı şəhəri və onun rayonlarında ali hərbi-siyasi orqan” kimi yaradılmış və dinc azərbaycanlıların qırılmasına rəhbərlik etmiş “İnqilab müdafiə komitəsinin” oynadığı, bu Komitənin 6 üzvündən isə dördünün erməni olduğu - bolşeviklər S.Şaumyan, K.Korqanov (Korqanyan), sağ eserlərin lideri S.Saakyan və “Daşnaksütun” partiyasının Bakı təşkilatının rəhbəri S.Melik-Eolçyan - artıq heç xatırlanmırdı(25). Bu da məlum idi ki, mart hadisələri günlərində birləşmiş bolşevik-erməni qoşunlarına xüsusi olaraq Peterburqdan gəlmiş generallar Akop Baqratuni, İvan Baqramyan komandanlıq etmiş, Bakı Sovetinin Qızıl Ordusunun yaradılması ilə B.Avakyan məşğul olmuş, qərargah rəisi polkovnik Z.Avetisyan, briqada və qarışıq dəstələrin komandirləri – polkovnik Kazaryan, Amazasp, A.Əmirov və digərləri olmuşlar(26). Bu günlərdə həmçinin “Daşnaksütun” partiyasının yaradıcılarından biri – Stepan Zoryan (Rostom) da Bakıya gəlmişdi. Bolşevik-daşnak ordusunun sıralarına səfərbər edilmiş erməni əsgərlərinə yüksək ödəniş – “ayda 800 rubl, hər ailə üzvünə görə 75 rubl və ərzaq təminatı” təklif edilirdi(27).

Ən nəhayət, Bakı Kommunasının rəhbər heyətinə Azərbaycanda hakimiyyət uğrunda ən azı on beş erməni “mübarizi” – S.Q.Şaumyan, K.Q.Korqanyan, S.Q.Osepyants, B.A.Avakyan, T.M.Əmirov, A.M.Əmiryan, A.M.Kostanyan, A.A.Boryan, A.İ.Mikoyan, Karinyant, Stamboltsyan, Ağamiryan, İhonesyan, Ter-Saakyants, Nuricanyan və digərləri daxil idi(28). Bakı Kommunasının silahlı qüvvələrinin Ali Baş Komandanı Akop Baqratuni idi, həmçinin Qızıl Ordunun əsas komanda heyətinin və hərbi heyətin 70%-dən çoxunu ermənilər təşkil edirdi.

Maraqlıdır ki, Baqratdan başlayaraq bir çox erməni xadimlərinin, Azərbaycan Parlamentindəki erməni fraksiyasının deputatlarının ən müxtəlif instansiyalara göndərdiyi müraciət, vəsadət və memorandumlarda 1918-ci il Mart hadisələrinin xarakteri ilə bağlı əsassız ehtimalların “sübutu” kimi hər dəfə “Tağıyevin sirkulyar teleqramı” xatırlanır və bu teleqramdakı *“Bakı hadisələri erməni-tatar toqquşması xarakteri daşımamışdır”* müddəası nəzərə çatdırılırdı. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin heç bir halda belə teleqram göndərmədiyi və bu saxta sənədin hansı məqsədlərlə məhz ermənilərin özləri tərəfindən tərtib və əldə edildiyi yuxarıdakı şərhlərdən aydınlaşdı.

1918-ci il mart hadisələrinin əsl xarakteri isə yalnız təkzibedilməz faktlar və sənədlərlə deyil, bəzi erməni xadimlərinin özləri, məsələn, Bakı Kommunasının gələcək üzvü, həmin günlər Həştərxanda olan Saak Ter-Qabrielyan tərəfindən də təsdiq edilirdi. Mart hadisələri ilə əlaqədar olaraq Bakını tərk etmiş və Həştərxana gəlmiş rus vətəndaşlarının söhbətlərini eşidən Saak Ter-Qabrielyan 28 aprel 1918-ci il tarixdə Stepan Şaumyana yazırdı: *“İndi kütləvi surətdə Bakıdan gələn rusların, sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq, heç birindən eşitməzsən ki, Bakıda sovet mübarizəsi gedir. Hamı bir səsle deyir: “Bakıda erməni-tatar qırğını gedir, və bu qırğın ermənilər tərəfindən qəsdən törədilmişdir”*(29) .

Mənbələr:

1. Ətraflı bax: Rустамова-Тогиди Солмаз. Март 1918 г. Баку. Азербайджанские погромы в документах. Баку, 2009, 864 стр.;
2. “Наш голос” qəzeti, Bakı, 1918, 24 mart. № 59;
3. “Известия Бакинского Совета” qəzeti, Bakı, 1918, 9 aprel;
4. “Знамя труда” qəzeti, Tiflis, 1918, 29 mart;
5. Погромы армян в Бакинской и Елизаветпольской губерниях в 1918-1920 гг. Сборник документов и материалов. Ереван, 2003, s. 82, sənəd № 67;
6. Рустамова-Тогиди Солмаз. Март 1918 г. Баку. Азербайджанские погромы в документах. Баку, 2009, səh. 84-87;
7. Yenə orada, səh. 106-107;
8. Yenə orada, səh. 771-774;
9. Yenə orada, səh. 95;
10. Marağeyi Said Məhəmməd. Siyasi xatirələr. Tehran, 1994, s. 49 (fars dilində)
11. «Бакинский рабочий» qəzeti, Bakı, 1918, 18 aprel; Погромы армян, səh. 33, 35, sən. №25, 27;
12. Вах: “Погромы армян....”, s.145-151, sənəd № 136.
13. Вах: Рустамова-Тогиди Солмаз. Март 1918 г. Баку. Азербайджанские погромы в документах. Баку, 2009, Sənədlər: №№ 18, 53, 54, 55, 419, 452, 493;
14. Шаган Натали. Турки и мы. www.nzhdeh.narod.ru/Shahan_natali
15. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər arxivi (bundan sonra:AR Pİİ SSA), f.277, siy.2, iş 14, v.51; Байков Б. V. Воспоминания о революции в Закавказье-Архив русской революции. М.,1991, cild 9-10, səh. 114;
16. Вах: “Погромы армян....” s.139, 141,142, sən. № 128, 130, 131;
17. Yenə orada, s.145-151, sənəd № 136;
18. Yenə orada.
19. Yenə orada, sənəd № 136;
20. Yenə orada, s.158-161, sənəd № 145.
21. Yenə orada.
22. Yenə orada, s. 159.
23. Yenə orada.
24. Yenə orada, s.161.
25. “Известия Совета рабочих и солдатских депутатов Бакинского района” qəzeti, 1918, № 64.
26. “Армянский вестник” jurnalı, Yerevan, 1999, № 1-2; AR Pİİ SSA, f.276, siy. 8, iş155, v.8.
27. Дадаян Х. Армяне и Баку.1850-ые годы-1920 г. Ереван, 2007, s.96.
28. Yenə orada, s. 93.
29. Saak Ter-Qabrielyanın yol. Şaumyana məktubu. 28.04.1918. Rusiya Dövlət İctimai-Siyasi Tarix arxivi, f. 71, siy. 33, iş 1716, v. 62.

ERMENİ İSYANLARI VE ERMENİLERİN TÜRK KATLIAMLARI

1. Ermeni Komiteleri ve İsyanları

Bir dönem Osmanlı Devleti'nin Tebaa-i Sadıka olarak adlandırdığı Ermeniler devletin zayıf düştüğünü görünce 1860'lardan itibaren yurtdışındaki mason localarının Osmanlı Devletindeki şubeleri halinde ve hayır cemiyetleri adı altında teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu kapsamda 1862 yılında İstanbul'da Ermeni öğrenciler tarafından İngiltere'nin Manchester ilinde bulunan "OldFellows" adlı mason locasının bir kolu olarak "Ayk-i Orion" adlı gizli mason locası¹⁵, 1866'da ise Fransa'daki "Grand Orient de France" adlı locanın bir şubesi olarak İstanbul'da "Ser (Sevgi) Locası" kurulmuş ve İstanbul'da kurulan Ermeni cemiyetleri İngiliz ve Fransız mason locaları tarafından teşkilatlandırılmıştır¹⁶.

1870 ve 1880 yılları arasında Van'da kurulan "Araratlı", Muş'ta kurulan "Mektep Sevenler" ve "Şarklı", Adana bölgesinde kurulan "Kilikya Cemiyeti" ve dernekler, 1880 yılında Ermenilerin Birleşik Cemiyeti (Miyasiyal Enikerotyon Hoyotis) ismi altında birleştirilmiştir. Yine bu dönemde Van'da, Rusya'nın koruyuculuk ve karışmasıyla "İttihat ve Halâs Derneği", Erzurum'da "Silahlılar Cemiyeti" ve "Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti", Van'da "Kara Haç Cemiyeti", İstanbul'da "Ermeni Vatanperverler İttihadi", Erzurum'da "Şuray-ı âli" kurulmuş, daha sonra bunun ismi değiştirilerek "Müdafi Vatandaşlar" cemiyeti oluşturulmuştur¹⁷.

Ermeniler komite teşkilatlanmasına özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Harbini müteakip hız vermiş ve teşkil ettikleri Hınçak, Taşnak ve Ramgavar gibi komiteler¹⁸ vasıtasıyla Osmanlı'dan kopartılacak topraklar üzerinde bağımsız bir Ermenistan Devleti kurma hayaline kapılmıştır. 1829 Edirne Anlaşmasıyla Eflak, Buğdan ve Sırbistan'ın özerklik kazanması, Yunanistan'ın ise bağımsız devlet olarak tanınmasını kendileri için örnek olarak kabul eden Osmanlı Ermenileri 1828-1829 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harplerinde ve 1. Dünya Harbinde kendi devletine karşı düşman saflarında yer almıştır. Ermenilerin asırlarca

¹⁵Seyit Sertçelik, Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci (1678-1714), TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:131, Ankara, 2009, s.151

¹⁶Sertçelik, "age", s.151; Y.K. Sarkisyan, Ekspansiyonistkaya, Politika Osmanskoyİmperii v Zakavkazye, İz-vo Akademi NaukArmyanskoy SSR, Yerevan, 1962, s. 84-85

¹⁷İhsan Sakarya, "Belgelerle Ermeni Sorunu", Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1984, s.73

¹⁸Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s.10-11-36

vatandaşı olarak yaşadıkları Osmanlı devletine karşı düşman saflarında yer alarak harplerde düşmanı desteklemesi Türk halkı ve devleti nezdinde sahip oldukları itimadı kaybetmelerine yol açmıştır.

Bu kapsamda Ermenilerin 1. Dünya Harbi döneminde Osmanlı Devleti 8 ayrı cephede savaşırken çıkardığı isyanlar devleti zayıf düşürmüş, Osmanlı orduları bir yandan bu cephelerde savaşırken, diğer yandan cephe gerisine de asayiş için kuvvet ayırmak zorunda kalmıştır¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşında Savaşığı Cephe

1. Dünya Harbi başlamadan hemen önce Ermeni Komiteleri aşağıda özet olarak yer alan talimatları köylere kadar yayımlamıştır²⁰:

1. Her Ermeni asli ihtiyaçlarından bazılarını bile satmak suretiyle silahlanmalıdır.
2. Seferberlik ilanı ile silah altına çağırılan Ermeniler bu çağrıya uymayacak, silah altına alınmış olan Ermeni askerleri ordudan firar edip Ermeni çetelerine ve gönüllü birliklere katılacaklardır.
3. Rus orduları sınırı geçer geçmez komiteciler, firariler ve çeteler Rus ordusuna katılarak onlarla birlikte Osmanlı ordusuna saldırarak, ikmal yollarını ve telgraf hatlarını kesmek suretiyle Osmanlı ordusunun iâşe ve istihbaratını sekteye uğratabacaklardır.
4. **Cephe gerisinde 2 yaşına kadar olan Müslümanları gördükleri yerde ve her fırsatta katledecekler**, Müslüman halkın yiyecek, mal ve mülkünü ele geçirecek veya yakıp yıkacaklardır.

¹⁹ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, Türk-Ermeni İlişkilerindeki Tarihî Gerçekler, Talat Paşa Komitesi Yayın No:1, Ankara, 2015, s. 5

²⁰ Azmi Süslü, Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No:5, Ankara, 1990, s.103-104

5. Terk edecekleri ev, tarım ürünleri, kilise ve hayır kurumlarını yakıp bunları Müslümanlar yapmış gibi propaganda yapacaklardır.
6. Resmi devlet dairelerini kundaklayacak, Osmanlı zaptiye ve jandarmalarını pusuya düşürerek katledecekler, cepheden yaralı dönen Osmanlı askerlerini öldüreceklerdir.
7. Şehirlerde, kasabalarda, köylerde isyanlar, ihtilaller çıkaracaklar, Müslüman askerlerin ve sivil halkın morallerini bozarak göçe mecbur edeceklerdir.
8. Bomba, silah imal, tedarik veya ithal ederek bütün Ermenileri silahlandıracaklardır.
9. Ermenilerin yaptıkları isyan, ihtilal ve katliamın faturasını Müslümanlara çıkararak bunu iç ve özellikle dış kamuoyunda neşredeceklerdir.
10. İtilaf devletleri hesabına casusluk ve rehberlik yapacaklardır²¹.

Osmanlı Devleti'nde silahaltındaki Ermeniler yukarıda belirtilen komite talimatlarına uyarak silahlarıyla birlikte ordudan firar edip Rus ordusuna katılmışlar, düşman orduları lehine casusluk yapmışlar ve Ermeni fırıncılar yaptıkları ekmeklerle Osmanlı askerlerini zehirlemişlerdir²².

Rus tarafına geçmeyen Ermenilerin büyük bölümü ise silahlı çeteler kurarak isyana ve Türk köylerinde katliama başlamıştır.

Osmanlı Ermenilerinin 1890'lardan başlayarak çıkardıkları isyanlar 1. Dünya Savaşı sırasında özellikle aşağıda gösterilen bölgelerde yoğunlaşmış ve Osmanlı Devletini güç durumda bırakmıştır:

²¹ Genelkurmay ATASE Arşivi, No:1/2, Klasör 528, Dosya, 2061, Fihrist 21, No: 4/3671, Klasör 2811, Dosya 26, Fihrist 28, No: 1/131, Klasör 2703, Dosya 308, Fihrist 23-1, No: 4/3671, Klasör 2818, Dosya 59, Fihrist 2-25

²² Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 164.

2. Ermenilerin Türk Katliamları

Ermeniler isyan çıkardıkları bölgelerde çeteler oluşturarak erkekleri askerde olan kadınları, yaşlıları ve çocukları ağır işkencelerle katletmişlerdir. Katliamın gerçekleştiği bölgelerde Türklere ait çok sayıda toplu mezar bulunmuştur. Yukarıdaki haritada gösterilen Ermenilerin isyan çıkardıkları bölgeler aynı zamanda Türk ve Müslüman katliamı yaptıkları yerlerdir. Ancak sempozyumun süresi bu katliamların tamamının anlatılması için yeterli olmadığından aşağıda sadece bu katliamlardan bazı örnekler verilmiştir:

2.1. Zeytun İsyanı (1895) ve Katliamı

O dönemde Halep vilayetine, günümüzde ise Kahraman Maraş iline bağlı olan Zeytun (Süleymanlı)'da 4000'i silahlı 6000 Ermeni'nin çıkardıkları isyanda isyancıların esir aldıkları Kaymakam ve 50 subay ile 550 erden oluşan 600 Türk esiri 14 Aralık 1895'te çoğunluğu kadınlardan meydana gelen Fernuz Ermenilerinden bir grubun saldırısıyla balta, hançer ve kazmalarla parçalanarak şehit edilmiştir²³.

²³Salahi Ramsdam Sonyel, "The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy", Oxford University Press, Lefkoşa, Northern Cyprus, 1987, s. 195

Katledilen Türklerin bedenleri uzun süre katliam mahallinde kalmış, Türk askeri birliklerinin Zeytun'a ulaşmasından hemen önce delilleri yok edebilmek düşüncesiyle Türklerin cesetleri isyancı Ermeniler tarafından Kargalar Köprüsü'nden Zeytun çayına atılmıştır²⁴. Ancak çayın akıntısına kapılarak yok olacağı sanılan cesetlerin bir kısmı kayalara, buz parçalarına takılmıştır.

Olayları evinin damından izleyen Padré Emanuel isimli Katolik papazı İngiltere'nin Halep Konsolosu Barnham'a gördüklerini şu şekilde anlatmıştır: "Türklerin katledilmesi iki saat kadar sürdü. Katledilen Türklerin çığlık ve feryatları dehşet vericiydi".

Zeytun isyanları sırasında ölen Ermeni sayısı 6.000, ölen Türk sayısı ise 13.000'i asker, 7.000'i sivil olmak üzere 20.000 kişidir ²⁵. Dikkat edilirse Ermenilerin isyan çıkarttıkları ve Türkleri katlettikleri tarih Ermeni zorunlu göç kararının alındığı tarihten 20 yıl öncesidir ve bu katliamı Ermeni kadınları işlemiştir.

2.2. Erzurum ve Erzincan Bölgesindeki Türk Katliamları

Seferberlik ilanından sonra, Erzurum merkez ve Bayezid sancağındaki Ermenilerin büyük kısmı kendi silahlarıyla, silahaltında bulunanlar da kaçarak Ruslara katılmışlar ve Rus Hükümeti bunları bir kat daha silahlandırıp, donatıp, kendilerinden özel çeteler oluşturarak sınırdan içeri göndermiştir²⁶. Teşkilatlanıp silahlandırılan "Ermeni gönüllü alayları" Rus ordularının öncü kuvvetleri olarak Osmanlı ordusuna taarruz etmişler²⁷ ve mahallî çetelerle birlikte bölgedeki Osmanlı halkına çok büyük mezalim ve katliam yapmışlardır²⁸.

1914 sonlarında başlayan hazırlıklarla Ermeniler 1915'te harekete geçmiş ve özellikle 1916 Temmuz'undan itibaren Erzincan'ın Rusların eline geçmesiyle katliamı yoğunlaştırmışlardır. Erzurum'un doğusuna kadar ilerleyen Ermeni çeteleri, bütün Ermeni köylerindeki aileleri Rusya'ya naklederek eli silah tutan Ermenileri kendilerine katılmaya mecbur bırakmış ve geri çekilirken de Müslüman köylerini yakarak, yıkarak, halkını işkencelerle katlederek imha etmiştir²⁹.

²⁴Sonyel, **age**, s. 196

²⁵Sonyel, **age**, s. 197

²⁶Ermeni Komitelerinin Amaçları..., **age**, s.152

²⁷ Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı...**, **age**, s.85

²⁸ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi, Siyasi ve Hukuki Gerçekler, Nobel Akademik yayınları, Ankara, 2015, s. 127-129

²⁹Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 102

21 Mart 1916 tarihinde 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa tarafından Başkomutanlığa gönderilen 108 No.lu şifrede;³⁰ “Ermeniler tarafından Erzurum’da yapılan katliam hakkında 10 Mart 1916’da bilgi arz edildiği, düşman işgaline maruz kalan köylerden kaçan halka, düşmanın ve özellikle Ermeni askerlerinin pek canice ve vahşice davrandıkları, genç, çocuk ve kızları kaldırarak bilinmeyen bir tarafa götürdükleri, mal ve canlarını yağmaladıkları, katlettikleri, ırza tecavüzün akla hayale gelmeyecek derecede bulunduğu ve diğer kaynaklardan alınan bilgilerin de bu hususları doğruladığı” rapor edilmiştir³¹.

2 Eylül 1917’de 36. Kafkas Tümenine iltica eden 156. Alay 12. Bölük Komutanı Teğmen Nikola’nın Ruslar ve Ermeniler tarafından bölgedeki Müslümanlara yapılan mezalim hakkında verdiği bilgiler, 3. Ordu Komutanlığınca 4 Ekim 1917 tarihinde Başkomutanlığa rapor olarak gönderilmiştir. Oldukça uzun olan rapordan sadece bir paragraf aşağıda aktarılmıştır: ³²

“Rusların Erzurum’da gösterdikleri muhalefet ve dikkate rağmen işgalin başlangıcında son derece önemli yağma ve katliam yapıldı. Namusuna tecavüz edilmedik ancak bir-iki yüz kız kaldı desem abartmış olmam. Şu olayı asla unutamam: Erzurum’un güneyinde bir mahallede bir eve giren Ermeniler, genç bir anneyi direğe, babayı da diğer bir direğe bağlayıp, bunların bir yaşında olan çocuklarını da sofa ortasına çaktıkları kazığa geçiriyorlar. Çocuğun cenazesini ben bizzat gördüm. Annesi delirmiş, Erzurum’da başıboş geziyordu. Bu durumdan dolayı kadını evine almak istemeyen kocasını idareciler eve almaya mecbur ettiler”³³.

Doğu Anadolu ve özellikle Erzurum bölgesindeki Müslüman halk Brest- Litovsk Antlaşması’ndan sonra Rusların bölgeden çekilmesi döneminden büyük acıları yaşamıştır.

Bu dönemde Alaca köyünde Ermeniler tarafından katledilen 278 Müslümana ait toplu mezar Mayıs ve Temmuz 1986 aylarında Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut başkanlığındaki heyet tarafından, Yeşilyayla’da katledilen 80 Müslümanın toplu mezarları ise 7 Ekim 1988’de Prof. Dr. Enver Konukçu başkanlığındaki bir heyet tarafından yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bunların çoğunun işkenceyle katledildikleri iskeletleri üzerindeki izlerden anlaşılmaktadır³⁴.

³⁰Hikmet Özdemir, “Seferberlik İlanından Rus İşgaline Kadar Ermeni Milislerle Çatışmalar”, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2006,s.140

³¹Genelkurmay ATASE Arşivi, Cilt II, Koleksiyon: BDH, Klasör:528, Dosya: 2063, Fihrist: 1

³² Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, age,s.84-85

³³Taşcıoğlu, Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi, Siyasi ve Hukuki Gerçekler, Nobel Akademik yayınları, Ankara, 2015, s. 128-129

³⁴Enver Konukçu, Ermenilerin Yeşilyayla’daki Türk Soykırımı, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No: 674, Ankara, 1990, s.13-102

2.3. Van Bölgesindeki Türk Katliamları

1914 yılın Mayıs ayında iki yabancı müfettişin Doğu Anadolu'da Vilayat-ı sitte olarak adlandırılan bölgeye vali olarak atanmaları ve Temmuz ayında göreve başlamaları bölgedeki mütereddit Ermenileri cesaretlendirmiş ve Ekim ayında Muş, Van ve Bitlis bölgelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak üzere gönüllü Ermeniler toplanmaya başlamıştır. Ermeniler Osmanlı Devleti'nin seferberlik çağrısına uymadıkları gibi silah altında bulunanlar da birliklerinden firara başlamıştır. Önceleri dikkat çekmemek için birliklerden silahsız kaçan Ermeniler sonradan azar azar silahlı olarak ve düzenli biçimde kaçımaya başlamıştır. Her yerden ve özellikle Van ve Muş taraflarından Rusya'ya ve İran'a geçen tanınmış komitecilerden Erzurumlu Antranik, Muşlu Sampat, Vanlı Hamazasp ve benzeri çete başlarının yanında 300-400'er kişilik taburlar oluşturan Ermeniler Rus subaylarının yönetiminde Hoy ve Dilman yöresinde talime başlamıştır³⁵.

Van'da konuşlu bulunan 33. Tümenin harp başlayınca Van'dan ayrılmasını fırsat bilen Ermeni çeteleri Van'da 40.000 kişilik bir silahlı güç oluşturarak Van ve çevresindeki Türk ve Müslüman ahaliyi katletmeye başlamıştır. 15 Nisan'da Van'da başlatılan Ermeni isyanında önce şehirde kalan Jandarma Müfrezesi katledilmiş ve sıra sivil halka gelmiştir. Rus ordusunun 18 Mayıs'ta Van'ı ele geçirmesine kadar devam eden bir aylık süre içinde çete reisi Aram idaresindeki Ermeniler 23.000 kadar Türk'ü katletmiştir.

Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti Van'da Ermenilerin yapmış olduğu tahribatı ve mezalimi, yabancı misyonlara gönderdiği 16 Eylül 1916 tarihli genelgeyle şöyle açıklamıştır:

“Şamaram mahallesinde 200 kadın ve çocuk sığındıkları evde yakılmışlardır. Mirkos köyü beyaz bayrak çektiği halde tecavüze uğramış, köyün kadınları ve kızları bilinmeyen bir yöne götürülmüşler. Bazı köylerde ise öldürülen çocukların etleri annelerine yedirilmek istenmiştir.

“Aksani ve Hınıs köylerinde 500 kişiye yakın insan Şeyhane köyünde ise 200'e yakın çocuk ve kadın camiye doldurulup diri-diri yakılmışlardır.

“Saray civarındaki halk kılıçtan geçirilmiş, sulara atılarak boğulmuş, 10.000'in üstünde ceset Van Gölü üzerinde sayılmıştır.

“Yine Gevaş, Vastan ve Mukas'ta 3000 kişi katledilmiştir...

“Van'ın içinde camiler, evler, kışlalar, hatta içindeki yaralı ve hastaları ile birlikte hastaneler yakılmıştır. Yakalanan subaylar işkence çektilererek öldürülmüştür. Bu arada

³⁵Ermeni Komitelerinin Amaçları... age, s.170

*şehirdeki durumu bilmeyen çevre köylerden Van'a gelmek isteyen göçmenlerden 1200 kişi Vastan ve Etkil yolu üzerinde acımadan vahşiyane bir şekilde öldürülmüşlerdir*³⁶.

Yukarıda verilen rakamlara Amerikan misyoner merkezinde katledilen 8000 Müslüman³⁷ da ilave edildiğinde Ermeniler tarafından Van'da 1 ay içinde yakılarak, tecavüz edilerek, işkence ve kılıçtan geçirilerek katledilen Türklerin sayısı 22 900 kişiye ulaşmaktadır.

Van'ın sağ kalan Müslüman halkı Ermeni katliamından kurtulmak için 14 Mayıs'tan itibaren şehri terk ederek Bitlis istikametinde kaçmaya başlamış, bunlardan bir bölümü yollarda Ermeni çetecileri tarafından katledilmiştir³⁸. Van'ın tüm camileri yıkılmış, Müslüman mahalleleri yakılmış ve Van ile çevresi yangın yerine çevrilmiştir. Van hastanesinde yatan 80 kadar hasta er Ermeniler tarafından diri diri yakılmıştır³⁹. Harpten önce 3400 Müslüman evinin mevcut olduğu Van vilayetinde harpten sonra Ermenilerin yıkmadığı, ateşe vermediği ev sayısı sadece üçtür⁴⁰. Bitlis'te Müslümanlara ait 6500 evin ise tamamı Ermeniler tarafından yakılıp, yıkılmıştır⁴¹.

2.4. Ermenilerin İşlediği Katliamların Ortak Özellikleri ve Diğer Katliam Örnekleri

Ermeniler tarafından Türk ve Müslümanlara karşı tatbik edilen katliamların icra şekline bakıldığında bunların tamamında ırkçı nefret ve kin duygusunun hakim olduğu ve uyguladıkları işkencelerin insanlıkla bağdaşmadığı görülmektedir. Bunlardan bazı misaller aşağıda verilmiştir:

Çarpıkser köyünde bir çocuğun kuzu gibi kızartılarak bir süngü üzerinde bir direğe bağlandığı, birçok kişice yeminle anlatılmış ve cesedinin kalıntıları gösterilmiştir. Ahorik ile Avzerik köyleri arasında dört kişinin ölüleri, elleri karınlarına sokulmuş, cinsel organları ağızlarına bırakılmış bir hâlde bulunmuştur⁴².

Ahtucu köyünde Kemo adındaki kişinin Zeliha adlı eşi tandır başında ekmek pişirirken, altı aylık kız çocuğu ateşe atılarak anasının gözü önünde pişirilmiş ve kendisine, yemesi

³⁶Hazine-i Evrâk Müdürlüğü K. 110, Dos. 12, No. 8702962, Naklen, Akçora, Ermeni İsyanları ..., s.196 (Ermenilerin Türklere yönelik Van ve çevresinde yapmış oldukları katliamlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. ErgünözAkçora, Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s. 99-104, 123-127).

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HR. SYS. HU), kr.110, dos. 12-2, nr. 56-62.

³⁸ JustinMcCarthy, Ölüm ve Sürgün, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul, 1998, s. 210

³⁹Ermeni Komitelerinin Amaçları... age, s. 5-10

⁴⁰McCarthy,age, s.270

⁴¹McCarthy, age, s.270

⁴²Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s.5-10 (Van Jandarma Alay Komutanının Raporu)

önerilmiş, karşı gelince zavallı bahtsız ananın bir bacağı tandıra sokularak acımasızca yakılmıştır⁴³.

Erzurum'da bakkallık yapan bir Ermeni kendi soydaşlarının Erzurum ilinde yaptıkları mezalimi anlatırken Ermenilerin bir kadını diri diri duvara çivilemiş olduklarını ve ondan sonra aynı zavallının kalbini çıkararak başına astıklarını söylemiştir. Bu ifade Esir Rus Topçu Yüzbaşı Twerdoxlebof'un Tuttuğu Harp Ceridesindeki Notlarla⁴⁴ tamamen örtüşmektedir.

Rus ordusu çekilirken, Türk ordusundan kaçan Ermeniler bir köyde kazanı ocağa koyup kaynatmışlar. Hamile bir kadını yakalayıp karnını yararak kesmiş, çocuğunu alıp kazana atmışlar. Ocağa: "Gelin Türkler karnınız açtır. Size yemek hazırladık" diye bağırılmışlar. Yine bir yerde insanları, kol, but, kelle, gövde, parça parça edip her birini bir çiviye takmışlar: Üzerine "okkası on para" yazmışlardır⁴⁵.

Muküs köyünün Ermenileri Müslümanlara karşı tasvir edilemeyecek derecede her türlü mezalimi yapmışlardır. Köydeki cesetler içinde burnu, kulağı kesilmiş, gözleri oyulmuş erkekler, başları kesilmiş, vücutları parçalanmış çocuklar görülüyordu. Fakat katledilmiş genç bir kadının ve bir kızın cesetleri bizi son derece etkiledi. Birincisinin karnı bıçakla deşilmiş çıkartılan çocuk boğulmuş ve tekrar yerine konmuştur. Ayaklarından asılmış genç kız ise delik deşik edilmişti⁴⁶.

Bitlis ilinin Hersan Mahallesi'nden Horlulu Reşit oğlu Mehmet'in 50 yaşındaki anası Nigâr adındaki kadının Ermeniler tarafından kama ile kesilerek şehit edilmiş olduğu ve evinde bulunan Ahmet Ağanın günahsız kız çocuğunun da benzer biçimde öldürülüp cesedinin sokağa atılarak köpeklerle yedirilmiş olduğu, bu korkunç durumun bir çok kişi tarafından görüldüğü, Kızılmescit Mahallesi'nden Kalkancıoğlu Osman Ağanın yeminli ifadesinden anlaşılmıştır⁴⁷.

Muşlu Mehmet Resul'ün ifadesi ise şöyledir: "Ben asker olarak savaşta bulunuyordum. Aldığım yaradan dolayı Bitlis yönünde çekilen birliği izleyemeyerek benim gibi yaralanmış sakat olan başka üç erle birlikte geri kaldık. Bir süre sonra Rus Kazaklarının öncüsü olan ermeni çeteler yanımıza geldiler. Arkadaşlarımızdan Harputlu Hüseyin adlı erin gözlerini çıkararak, 'Kalk bak, Osmanlı askeri geliyor mu?' dediler. Sonra zavallıyı kurşunla şehit ettiler. Öteki erin de sağ yanından derisinin bir parçasını yüzerek çanta biçimine koydular. Bu zavallıyı da "elini sok, bu çantada padişahınızın parası var mı?" diye işkencelerle şehit ettiler.

⁴³Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s.5-10 (Van Jandarma Alay Komutanının Raporu)

⁴⁴Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s. 241-264 (Esir Rus Topçu Yüzbaşı Twerdoxlebof'un Tuttuğu Harp Ceridesinden Notlar)

⁴⁵Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s. 241-264 (Dr. Rıza Nur'un anlattıkları)

⁴⁶Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s. 241-264 (Siirt Jandarma Komutanı Basri Bey'in yeminli ifadesi)

⁴⁷Ermeni Komitelerinin Amaçları, age, s.255-258 (Ermenilerin Bitlis'te İlde Yaptıkları Mezalime İlişkin Komisyon Raporu)

Üçüncü arkadaşımızı yere yatırarak cinsel organını kesip ağzına soktular ve “bu boruyu çal, size Osmanlı askerinden yardım gelsin” diye aşağılayarak arkasından onu da şehit ettiler. İçlerinden üç kişiyi hemen tanıdım; bunlardan birisi Muş Ermenilerinden ve Çefar Mahallesi'nden Keşiş oğlu Aram, ikincisi yine Muş'un Yaş Mahallesi'nden Bağdasar Körük oğlu Aleksan, üçüncüsü yine bu mahalleden Avukat Hırant Efendi'nin oğlu Hırant idi. Bunlar beni alarak bir dereye doğru götürdüler. Yaktıkları ateşle tüfeklerin süngülerini güzelce kızdırdıktan sonra yirmi dört yerimden dağladılar. Bağırmalarıma ve yalvarmalarıma kesinlikle kulak asıyorlardı. O sırada birkaç Rus askeri yetişti, bunlardan birisi geldi beni ölümden kurtardı. Bu kişi gizlice kulağıma Rus Müslümanlarından olduğunu söyledi. Biz oradan hareketle akşama doğru Til köyüne geldik. Ermeniler yanlarında; Karamiş köyü yağması esnasında kaçırdıkları iki Müslüman kadın getirmişlerdi. Bu kadınlar hamile idi. Ermeni ve Rusların ortasına getirildiler, iki asker ve iki Ermeni, kadınların taşıdıkları çocukların cinsi üzerine iki mecdiyelik bahse girişmişlerdi. Bunun üzerine kadınların karınlarını bıçakla deldiler, birisinden bir oğlan çıkarttılar, diğerinin cenini ise çeşitli tahminlere yol açtı. Til köyünde üç gece geçirdim. Bu süre içinde, daha önce beni kurtarmış olan Tatar Abdülmelik, bana birazcık ekmek veriyordu. Üçüncü gün bir Müslüman'ı koruduğu anlaşılırsa ağır ceza göreceğinden söz ederek başımın çaresine bakmamı söyledi. Geceleyin bir kolayını bularak oradan kaçtım. Şafağa doğru Kazan köyüne hakim sınırlara geldim. Köyün içinden acı çığlıklar atılıyordu. Gün ağardığında Rus ve Ermenilerin köy sakinlerini öldürdüklerini ve diri diri yaktıklarını gördüm. Dehşetten taş kesilerek gece oluncaya kadar yerimi terk etmedim. Karanlıkta yola koyuldum ve her çeşit zorluk ve tehlikelerle karşılaşarak Hani'ye vardım”⁴⁸.

Vaaram (Yeni Beyazıt)'lı Taşnak subayının 1920'de Yazdığı Rapor ise aynen aşağıda verilmiştir: “Basar-Geçar'daki Türk nüfusunu hiçbir şeye aldırmandan yok ettim. Bazen kurşunlara yazık olmasın dersin ya. Bu köpeklere karşı en etkili hareket, çatışmadan sonra sağ kalanları toplamak, kuyulara doldurmak içine tıkmak ve dünyadan yok olmaları için yukarıdan üzerlerine ağır kayalar atarak ezmek. Ben de öyle yaptım. Kadınları, erkekleri ve çocukları toplayıp kuyulara attım, kuyuları taşla doldurdum ve onları kayalarla ezerek öldürdüm”⁴⁹.

Yukarıda yer alan yeminli ifadeler ile Taşnak subayının raporu Ermeni ve Ruslar tarafından yapılan katliam arasından seçilen bazı münferit olayları göstermektedir. Başbakanlık Devlet arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nın Ermeniler

⁴⁸Ermeni Komitelerinin Amaçları..., age, s. 258-259 (Muş Halkından Mehmet Resul'ün yeminli ifadesi)

⁴⁹A.A.Lalayan, “Taşnak Partisinin Karşı Devrimci Rolü(1914-1923)”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s.45; s.159; Aslan Kevork, “A.A.Lalayan: RevolyutsionniyVostok, 1936, Sayı 2-3

Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri isimli dokümanları iki cilt halinde ve 1329 sayfadır ve konuya ilişkin binlerce olayı içermektedir⁵⁰.

3. Anadolu'da Katledilen Türk ve Müslümanların Miktarı

Ermeniler tarafından sadece Van ve 4 ilçesinde 1914-1919 tarihleri arasında katledilen Türklerin sayısı 217.082 kişidir⁵¹. Ermeniler tarafından katledilen Türk ve Müslümanların toplam sayısı ise Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığınca 2001 yılında yayımlanan 49 No.lu⁵² ve 50 No.lu⁵³ dokümanlarda 518.105 olarak belirtilmiştir. Ancak bu miktar sadece olayın işlendiği yer, zaman, mekân, olayın fail ve maktulleri ile olayın cereyan tarzı tespit edile bilen katliamların bir araya getirilmesi suretiyle hesaplanmış rakamdır. Söz konusu rakama Ermeniler tarafından katledilen ancak katil ve maktul isimlerini ihtiva etmeyen diğer katliamlarda ölenler de ilave edildiğinde Türk kayıpları 2 milyon kişiye ulaşmaktadır.

Prof. Dr. Justin McCarthy'nin tespitlerine göre 1912-1922 yılları arasında Anadolu'daki Müslüman nüfusun %18 i (2.500.000) hayatını kaybetmiştir. Türkiye'nin yalnızca doğu vilayetlerinde öldürülen Türklerin sayısı 1.189.132 kişi olup bunların illere göre dağılımı şu şekildedir⁵⁴ :

VİLAYET*	KATLEDİLEN NÜFUS	KATLEDİLEN NÜFUS ORANI
VAN	194.167	% 62
BİTLİS	169.248	% 42
ERZURUM	248.695	% 31
DİYARBAKIR	158.043	% 26
MAMURAT-İL AZİZ	89.310	% 16
SİVAS	186.413	% 15
HALEP	50.838	% 9
ADANA	42.511	% 7
TRABZON	49.907	% 4
TOPLAM	1.189.132	% 24

⁵⁰ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi, Siyasi ve Hukuki Gerçekler, Nobel Akademik yayınları, Ankara, 2015, s. 185

⁵¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 49, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), Ankara, 2001, s.375-377

⁵² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 49, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), Ankara, 2001, s. 377

⁵³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 50, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), Ankara, 2001, s. 1053-1054

⁵⁴ Justin McCarthy, "Ölüm ve Sürgün", Çeviren: Bilge Umar, İnkılap Yayınları, Ankara, 1995, s. 273

* Çizelgedeki vilayetler günümüz siyasi hudutlarına göre 19 ilimizi kapsamaktadır.

McCarthy tarafından verilen rakamlar incelendiğinde Erzurum vilayetinde Müslüman halkın %31'inin, Bitlis vilayetinde %42'sinin, Van vilayetinde ise % 62'sinin katledildiği ortaya çıkmaktadır⁵⁵. Justin McCarthy Türk ve Müslüman halkın kayıplarını hesaplama yöntemini açıklarken “*abartmalı hesaplamalara dayandığım yolunda eleştirilere fırsat vermemek için daima kendi tezimin aleyhine olacak sayıları esas tutmak ilkesini kabullendiğimden metinde verdiğim, Müslümanların ölüm telefatına ilişkin sayıların, gerçek ölüm telefatına göre düşük kaldığı var sayılabilir*”⁵⁶ ifadesini kullanmaktadır.

Türkiye coğrafyasındaki katliamın yanı sıra, Trans Kafkasya'da Bakü, Gence, Tiflis, Kutaisi, Kars ve Revan(Erivan) bölgelerinde de 413.000 Türk ve Müslüman katledilmiştir. 1912-1922 yılları arasında Anadolu coğrafyasında katledilen 1.189.132 kişiye, Trans Kafkasya'da katledilen 413.000 kişi eklendiğinde katledilen Türk ve Müslümanların sayısı 1.602.132'ye ulaşmaktadır⁵⁷. Üstelik katledilen Türklerin durumu zorunlu göç sırasında hayatını kaybeden Ermenilerin durumundan çok farklıdır. Ermenilerden göç sırasında ölenlerin çok büyük bir bölümü salgın hastalıklar ve yol şartları gibi sebeplerle hayatını kaybederken, Ermeniler tarafından katledilen Türkler ırkçı bir saldırının kurbanı olarak ağır işkenceler altında yok edilmiştir⁵⁸.

4.Ermeni Katliamından Kaçmak İçin Göç Etmek Zorunda Kalan Türkler

Katledilenlerin yanı sıra Ermeni zulmüne maruz kalan yörelerin Türk nüfusunun önemli bir bölümü de katliamdan kurtulabilmek için topraklarını terk etmek zorunda kalmış ve mülteci durumuna düşürülmüştür. Prof. Dr. Justin McCarthy'nin nüfus istatistiklerinden yaptığı tespitlere göre göç etmek zorunda kalan Türklerin bölgelere göre durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁵⁹:

BULUNDUĞU BÖLGE	GÖÇ ETTİĞİ YER	GÖÇ EDEN NÜFUS
TRABZON-ERZURUM DOĞUSU	SAMSUN	79.100
ERZURUM	SİVAS	300.000
ERZURUMUN.DOĞUSU-GÜNEYİ VE VAN	MAMURAT-ÜL AZİZ	80.000

⁵⁵Taşcıoğlu, Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi, Siyasi ve Hukuki Gerçekler, Nobel Akademik yayınları, Ankara, 2015, s.261

⁵⁶Taşcıoğlu, Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi, Siyasi ve Hukuki Gerçekler, Nobel Akademik yayınları, Ankara, 2015, age,s. 261; McCarthy, age, s. 380

⁵⁷McCarthy, “Ölüm ve Sürgün”, age, s. 265

⁵⁸ Enver Konukçu, “Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı (11-12 Mart 1918)”, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No: 674, Ankara, 1990, s.18-26- 54-57-68-91-93

⁵⁹McCarthy, “Ölüm ve Sürgün”, age, s. 265

VAN-BİTLİS	DİYARBAKIR	200.000
ARA TOPLAM		659.100
ÇEŞİTLİ BÖLGELERDEN	DİĞER İLLERE	43.800
GENEL TOPLAM		702.900

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivindeki 7 Haziran 1919 tarihli belgede ise; “Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van vilâyetleriyle Erzincan sancağı halkından bir milyonu geçen sayıda Türk ve Müslümanın her türlü sağlık ve hayat şartlarından ve devletin desteğinden mahrum olarak iç bölgelere doğru göçmek mecburiyetinde kaldığı, her geçen gün şiddetlenen saldırılar ve göçler sonucunda mültecilerden 701.166 kişinin öldüğü, bu miktarın hükümetin resmî kayıtlarına dayandığı, resmî kayıt dışında kalan tahminen 300.000’e yakın Müslüman nüfus da ilave edildiğinde yukarıda belirtilen dört vilâyetle bir sancak halkından göçler sırasında ölenlerin sayısının bir milyona ulaştığı”⁶⁰ belirtilmektedir.

Dikkat edilirse belgede sadece 4 vilayet ile bir sancak halkından göç edenler hakkında bilgi verilmektedir. Bunlara diğer doğu vilayetlerinden göç edenler de eklendiğinde göç edenlerin sayısı 1,5 milyonu aşmaktadır. Nitekim Tasvir-i Efkâr Gazetesi’nin 11 Mayıs 1919 tarihli nüshasında Ermenilerin öncülük ettiği Rus ordusunun istilasına uğrayan vilayetlerden göç eden Türklerin sayısı 1.604.031 kişi olarak verilmiş⁶¹ ve bunlardan 701.166 Türk’ün Ermeni zulmü ve Rus istilasından kaçarken hayatını kaybettiği kaydedilmiştir.

Bu belgede verilen Türklerin kayıplarına ilişkin rakamlar yukarıda belirtilen Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivindeki 7 Haziran 1919 tarihli belgede geçen miktarlarla birebir örtüşmekte ve göç etmek zorunda kalan miktar bölgedeki Müslüman nüfusun %69,5’ini oluşturmaktadır. Ancak bu miktarlar sadece göç sırasında hayatını kaybeden Türklerin sayısıdır. Bu rakama Ermeniler tarafından bulundukları bölgelerde katledilen ve Osmanlı belgelerinde katil ve maktullerin kimlik bilgileri ile katledilme şekilleri ayrıntılı olarak verilmiş olan 518.105 Türk ve Kafkasya’da katledilen 413.000 Türk ve Müslüman da eklendiğinde Ermeniler tarafından katledilen Türk ve Müslüman sayısı 1.931.105’e ulaşmaktadır.

Nitekim ABD eski Başkanı Reagan’ın hukuk danışmanı olan Bruce Fein : “*Beyaz Saray 1981 yılında araştırma yaptı, Ermenilerin 2 milyonun üzerinde Türk’ü katlettiği ortaya çıktı.*

⁶⁰Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı: 2487/10, 8 N.1337 (7 Haziran 1919)

⁶¹ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, “Belgelere Göre Türk-Ermeni İlişkilerinde Katliam ve Soykırım İddiaları”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 24 Haziran 2014, s.276-277; Tuncay Öğün, “Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilâyet-i Şarkiye Mültecileri (1915-1923)”, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 37; “Müslüman Muhacirler”, Tasvir-i Efkâr, 11 Mayıs 1919, s.2

İşgalden kaçmak ve katliamdan kurtulmak için topraklarından göç etmek zorunda kalan Türkleri de eklediğimizde 1. Dünya Savaşındaki Türk kaybı 2.400.000 kişiye ulaşmaktadır. Ermeniler, kendi arşivlerini açmıyor, çünkü bu gerçeğin ortaya çıkmasını istemiyor. Burada asıl önemli konu, Ermenilerin ihanetidir. Osmanlı kendisini savundu. Özellikle ABD’de yaşayan Ermeniler, soykırım yalanı ile büyük menfaat sağlıyor. ABD yönetimi de büyük paralar döndüğü için Ermenileri karşısına almak istemiyor. Ermeniler ısrarla kendi arşivlerini açmıyor. Çünkü yıllardır soykırım yalanı ile dönen getirimi kaybetmek istemiyorlar. Arşivler açıldığı anda gerçek ortaya çıkacak...⁶²” ifadeleri ile yukarıdaki rakamların da üzerinde Türk’ün Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeniler tarafından katledildiğini açıklamıştır.

Bruce Fein’in açıklamaları soykırım iddialarının asıl muhatabının Ermeniler olduğunu ve mazlumla zalimin yer değiştirerek ABD ve dünya kamuoyunun nasıl aldatıldığını gözler önüne sermektedir.

5. Türk ve Ermeni Kayıplarının Karşılaştırılması

1. Dünya Harbi yıllarında zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerle, Ermeni katliamı ve Rus işgali nedeniyle topraklarını terk etmek zorunda kalan Türk ve Müslümanların kayıpları mukayese edildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır⁶³:

ERMENİLERİN KAYIPLARI	
PAPAZ VAHAN VARDAPET'E GÖRE	280.000
KARA SCHEMSİ'YE GÖRE	250.000
OSMANLI DEVLETİ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE	56.610
TÜRK VE MÜSLÜMANLARIN KAYIPLARI	
BRUCE FEIN'E GÖRE	2.400.000
KARA SCHEMSİ'YE GÖRE	2.000.000
JUSTİN MCCARTHY'YE GÖRE	1.602.132*
OSMANLI DEVLETİ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE	1.931.105**

Yukarıda belgeleriyle ortaya konulan bütün bu bilgiler sonucunda Birinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında zorunlu göç sırasında hayatını kaybeden Ermenilerden çok daha fazla

⁶²Bruce Fein , “Lies, DamnLiesAndArmenianDeaths”, Huffpost World, June 4, 2009

⁶³Taşcıoğlu, Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi, Siyasi ve Hukuki Gerçekler, Nobel Akademik yayınları, Ankara, 2015, age,s. 347

*Bu miktarın 413.000'i Kafkasya'da katledilen Türk ve Müslümanların sayısıdır.

** Bu miktarın 1.000.000'u Rus işgali ve Ermeni zulmünden kaçarken yollarda hayatını kaybeden, 518.105'i Ermeniler tarafından bulundukları bölgelerde katledildiği belgelenen, 413.000'i ise Trans Kafkasya'da katledilen Türk ve Müslümanların sayısıdır.

sayıda Türkün ve Müslümanın savaş, göçler ve Ermeni katliamları nedeniyle hayatını kaybettiği ortaya çıkmaktadır. Ancak mağdur edebiyatı yapmakta oldukça başarılı olan Ermeniler 1. Dünya Savaşı'ndaki kayıplarını her yıl arttırmakta, Ermeni iddiaları konusunda Parlamentolarında karar alan ülkeler de Ermeni rakamlarını esas almaktadır.

Ermeniler Türk katliamına 1. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesiyle Türk ordusunun 1914 sınırlarına çekilmesini fırsat bilen Ermeniler Kars ve civarındaki 38 köyü yakıp yıkmış ve 14.620 kişiyi katletmiştir. Ermenilerin Sarıkamış bölgesinde 11.000 Türk'ü daha katletmesi üzerine TBMM seferberlik ilan etmiştir. Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusu kısa sürede Sarıkamış, Kars ve 7 Kasım'da Gümrü'yü almış ve Ermenilerin "ateş kes" talebi üzerine Ermenistan'la 3 Aralık 1920'de "Gümrü Barış Anlaşması"⁶⁴ imzalanmıştır.

Sakarya zaferinden sonra ise Sovyet Rusya'nın aracılığıyla Sovyet Cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile TBMM Hükümeti arasında 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanmış ve daha önce 16 Mart 1921'de Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasında imzalanmış olan Moskova Antlaşması'nın 3 Sovyet Cumhuriyeti için de geçerli olduğu kabul edilmiştir. Ancak Ermenistan Parlamentosu 6 Aralık 1989'da Türkiye'nin Ermenistan ile mevcut sınırının çizildiği 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması'nı fesih kararı alarak Türkiye-Ermenistan sınırını kabul etmediğini ilan⁶⁵ etmiştir.

Ermeniler halen Türk sınırlarını tanımamakta ve Bağımsızlık Bildirgesi'nde Türkiye'nin 19 ilini Batı Ermenistan adıyla Ermenistan hudutları içinde göstermektedir. Ermenistan Anayasası'nda başlangıç bölümünde "Ermeni halkı, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'ni, Ermenistan Devleti'nin ve Ermeni milli ruhunun temel ilkeleri olarak kabul eder" ifadesi bulunmakta, 13. maddesinde ise "Ermenistan Cumhuriyeti'nin armasının Ağrı Dağı ve Nuh'un gemisi ile dört Ermeni Krallığının armasından meydana geldiği" ifadesi⁶⁶ yer almaktadır.

⁶⁴Ömer Lütfi Taşcıoğlu, Türk-Ermeni İlişkilerindeki Tarihsel Gerçekler, Talat Paşa Komitesi Yayın No:1, Ankara, 2015

⁶⁵Taşcıoğlu, age, s.24

⁶⁶Taşcıoğlu, age, s.24

6. Sonuç

Ermenilerin kayıplarına ilişkin olarak her gün birçok haber, kitap ve film gündeme taşınarak Osmanlı Devleti'nin haklı olarak başvurduğu göç uygulaması bir soykırım olarak sunulmakta, ancak Ermenilerin Türklere karşı uyguladıkları soykırım nitelikli toplu katliamlar ve Ermeni zulmünden kurtulmak için topraklarını terk etmek zorunda kalarak göç ve dönüş sırasında hayatını kaybeden Türkler hiç gündeme getirilmemektedir.

Yabancı diplomatların raporlarına göre; göç ettirilen 438.758 Ermeni'den 386.148'i (%87'si) salimen göç yerlerine ulaşmıştır. Göçler sırasında hayatını kaybeden 56.610 Ermeni'nin 9 katı Türk (518.105) Anadolu'da, 7 katı Türk ve Müslüman (413.000) ise Trans Kafkasya'da Ermeniler tarafından katledilmiştir.

Ermeni zulmünden kaçmak için göç etmek zorunda kalan Türklerin sayısı ise zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin (438.758) 3,5 katından fazladır (1.604.038) ve bunların üçte ikisi (1.000.000) yollarda hayatını kaybetmiştir. Bu miktar Ermeniler tarafından bulundukları bölgelerde katledilen Türklerin sayısına eklendiğinde öldürülen Türklerin sayısı 2 milyona ulaşmaktadır.

Ancak suçluyu mazlum yerine koyma konusunda oldukça başarılı olan Ermeniler uluslararası toplumu Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığı yalanına inandırmak konusunda fazla bir güçlkle karşılaşmamaktadır. Ermeniler göç sırasında hayatını kaybeden Ermeni sayısını giderek arttırmakta ve yeni yetişen nesillerini Türk düşmanı olarak yetiştirmektedir.

Yabancı ülkeler ise inanmaya hazır oldukları bu yalanı temel alıp kendilerini tarihçi yerine koyarak parlamentolarında Türkleri soykırımla suçlayan kararları kabul etmekte, ders kitaplarında asılsız Ermeni iddialarına yer vermekte ve "soykırım olmamıştır" denmesini suç kabul eden yasalar çıkarmaktadırlar. Bu yaklaşım tarihi boyunca mertliği, dürüstlüğü, merhameti ve savaş ahlakı düşmanları tarafından bile kabul ve takdir edilen asil Türk milletine karşı yapılan büyük bir haksızlıktır. Türkiye ve Azerbaycan, Anadolu'da ve Trans Kafkasya'da yaşanan olayların iç yüzünü ve Karabağ ve Hocalı'da yaşanan Ermeni katliamlarını dünya kamuoyuna tanıtmak için işbirliğinde bulunmalı ve bu konudaki çalışmalarına hız vermelidir.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Osmanlı Arşivleri:

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 49, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), Ankara, 2001
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 50, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), Ankara, 2001
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı: kr.110, dos. 12-2, nr. 56-62
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı: 2487/10, 8 N.1337 (7 Haziran 1919)
Hazine-i Evrak Müdürlüğü K. 110, Dos. 12, No. 8702962

2. Genelkurmay Arşivi:

Genelkurmay ATASE Arşivi, No:1/2, Klasör 528, Dosya, 2061, Fihrist 21, No: 4/3671, Klasör 2811, Dosya 26, Fihrist 28, No: 1/131, Klasör 2703, Dosya 308, Fihrist 23-1, No: 4/3671, Klasör 2818, Dosya 59, Fihrist 2-25
Genelkurmay ATASE Arşivi, Cilt II, Koleksiyon: BDH, Klasör:528, Dosya: 2063, Fihrist: 1

B. KİTAPLAR VE MAKALELER

Akçora, ErgünözVan ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s.123-127Azmi Süslü, Gülay Öğün, Öğün, Törehan Serdar, Van, Bitlis, Muş ve Kars'taki Ermeni Katliamları, Gazilerle Mülakat, Van 100. Yıl Üniversitesi Yayınları No:8, Ankara, 1994, s.).
Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005
Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003
Fein,Bruce , "Lies, DamnLiesAndArmenianDeaths", Huffpost World, June 4, 2009
Konukçu, Enver, Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No: 674, Ankara, 1990
Öğün, Tuncay, "Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri(1915-1923)", Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 37
Özdemir, Hikmet "Seferberlik İlanından Rus İşgaline Kadar Ermeni Milislerle Çatışmalar", Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2006
Sakarya, İhsan, "Belgelerle Ermeni Sorunu", Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1984
Sertçelik, Seyit, Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci (1678-1714), TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:131, Ankara, 2009
Sonyel, SalahiRamsdam, "TheOttomanArmenians, Victims of Great PowerDiplomacy", Oxford UniversityPress, Lefkoşa, NorthernCyprus, 1987
Süslü, Azmi, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No:5, Ankara, 1990Taşcıoğlu, Ömer Lütfi, Türk-Ermeni İlişkilerindeki Tarihsel Gerçekler, Talat Paşa Komitesi Yayın No:1, Ankara, 2015
Taşcıoğlu, Ömer Lütfi, Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi, Siyasi ve Hukuki Gerçekler, Nobel Akademik yayınları, Ankara, 2015

C. TEZLER

Ömer Lütfi Taşcıoğlu,"Belgelere Göre Türk-Ermeni İlişkilerinde Katliam ve Soykırım İddiaları", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 24 Haziran 2014

D. GAZETELER

" Müslüman Muhacirler", Tasvir-i Efkâr, 11 Mayıs 1919

Dr. Ömer Lütfi Taşcioğlunun məruzəsinin təqdimatı

**ERMENİLER TARAFINDAN ANADOLUDA
TÖREDİLMİŞ SOYQIRIMLARI**

DR. E. KUR. ALB. ÖMER LÜTFİ TAŞCIOĞLU

SUNUM PLANI

- **ERMENİ İSYANLARI VE ZORUNLU GÖÇ KARARI**
- **1.DÜNYA HARBİNDE ERMENİLER TARAFINDAN KATLEDİLEN TÜRKLER**
 - **ZEYTUN İSYANINDAKİ TÜRK KATLIAMI**
 - **ERZURUM-ERZİNCAN BÖLGESİNDEKİ TÜRK KATLIAMI**
 - **VAN BÖLGESİNDEKİ TÜRK KATLIAMI**
 - **KATLIAMLARIN ORTAK ÖZELLİKLERİ**
- **1. DÜNYA HARBİNDE ERMENİLERİN KATLETTİĞİ TÜRKLERİN SAYISI**
- **1. DÜNYA HARBİNDE MÜLTECİ DURUMUNA DÜŞÜRÜLEN TÜRKLER**
- **SONUÇ 1. DÜNYA HARBİNDEKİ TÜRK VE ERMENİ KAYIPLARI**

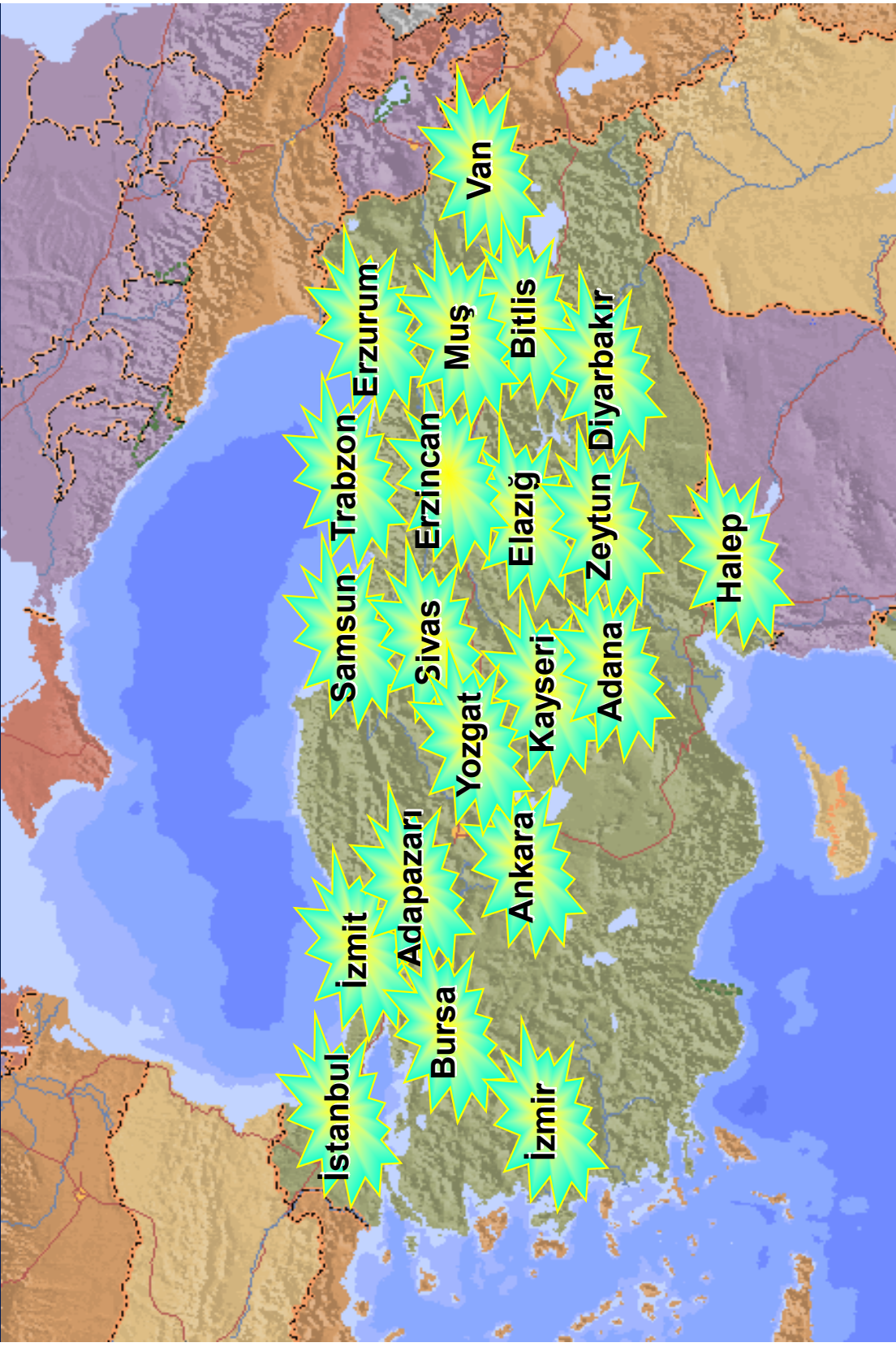
YÜKSELME VE GERİLEME DÖNEMLERİNDE ERMENİLER

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN
YÜKSELİŞ DÖNEMİNDE
ERMENİLERLE BİR PROBLEM
YAŞANMAMIŞTIR.

GERİLEME DÖNEMİNDE İSE
OSMANLI DEVLETİNDEN
KOPARDIKLARI PARÇALAR
ÜZERİNDE BAĞIMSIZ BİR
ERMENİSTAN KURMA HAYALİNE
KAPILMIŞLARDIR.

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ SIRASINDAKİ ERMENİ İSYANLARI

BÜTÜN BU İSYAN VE OLAYLAR

ERMENİLER TARAFINDAN

ERMENİLERİN “TÜRKLERCE KATLEDİLMESİ”

OLARAK TANITILMIŞ VE

ERMENİLERİN YAPTIKLARININ FATURASI

OSMANLI DEVLETİNE ÇIKARILMIŞTIR.

İstanbul

Adana

Canik

Trabzon

Hüdavendigar

Ankara

Erzurum

İzmir

Elazığ

Diyarbakır

Bitlis

Van

Adana

Haşep

ERMENİ KOMİTELERİNİN TALİMATLARI

1. HER ERMENİ SİLAHLANMALIDIR.
2. OSMANLI DEVLETİNİN SİLAHALTI ÇAĞRISINA UYULMAYACAKTIR
3. SİLAH ALTINDAKİ ERMENİLER FİRAR EDİP ERMENİ ÇETELERİNE KATILMALIDIR
4. RUS ORDUSU SINIRI GEÇER GEÇMEZ ÇETELER VE FİRARİLER RUS ORDUSUNA KATILIP OSMANLI ORDUSUNA SALDIRACAK, İKMAL YOLLARI VE TELGRAF HATLARI KESİLEREK OSMANLI ORDUSUNUN İAŞE VE İSTİHBARATI KESİLECEKTİR
5. CEPHE GERİSİNDE 2 YAŞINA KADAR OLAN BÜTÜN MÜSLÜMANLAR KATLEDİLECEK, YİYECEK, MAL VE MÜLKLERİ ELE GEÇİRİLECEK VE YAKILACAKTIR
6. EVLER, KİLİSELER VE HAYIR KURUMLARI YAKILARAK BUNLARI MÜSLÜMANLAR YAPMIŞ GİBİ PROPAGANDA YAPILACAKTIR
7. RESMİ DAİRELER KUNDAKLANACAK, OSMANLI ZAPTİYE VE JANDARMASI PUSUYA DÜŞÜRÜLEREK KATLEDİLECEKTİR
8. CEPHEDEN YARALI DÖNEN OSMANLI ASKERLERİ ÖLDÜRÜLECEKTİR
9. ŞEHİR, KASABA VE KÖYLERDE İSYAN VE İHTİLALLER ÇIKARILACAKTIR.
10. MÜSLÜMAN ASKER VE HALKIN MORALİ BOZULARAK GÖÇE MECBUR EDİLECEKTİR
11. BOMBA VE SİLAH İMAL VE İTHAL EDİLEREK BÜTÜN ERMENİLER SİLAHLANDIRILACAKTIR
12. ERMENİLERİN YAPTIĞI KATLİAMLARIN FATURASI MÜSLÜMANLARA ÇIKARILARAK İÇ VE ÖZELLİKLE DIŞ KAMUOYUNDA NEŞRİYATI SAĞLANACAKTIR
13. İTİLAFA DEVLETLERİ HESABINA CASUSLUK VE REHBERLİK YAPILACAKTIR

KAYNAK : GNKUR.ATASE ARŞİVİ

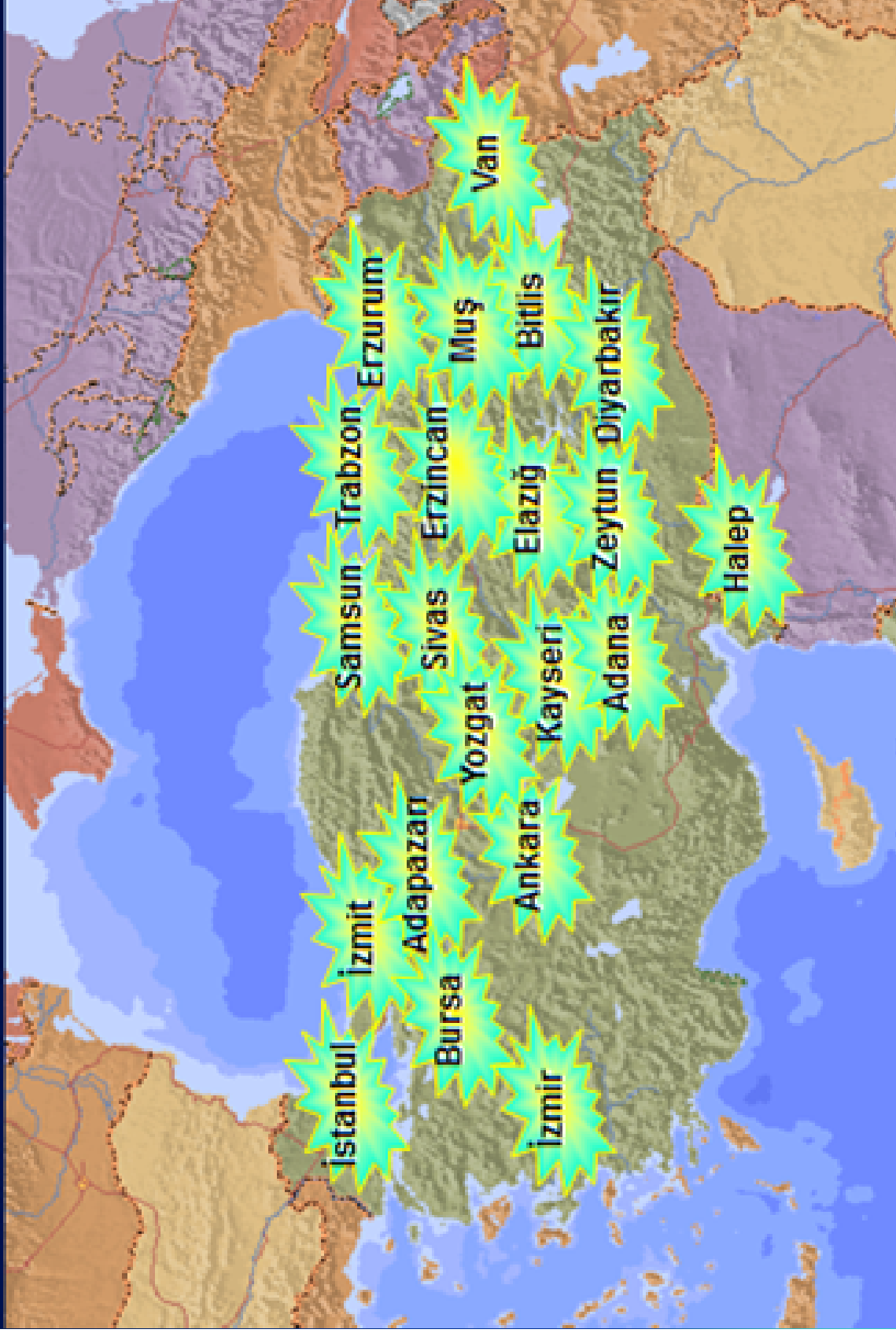
RUSLARA ÖNCÜLÜK EDEN ERMENİ İNTİKAM KUVVETLERİ

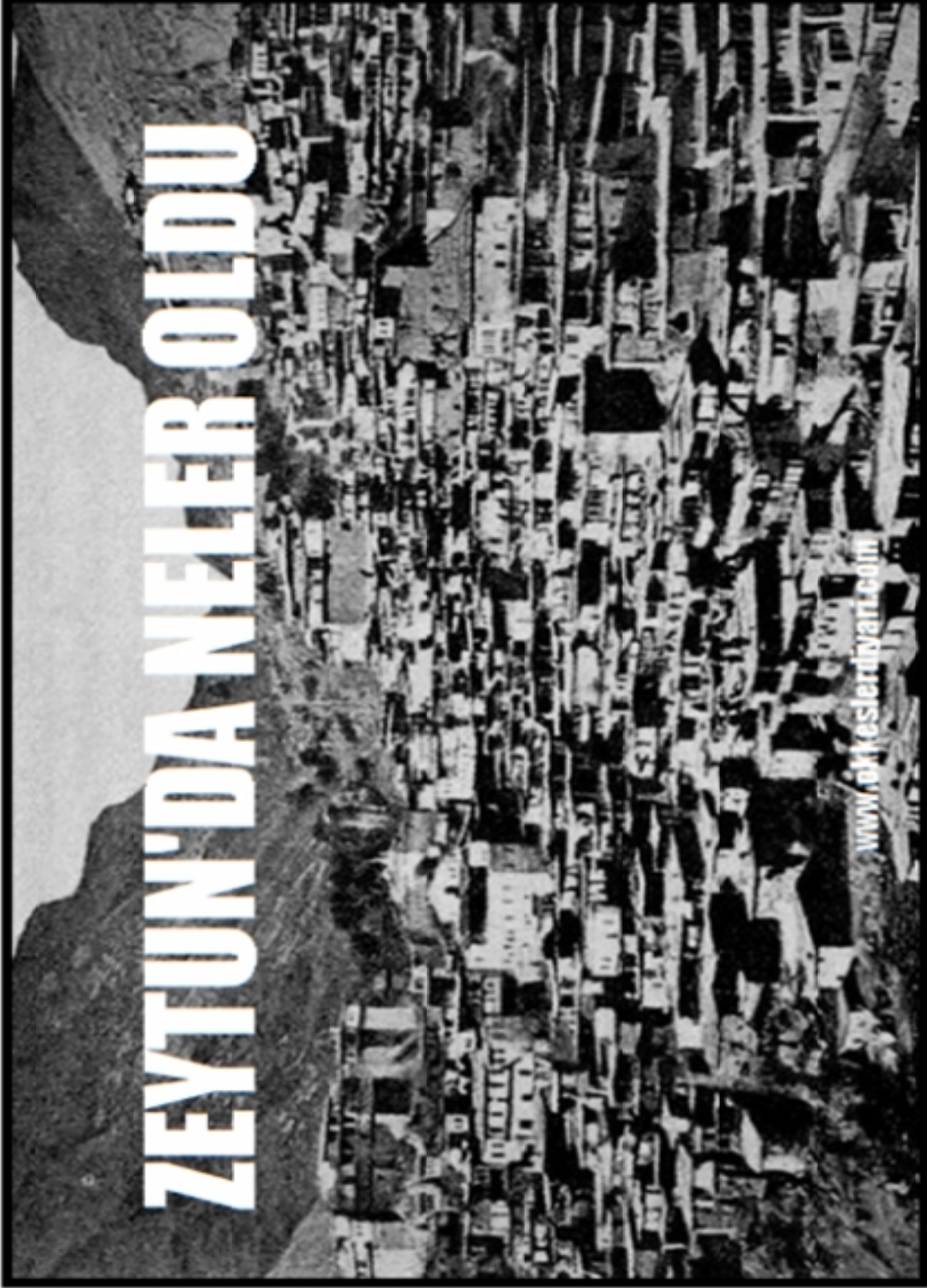
BİRİNCİ DÜNYA HARBI ÖNCESİ VE SONRASINDA ERMENİLERİN TÜRK KATLIAMLARI

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ SIRASINDAKİ ERMENİ İSYANLARI

ZEYTUN'DA NELER OLDU

www.okkeslerdnyan.com

ZEYTUN İSYANI VE KATLAMI

- O DÖNEMDE HALEP VİLAYETİNE, GÜNÜMÜZDE İSE K. MARAŞ İLİNE BAĞLI OLAN ZEYTUN (SÜLEYMANLI)'DA 14 ARALIK 1895'TE 4000'İ SİLAHLI 6000 ERMENİ'NİN ÇIKARDIKLARI İSYANDA ZEYTUN'U ELE GEÇİRMIŞ VE KIŞLAYI MUHASARA EDEREK 600 ASKERİ ESİR ALMIŞLARDIR.
- İSYANCILARIN ESİR ALDIKLARI **KAYMAKAM VE 50 ZABİT İLE 550 ASKERDEN OLUŞAN 600 TÜRK ESİR** BALTA, HANÇER VE KAZMALARLA PARÇALANARAK ŞEHİT EDİLMİŞTİR.
- ESİRLERİ PARÇALAYAN FERNUZ ERMENİLERİNİN ÇOĞUNLUĞU KADINDI.

Kaynak: Salahi Ramsdam Sonyel, "The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy", Oxford University Press, Lefkoşa, Northern Cyprus, 1987, s. 195

ZEYTUN İSYANI VE KATLİAMI

- KATLEDİLEN TÜRKLERİN BEDENLERİ UZUN SÜRE KATLİAM MAHALLİNDE KALMIŞ, TÜRK ASKERİ BİRLİKLERİNİN ZEYTUN'A ULAŞMASINDAN HEMEN ÖNCE DELİLLERİ YOK EDEBİLMEK DÜŞÜNCESİYLE TÜRKLERİN CESETLERİ İSYANCI ERMENİLER TARAFINDAN KARGALAR KÖPRÜSÜ'NDEN ZEYTUN ÇAYINA ATILMIŞTIR.
- ANCAK ÇAYIN AKINTISINA KAPILARAK YOK OLACAĞI SANILAN CESETLERİN BİR KISMI KAYALARA, BUZ PARÇALARINA TAKILMIŞTIR.

Kaynak: Salahi Ramsdam Sonyel, "The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy", Oxford University Press, Lefkoşa, Northern Cyprus, 1987, s. 195

ZEYTUN İSYANI VE KATLAMI

- OLAYLARI EVİNİN DAMINDAN İZLEYEN **PADRÉ EMANUEL İSİMLİ KATOLİK PAPAZI** İNGİLTERE’NİN HALEP KONSOLOSU BARNHAM’A GÖRDÜKLERİNİ ŞU ŞEKİLDE ANLATMIŞTIR: “TÜRKLERİN KATLEDİLMESİ İKİ SAAT KADAR SÜRDÜ. KATLEDİLEN TÜRKLERİN ÇİĞLİK VE FERYATLARI DEHŞET VERİCİYDİ” .
- ZEYTUN İSYANLARI SIRASINDA ÖLEN ERMENİ SAYISI 6.000, **ÖLEN TÜRK SAYISI İSE 13.000’İ ASKER, 7.000’İ SİVİL OLMAK ÜZERE 20.000 KİŞİDİR ***

Kaynak: Salahi Ramsdam Sonyel, “The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy”, Oxford University Press, Lefkoşa, Northern Cyprus, 1987, s. 195

ERZURUM VE ERZİNCAN'DA ERMENİLERİN KATLETTİĞİ TÜRKLER

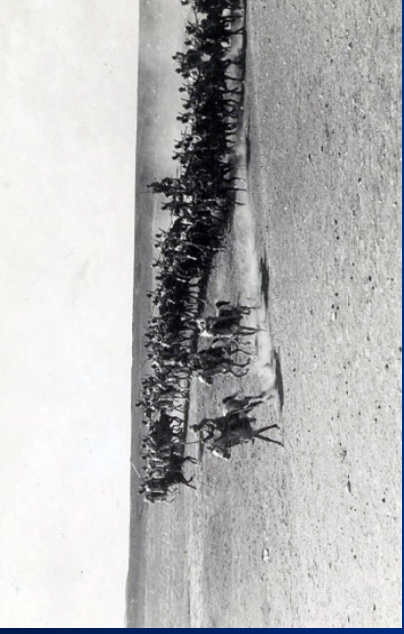

36. KAFKAS TÜMENİNE İLTİCA EDEN 156. ALAY 12. BÖLÜK KOMUTANI TEĞMEN NİKOLA'NIN İFADESİ

- “İŞGALİN BAŞLANGICINDA ERZURUM'DA SON DERECE ÖNEMLİ YAĞMA VE KATLİAM YAPILDI.
- ŞU OLAYI ASLA UNUTAMAM: ERZURUM'UN GÜNEYİNDE BİR MAHALLEDE BİR EVE GİREN ERMENİLER, BİR UŞAĞIN ANASINI BİR DİREĞE, ATASINI DA BAŞKA BİR DİREĞE BAĞLAYIP, BUNLARIN BİR YAŞINDA OLAN UŞAKLARINI DA SOFA ORTASINA ÇAKTIKLARI KAZIĞA GEÇİRİYORLAR. UŞAĞIN CENAZESİNİ BEN BİZZAT GÖRDÜM.
- ANASI DELİRMİŞ, ERZURUM'DA BAŞIBOŞ GEZİYORDU.

Kaynak: Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.84-85

RUSYA'DA BAĞIMSIZ ERMENİSTAN KURULMASI VE TÜRK ASKERİ HAREKÂTI

1917 BOLŞEVİK İHTİLALİNDEN SONRA KAFKASYA'DA İNGİLİZLERİN DESTEĞİYLE 28 MAYIS 1918'DE BAĞIMSIZ BİR ERMENİSTAN KURULMUŞTUR.

MONDROS MÜTAREKESİYLE TÜRK ORDUSU 1914 SINIRLARINA ÇEKİLİNCE ERMENİLER KARS VE CİVARINDAKİ 38 KÖYÜ YAKIP YIKMIŞ VE 14.620 KİŞİYİ KATLETMİŞTİR. ERMENİLERİN SARIKAMIŞ'TA 11.000 TÜRK'Ü DAHA KATLETMESİ ÜZERİNE TBMM 9 HAZİRAN 1920'DE ERMENİSTAN'A KARŞI ASKERİ HAREKÂTI BAŞLATMIŞ VE KÂZİM KARABEKİR PAŞA KARS VE GÜMRÜ'YÜ ALINCA 7 KASIM 1920'DE ERMENİSTAN'LA "GÜMRÜ BARIŞ ANLAŞMASI" İMZALANMIŞTIR.

ERZURUM-ERZİNCAN BÖLGESİNDEKİ TÜRK KATLİAMI

- RUSLARIN BÖLGEDEN ÇEKİLMESİ DÖNEMİNDE ERMENİLER BÜYÜK KATLİAM YAPMIŞTIR. BÖLGEDE ERMENİLERCE KATLEDİLEN TÜRKLERE AİT 70 KADAR TOPLU MEZAR TESPİT EDİLMİŞTİR.
- **ALACA KÖYÜNDE ERMENİLER TARAFINDAN KATLEDİLEN 278 MÜSLÜMANA AİT TOPLU MEZAR 1986 SENESİNİN MAYIS VE TEMMUZ AYLARINDA PROF. DR. DURSUN ALİ AKBULUT BAŞKANLIĞINDAKİ HEYET TARAFINDAN,**
- **YEŞİLYAYLA'DA KATLEDİLEN 80 MÜSLÜMANIN TOPLU MEZARLARI İSE 7 EKİM 1988'DE PROF. DR. ENVER KONUKÇU BAŞKANLIĞINDAKİ BİR HEYET TARAFINDAN YAPILAN KAZILARDA ORTAYA ÇIKARILMIŞTIR.**
- **BUNLARIN ÇOĞUNUN İŞKENCEYLE KATLEDİLDİKLERİ İSKELETLERİ ÜZERİNDEKİ İZLERDEN ANLAŞILMAKTADIR**

Kaynak: Enver Konukçu, Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No: 674, Ankara, 1990, s.13-102

**KARS'IN DERECİK KÖYÜNDE
KATLEDİLEN 360 TÜRK'TEN
BALTA İLE ÖLDÜRÜLEN VE
YAKILDIĞI ANLAŞILANLARA
AİT TOPLU MEZARDAN
GÖRÜNTÜLER**

**ERZİNCAN'IN VAGAVİR KÖYÜNDE VE KARS'IN
SUBATAN KÖYÜNDE ERMENİLERİN YAPTIĞI
KATLİAM**

VAN'DA ERMENİLERİN KATLETTİĞİ TÜRKLER

VAN BÖLGESİNDEKİ TÜRK KATLİAMI

- VAN'DA KONUŞLU BULUNAN 33. TÜMENİN HARP BAŞLAYINCA VAN'DAN AYRILMASINI FIRSAT BİLEN ERMENİ ÇETELERİ VAN'DA **40.000 KİŞİLİK BİR SİLAHLI GÜÇ** OLUŞTURARAK VAN VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK VE MÜSLÜMAN AHALİYİ KATLETMEYE BAŞLAMIŞTIR.
- 15 NİSAN'DA VAN'DA BAŞLATILAN ERMENİ İSYANINDA ÖNCE ŞEHİRDE **KALAN JANDARMA MÜFREZESİ KATLEDİLMİŞ** VE SIRA SIVİL HALKA GELMİŞTİR.
- RUS ORDUSUNUN 18 MAYIS'TA VAN'I ELE GEÇİRMESİNE KADAR DEVAM EDEN **BİR AYLIK SÜRE İÇİNDE ÇETE REİSİ ARAM** İDARESİNDEKİ ERMENİLER **22.900 TÜRK'Ü KATLETMİŞTİR**

Kaynak: Hazine-i Evrak Müdürlüğü K. 110, Dos. 12, No. 8702962, Naklen, Akçora, Ermeni İsyancıları ..., s.196

VAN BÖLGESİNDEKİ TÜRK KATLIAMI

OSMANLI DEVLETİ'NİN, YABANCI MİSYONLARA GÖNDERDİĞİ 16 EYLÜL 1916 TARİHLİ GENELGE

- “ŞAMARAM MAHALLESİNDE 200 KADIN VE UŞAK SİĞİNDIKLARI EVDE YAKILMIŞLARDIR.
- MİRKOS KÖYÜ BEYAZ BAYRAK ÇEKTİĞİ HALDE TECAVÜZE UĞRAMIŞ, KÖYÜN KADINLARI VE KIZLARI BİLİNMEYEN BİR YÖNE GÖTÜRÜLMÜŞTÜR.
- BAZI KÖYLERDE İSE ÖLDÜRÜLEN UŞAKLARIN ETLERİNİN ANALARINA YEDİRİLMEK İSTENMİŞTİR.
- “AKSANİ VE HİNİS KÖYLERİNDE 500 KİŞİ, ŞEYHANE KÖYÜNDE İSE 200'E YAKIN UŞAK VE KADIN CAMİYE DOLDURULUP DİRİ DİRİ YAKILMIŞLARDIR.
- “SARAY CİVARINDAKİ HALK KILIÇTAN GEÇİRİLMİŞ, SULARA ATILARAK BOĞULMUŞ, VAN GÖLÜ ÜZERİNDE 10.000'İN ÜSTÜNDE CESET SAYILMIŞTIR. ***

Kaynak: Hazine-i Evrâk Müdürlüğü K. 110, Dos. 12, No. 8702962, Naklen, Akçora, Ermeni İsyancıları..., s.196

OSMANLI DEVLETİ'NİN, YABANCI MİSYONLARA GÖNDERDİĞİ 16 EYLÜL 1916 TARİHLİ GENELGE

- GEVAŞ, VASTAN VE MUKAS'TA 3000 KİŞİ KATLEDİLMİŞTİR.
- “VAN'IN İÇİNDE CAMİLER, EVLER, KIŞLALAR, HATTA İÇİNDEKİ YARALI VE HASTALARI İLE BİRLİKTE HASTANELER YAKILMIŞTIR.
- YAKALANAN ZABİTLER İŞKENCE ÇEKTİRİLEREK ÖLDÜRÜLMÜŞTÜR.
- ŞEHİRDEKİ DURUMU BİLMEYEN ÇEVRE KÖYLERDEN VAN'A GELMEK İSTEYEN GÖÇMENLERDEN 1200 KİŞİ VASTAN VE ETKİL YOLU ÜZERİNDE ACIMADAN VAHŞİ BİR ŞEKİLDE ÖLDÜRÜLMÜŞTÜR”.
- AMERİKAN MİSYONER MERKEZİNDE KATLEDİLEN 8000 MÜSLÜMAN DA İLAVE EDİLDİĞİNDE ERMENİLER TARAFINDAN VAN'DA 1 AY İÇİNDE YAKILARAK, TECAVÜZ EDİLEREK, İŞKENCE VE KILIÇTAN GEÇİRİLEREK KATLEDİLEN TÜRKLERİN SAYISI 22.900 KİŞİYE ULAŞMAKTADIR.
- 1914-1918 YILLARI ARASINDA SADECE VAN VE 4 İLÇESİNDE KATLEDİLEN TÜRKLERİN SAYISI 217.105 KİŞİDİR.

Kaynak: Hazine-i Evrâk Müdürlüğü K. 110, Dos. 12, No. 8702962, Naklen, Akçora, Ermeni İsyanları ..., s.196

VAN'IN ZEVE KÖYÜ TOPLU MEZARI

İĞDIR'IN OBA KÖYÜ TOPLU MEZARI KÖYÜ TOPLU MEZARI

VAN BÖLGESİNDEKİ TÜRK KATLIAMI

PROF.DR. JUSTIN MCCARTHY'NİN TESPİTLERİ

- VAN'IN SAĞ KALAN MÜSLÜMAN HALKI ERMENİ KATLİAMINDAN KURTULMAK İÇİN 14 MAYIS'TAN İTİBAREN BİTLİS İSTİKAMETİNDE KAÇMAYA BAŞLAMIŞ, BUNLARDAN BİR BÖLÜMÜ YOLLARDA ERMENİ ÇETECİLERİ TARAFINDAN KATLEDİLMİŞTİR.
- VAN'IN TÜM CAMİLERİ YIKILMIŞ, MÜSLÜMAN MAHALLELERİ YAKILMIŞ VE VAN HASTANESİNDE YATAN 80 KADAR HASTA ER ERMENİLER TARAFINDAN DİRİ DİRİ YAKILMIŞTIR.
- HARPTEN ÖNCE 3400 MÜSLÜMAN EVİNİN MEVCUT OLDUĞU VAN VİLAYETİNDE HARPTEN SONRA ERMENİLERİN YIKMADIĞI, ATEŞE VERMEDİĞİ EV SAYISI SADECE ÜÇTÜR.
- BİTLİS'TE MÜSLÜMANLARA AİT 6500 EVİN TAMAMI ERMENİLER TARAFINDAN YAKILIP, YIKILMIŞTIR

Kaynak: Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Çeviren: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2014, s. 262

ERMENİLERİN KATLİAM USULLERİ

- IRZA TECAVÜZ ETMEK, BABANIN GÖZÜ ÖNÜNDE OĞULA, OĞULUN GÖZÜ ÖNÜNDE BABAYA TECAVÜZ
- ERKEKLERİN YANINDA KADINLARIN, KADINLARIN YANINDA ERKEKLERİN IRZINA TECAVÜZ VE KATLETME
- KIZGIN ŞİŞ İLE MAHREM YERLERİ DAĞLAMAK
- GÖZ OYMAK, KULAK KESMEK, DİL KESMEK, YAKMAK
- EL VE AYAKLARA ÇİVİ ÇAKMAK, BALTA İLE KAFA KESMEK
- DERİ YÜZMEK, GEBE KADINLARIN CENİNİNİ ÇIKARMAK
- BEBEĞİNİ FIRINDA KIZARTIP ANASINA YEDİRMEK
- VÜCUDUN ÇEŞİTLİ YERLERİNDE CEP AÇIP TUZ BASMAK
- UŞAKLARI KATLETMEDEN ÖNCE GÖZLERİNİ OYUP BARUT DOLDURULARAK KAFATASINI PATLATMAK
- KATLETTİKLERİ CESETLERİ İTLERE VE DİĞER HAYVANLARA YEDİRMEK

Kaynak: Arşiv Belgeleriyle Ermeni faaliyetleri (1914-1918) Cilt 1, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.84-85

MC CARTHY'YE GÖRE ERMENİLERİN KATLİAM YAPTIKLARI YERLER VE KATLEDİLEN TÜRKLERİN SAYISI

VİLAYET	KATLEDİLEN NÜFUS	NÜFUS %'Sİ
• VAN	194.167	% 62
• BİTLİS	169.248	% 42
• ERZURUM	248.695	% 31
• DİYARBAKIR	158.043	% 26
• MAMURAT-İL AZİZ	89.310	% 16
• SİVAS	186.413	% 15
• HALEP	50.838	% 9
• ADANA	42.511	% 7
• TRABZON	49.907	% 4
• TOPLAM	1.189.132	% 25.7

• **ERMENİLERCE BU İL MERKEZLERİ İLE İLÇE VE
KÖYLERİNDE 1.189.132 TÜRK KATLEDİLMİŞTİR.**

KAYNAKLAR : 1. HALUK SELVİ, GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ERMENİ SORUNU VE AVRUPA,
SAKARYA ÜNİV. TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINI, SAKARYA, 2006, S.102.,
2. JUSTİN MC.CARTY, ÖLÜM VE SÜRGÜN, ANKARA, 2014, S. 265

**JUSTIN MCCARTHY'YE GÖRE ERMENİLER TARAFINDAN KATLEDİLEN
TÜRKLERİN SAYISI**

ANADOLU COĞRAFYASINDA KATLEDİLENLER : 1.189.132
TRANS KAFKASYA (BAKÜ, GENCE, TİFLİS, KARS
VE REVAN 'DA) KATLEDİLENLER : 413.000
KATLEDİLENLERİN TOPLAMI : 1.602.132

KAYNAKLAR : 1.HALUK SELVİ, GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ERMENİ SORUNU VE AVRUPA, SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINI, SAKARYA, 2006, S.102
2.JUSTIN MC.CARTHY, ÖLÜM VE SÜRGÜN, ANKARA, 2014, S.265

BİRİNCİ DÜNYA HARBI VE SONRASINDA ERMENİLER TARAFINDAN MÜLTECİ DURUMUNA DÜŞÜRÜLEN TÜRKLER*

**OSMANLI BELGELERİNE GÖRE ERMENİ KATLIAMI VE SAVAŞ YÜZÜNDEN
GÖÇ ETMEK ZORUNDA KALAN TÜRKLERİN SAYISI**

**ERMENİ KATLIAMINDAN KURTULABİLMEK İÇİN 1.604.031
TÜRK TOPRAKLARINI TERKEDEREK GÖÇ ETMEK ZORUNDA
KALMIŞTIR (NÜFUSUN %69,5'i)
BUNLARDAN 1.000.000'U ERMENİ SALDIRILARI, AÇLIK VE
YOL ŞARTLARI NEDENİYLE HAYATINI KAYBETMİŞTİR.**

KAYNAKLAR : BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ HARİCİYE NEZARETİ SİYASİ KISMI : 2487/10, 8 N. 1337
(7 HAZİRAN 1919)

ABD BAŞKANI'NIN DANIŞMANI BRUCE FEIN

- ERMENİ PAPAZI VAHAN VARDAPET 1.DÜNYA HARBİ YILLARINDA OSMANLI DEVLETİNDEKİ ERMENİ SAYISININ 1.260.000 KİŞİ OLDUĞUNU SÖYLÜYÖR.
- BOGOS NUBAR PAŞA DA ANADOLU'DAN 700.000 ERMENİ'NİN SAVAŞTA BAŞKA ÜLKELERE GÖÇ ETTİĞİNİ, 280.000 ERMENİ'NİN İSE GERİDE KALDIĞINI SÖYLÜYÖR.
- BUNLARIN TAMAMI BİLE ÖLMÜŞ OLSA ÖLEN ERMENİ SAYISI 280.000 KİŞİ OLUR. BUNLAR KENDİ DEVLETİNE KARŞI İSYAN EDEREK HARBE KATILMIŞ VE DÜŞMANI DESTEKLEMİŞTİR. DOLAYISIYLA BUNLARIN ÖLÜMÜNÜN SOYKIRIMLA HİÇBİR İLGİSİ YOKTUR.
- AYNI DÖNEMDE ANADOLU'DA ÖLEN TÜRKLERİN SAYISI 2.400.000 DİR. ANCAK BUNDAN KİMSE SÖZ ETMİYÖR.***

ABD BAŞKANI'NIN DANIŞMANI BRUCE FEIN

“MARK TWAIN’IN DEYİMİ İLE ÜÇ ÇEŞİT YALAN VARDIR.

- 1. YALAN
- 2. LANETLİK YALAN
- 3. **ERMENİLERİN SOYKIRIMLA ÖLDÜRÜLDÜĞÜ YALANI”**

“BU ÜÇÜNCÜ YALANI YALNIZ ERMENİLER DEĞİL, ONLARIN
DESTEKÇİSİ OLANLAR DA SÖYLEMEKTEDİR” .

KAYNAK. <http://www.huffingtonpost.com/bruce-fein/lies-damn-lies-and-armenian-deaths>

SONUÇ

1. DÜNYA HARBİNDE GÖÇ ETMEK ZORUNDA KALAN ERMENİLER VE TÜRKLER

ZORUNLU GÖÇE TABİ TUTULAN ERMENİLER

AKABY NASİBYAN : 400.000*
OSMANLI BELGELERİ: 438.758
ABD KONSOLOS RAP.: 486.000

GÖÇ ETMEK ZORUNDA KALAN TÜRKLER

JUSTIN MC.CARTY : 659.100
OSMANLI BELGELERİ: 1.604.031**

***Akaby Nasibyan bu rakamı MC Muhacerat Komisyonu Raporu'na dayanarak vermektedir .**

****Tuncay Ögün, “Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923)”, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 37; ” Müslüman Muhacirler”, Tasvir-i Efkâr, 11 Mayıs 1919, s.2**

KAYNAKLAR :<http://www.huffingtonpost.com/bruce-fein/lies-damn-lies-and-armenian-deaths>
JUSTIN MC.CARTY, ÖLÜM VE SÜRGÜN, ANKARA, 2014, s.257
TUNCAY ÖĞÜN, “UNUTULMUŞ BİR GÖÇ TRAJEDİSİ VİLAYAT-I ŞARKİYE MÜLTECİLERİ(1915-1923)”,
BABİL YAYINCILIK, ANKARA, 2004, S. 37;” MÜSLÜMAN MUHACİRLER”, TASVİR-İ EFKÂR, 11 MAYIS 1919, S.2

ERMENİLERİN VE TÜRKLERİN 1. DÜNYA HARBİNDEKİ SİVİL KAYIPLARI

ERMENİLERİN KAYIPLARI

OSMANLI BELGELERİ: 56.610

KARA SCHEMSİ : 250.000

PAPAZ V. VARDAPET: 280.000

TÜRKLERİN KAYIPLARI

JUSTIN MC.CARTHY: 1.602.132*

OSMANLI ELGELERİ: 1.931.105
: 2.462.250*****

KARA SCHEMSİ : 2.000.000

BRUCE FEIN : 2.400.000

***Bu miktarın 413.000'i Kafkasya'da katledilen Türk ve Müslümanların sayısıdır.**

****Bu miktarın 1.000.000'u Rus işgali ve Ermeni zulmünden kaçarken yollarda hayatını kaybeden, 518.105'i Ermeniler tarafından bulundukları bölgede katledilen 413.000'i ise Kafkasya'da katledilen Türk ve Müslümanların sayısıdır.**

***** Muslims & Minorities, New York, 1983, s.134'de verilen Müslüman kayıplarının sayısıdır**

KAYNAKLAR :

Kara Schemsi, Les Turcs et la Question D'armenie, Cenevre 1918
Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî No: 57/110, Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı : 2487/10, 8 N.1337(7 Haz 1919)
Justin Mc.Carty, Ölüm ve Sürgün, Ankara, 2014, s.257,-265, Muslims&Minorities, New York, 1983, s.134

ERMENİLERLE MÜCADELE İÇİN ÖNERİLER

- AZERBAYCAN VE TÜRKİYE'YE DÜŞEN GÖREV;

***KENDİ TOPRAKLARI ÜZERİNDE GÖZÜ OLAN VE TÜRK MİLLETİNE DÜŞMAN OLAN ERMENİLERE KARŞI GÜÇLERİNİ BİRLEŞTİRMEK**

*** ERMENİLERİN TÜRKİYE'DE VE AZERBAYCAN'DA YAPTIKLARI KATLIAMLAR, İŞGALLER VE ERMENİ HEDEFLERİ HAKKINDA HEM KENDİ HALKLARINI HEM DE DÜNYA KAMUOYUNU ANDINLATMAK**

*** ERMENİLERE KARŞI TAKİP EDİLECEK SİYASETLERİ BİRLİKTE TESPİT EDEREK MÜŞTEREKEN MÜCADELE ETMEK OLMALIDIR.**

Дашнакский терроризм в истории Туркестана и Азербайджана.

Keywords: *terrorism, dashnaks, Turkestan, Azerbaijan, South Caucasus*

Ключевые слова: *терроризм, дашнаки, Туркестан, Азербайджан, Южный Кавказ*

В XX столетии, тюркофобия и исламофобия армянских террористов в острой форме проявила себя не только в отношении мирных жителей Восточной Анатолии и Южного Кавказа, но и против мирного населения Ферганской долины Туркестана в 1918 году. Следует отметить, что характерной чертой армяно-тюркской вражды является историческая неприязнь, который носил в себе ярко выраженный антагонизм, сопровождающейся чудовищными и бесчеловечными преступлениями.

Узбекские учёные и публицисты систематически проводят специальные исследования с привлечением комплекса архивных материалов по поводу последствий большевистской политики в Туркестане. В результате исследований объективно оценивают события, связанные с большевиками-дашнаками и последствия их преступлений в Туркестане. По сообщениям узбекского историка Ш.А. Шамагдиева из газеты «Улуг Туркистан», издаваемого местной интеллигенцией тех лет, дашнаки в течение 1918-1919 гг. не только истребляли местных жителей, но также разграбили и уничтожили почти все города в Ферганской долине и 180 селений. В одном только Коканде за три дня они убили 10 тыс. человек, в Маргилане - 7 тыс., в Андижане - 6 тыс., в Намангане - 2 тыс., в местности между Базар Курганом и Кокандом - 4,5 тыс. мирных жителей [16, с.54-60]. Также сообщаются о жертвах в селах, где были полностью истреблены местные жители. По сообщениям профессора К.К. Раджабова вырезано 2 тыс. местных жителей старого города Ош и расчленены тела детей. В городе Чуст вырезано 1,5 тыс. мирных жителей [12, с.92].

Писатели, публицисты, независимые авторы и исследователи истории Узбекистана, после тщательных анализов событий, которые происходили в истории Туркестана, в своих исследованиях связанных с периодом большевиков и дашнаков, доказательно и подробно сообщают об истреблении десятков тысяч мирных местных жителей. Данные о жертвах «дашнакско-большевистского террора» в Туркестане, исполненного армянскими карателями по заданию большевиков, подтверждаются архивными материалами. Согласно только предварительным подсчётам, опубликованным в Национальной Энциклопедии Узбекистана, за три месяца дашнаки

в Ферганской долине убили 35 тыс. мирных жителей - женщин, стариков и детей [15.]. Следует отметить, что данная цифра — это результат трёхмесячного террора дашнаков. «Дашнакцутюн» совершал преступления в течение года, а потом его представители растворились в большевистской среде, и они участвовали при уничтожении Национально-освободительного движения местных народов до полного установления Советского режима.

Бесчеловечные и чудовищные акции террора над мирным населением происходили не только в Ферганской долине, а по всей Центральной Азии, где власть была в руках большевиков. При этом подчёркивается, что фактическая этническая чистка коренного населения происходила в течение многих лет и систематически. По архивным данным и со слов свидетелей тех лет, число жертв от голода и боевых действий доказывают ужасающие последствия установления советской власти во всех регионах бывшей Российской империи. Исходя из фактов, которые подтверждаются документами и заявлениями свидетелей событий из архивных источников, можно констатировать, что при установлении Советской власти основное внимание дашнаков было направлено против мусульман Кавказа и Туркестана. Центральным объектом истребления были турки-мусульмане, а именно пострадавшими, в большинстве случаев, оказались узбеки, азербайджанцы и другие тюркские, мусульманские народы Туркестана и Кавказа. В связи с этим, на основании факта преступлений против этих тюркских этносов действия дашнаков можно охарактеризовать, как этнический терроризм, направленный, в нашем случае, против автохтонов Туркестана и Кавказа.

Однако террор дашнаков адресовался не только против тюркского населения Восточной Анатолии, Кавказа и исторического Туркестана, но и распространялся на других, которые не имели никакого отношения к историческим «бедам» армян. Преступления армян дашнаков с самого начала были направлены против анатолийских турков, далее они совершали свои преступления против азербайджанцев Южного Кавказа и узбеков Ферганской долины, но позже стали распространяться и на других, от их рук пострадали многие другие народы. Например, курды, персы, татары, киргизы, казахи, кумыки и другие мусульманские этносы также истреблялись. Помимо этого, русские, евреи, грузины и даже армяне, которые проживали по соседству с тюрками, но не поддерживавшие националистов, были чудовищно истреблены вместе с семьями. В связи с этой констатацией факта на основе источников, совершенные армянами дашнаками совместно с большевиками преступления в Туркестане, на Кавказе и в Восточной Анатолии следует оценивать не только, как преступление против тюрко-мусульман, а должна осуждаться историками,

политиками и правоведами, как массовые преступления против человечности, руководствуясь террористическими мотивами.

По заявлениям «Дашнакцутюн» мотивом этих преступлений была месть за события в 1915г. в Восточной Анатолии, но судя по сообщениям очевидцев известных из сохранившихся архивных документов, целью этих преступлений являлась нажива материальных ценностей за счёт грабежа и террора. Азербайджанцы Южного Кавказа и узбеки Туркестана не имеют ни какие отношения к событиям Первой Мировой войны, которые происходили в Восточной Анатолии, если не считать историческую родственность с анатолийскими турками, которые не менее тысяч лет тому назад вышли из Центральной Азии.

Если взглянуть на проблему взаимоотношений армянства с остальным миром, в контексте российских имперских и советско-большевистских многоликих реалий XIX-XX столетий, то главный вектор действий этого самого армянства - тюркский и мусульманский мир, который он, и сегодня считает своим врагом № 1. Поэтому почти все помыслы армянских националистов были «завязаны» преимущественно с Центральной Азией, Южным Кавказом и Малой Азией, где в основном проживают турки-мусульмане.

Истребление мирного населения Ферганской долины Туркестана со стороны дашнаков, при содействии большевиков, закономерно привело к ответной реакции местного населения. Итогом всего этого стала развернувшаяся ранней весной 1918 года, сначала в Ферганской долине, а затем и в других регионах Туркестана, полномасштабная Национально-освободительная война. Бесчеловечные и чудовищные террористические акции дашнаков-большевиков детонировал взрыв народного недовольства местного населения, которая переформатировалась в идейно политическую борьбу в качестве национально-освободительного движения Туркестана, против большевиков. То есть, ответом на ликвидацию Туркестанской автономии и резни местного населения армянами дашнаками стало мощное национально-освободительное партизанское движение, известное в советской историографии как басмачество, ликвидированное советской властью лишь в середине 30-х годов [1, с.74].

Исследователи, изучающие исторические проблемы Узбекистана, при исследовании деятельности Национально-освободительного движения Туркестана, сталкиваются с многочисленными фактами этнической чистки местного населения Ферганской долины, которые были исполнены со стороны армян дашнаков, при содействии и активном участии большевиков.

Узбекский учёный историк Ш.А.Шамагдиев автор книги «Очерки истории гражданской войны в Ферганской долине». В своей книге, изданной ещё в разгар Советской эпохи в Ташкенте в 1961 году, ясно и конкретно раскрыл преступления армян дашнаков в Ферганской долине, которые были совершены при ликвидации Туркестанской автономии.

Известный узбекский учёный М. Хасанов автор книги «Кокандская автономия» и некоторые её уроки, изданной перед распадом Советской империи в 1990 году в Узбекистане, детально классифицировал и подробно сообщил о бесчинствах армян дашнаков и большевиков по всему Туркестану при установлении Советской власти. Во всех трудах данного автора прослеживаются взгляды истинного патриота своей Родины, осуждающие чудовищные преступления дашнаков в Туркестане.

Узбекский публицист Шониёз Дониёров в 1991 году в 12-номере популярного журнала «Шарк Юлдузи» опубликовал статью «Мухторият кисмати» (Судьба автономии), где были подробно раскрыты преступления армян дашнаков при ликвидации Туркестанской автономии, ссылаясь на Туркестанские периодические издания 1918 года. Многие интернет-ресурсы Узбекистана до сих пор публикуют эту статью. Это говорит о том, что данная историческая проблема не теряет актуальности и в XXI веке.

В своей книге «Туркистон Мухторияти» (Туркестанская автономия), изданной в 1996 году в Ташкенте, узбекский историк С. Агзамходжаев также сообщал про деятельность дашнаков и подробно ознакомил с деятельностью большевиков в Ферганской долине.

Коллективом учёных-исследователей истории Узбекистана, разработана новая концепция по изучению Национально-освободительного движения Туркестана. Согласно этой концепции, по-новому трактуется природа, сущность руководителей движения, причины движения, его движущие силы, история зарождения и развитие.

В 2015 году вышла книга профессора К.К.Раджабова «Движение за независимость в Ферганской долине: сущность и основные этапы развития» на узбекском языке. Автор, при написании книги использовал архивные документы из Центрального государственного архива Республики Узбекистан, из Архива Аппарата Президента Республики Узбекистан, из областных архивов Ферганы, Андижана и Намангана. В книге, исходя из сообщений свидетелей, которые сохранились в архивных документах, подробно изложил бесчеловечные преступления дашнаков и большевиков на территории Узбекистана. Также в книге имеются ценные информации про курбаши-предводителей, которые были полевыми командирами в Национально-освободительной войне против большевиков. Исходя из результатов исследования

архивных документов, Профессор К.К.Раджабов сообщает: армяне-дашнаки, говоря о мотивах и причинах, побудивших их к совершению изуверских и чудовищных преступлений против мирного населения Ферганской долины в феврале 1918 года, утверждали: *«Мы этого дня ждали, как драгоценный алмаз двадцать месяцев»* [12, с.92]. В Фергане армяне-дашнаки беспощадно убивали мирный народ, как будто местному населению мстили за какие-то их повинности перед армянами, по заявлениям которых ожидание этого дня в их умах якобы превратилась «в мечту о драгоценном алмазе». Это даже не намёк, а прямое заявление о кровной мести-вендетта.

Все-таки, что же было двадцать месяцев тому назад с того момента, когда происходили кровавые события февраля 1918 года в Фергане? Интересно изучить и проанализировать данное заявление армян-дашнаков. Согласно расчётам, если вычитать с февраля 1918 года двадцать месяцев назад, то это июнь-июль 1916 года. В тот год в Туркестане происходили трагические события и восстания местных народов против Российской империи. Из истории известно, что в связи со сложностью ситуации на фронтах Первой Мировой войны, 25 июня 1916 года был обнародован царский указ Николая II о привлечении «инородцев» для работы в тылу местного - «нерусского» и «нехристианского» населения Туркестана. В результате этого по всей Центральной Азии были восстания и многочисленные человеческие жертвы.

Непроизвольно возникает вопрос, чего же такого совершили против армян мирные люди Ферганской долины летом 1916 года, что жажда мести в умах армян-дашнаков превратилась в мечту, которого дашнаки ждали с нетерпением? причём тут армяне-дашнаки из партии «Дашнакцутюн» прибывшие в 1918 году в Туркестан с Кавказа? Известно, что партия «Дашнакцутюн» до 1918 года в Туркестане не существовала и до появления «Дашнакцутюн» в Туркестане, армяне были преуспевающими торговцами, у местного населения Туркестана с армянами ростовщиками, бакалейщиками, торговцами, сапожниками и парикмахерами, прибывшими вместе с русскими колонизаторами, не существовали разногласия, не было ни одного случая конфронтации. Все-таки, зачем же армяне так «отблагодарили» местных жителей Туркестана? Вместе с тем, как ни странно, ответы на эти вопросы и лёгкие и одновременно трудные, но однозначные. Ответы на эти вопросы позволят проследить грязный и кровавый след армян-дашнаков, националистов и террористов в исторической судьбе местного мирного населения Туркестана, Южного Кавказа и Восточной Анатолии.

Дашнаки большевики в феврале 1918 года в Туркестане, через месяц в Южном Кавказе в марте 1918 года устроили резню мирных узбеков и азербайджанцев, все эти

безумства исполнялись под руководством большевиков С.Г.Шаумяна и А.Микояна, которые патронировались И.В.Сталиным. Ознакомившись с результатами чудовищных преступлений членов армянской партии «Дашнакцутюн», которые начались в феврале 1918 года в Ферганской долине Туркестана, можно проследить параллельные следы преступлений дашнаков в Южном Кавказе и в Восточной Анатолии Османской империи. Из сообщений армянских и других авторов можно проследить некий параллель в событиях из истории Восточной Анатолии, Южного Кавказа и Ферганской долины. В этих регионах, судя по фактам, происходили аналогичные массовые преступления против мирного тюрко-мусульманского населения, которые исполнялись дашнаками [18, p.282-294].

Почерки и методы действий дашнаков в Туркестане повторяются одинаково и на Кавказе. Аналогичность почерков и методов в основном прослеживаются в таких преступлениях, как убийство детей, женщин и стариков. Отрезание груди женщин, изнасилования малолетних девочек, выкалывания глаз, надругательство над трупами, расчленения живого человека, отрезания рук и ног жертв. Эти бесчеловечные действия дашнаков спровоцировали войну местных народов против большевиков. Причём, характерной чертой Национально-освободительных движений местных народов было то, что и в Туркестане, и на Кавказе борьба местного населения была нацелена против советской власти и против большевиков армян из «Дашнакцутюн», которые терроризировали, именно убивая мирное тюрко-мусульманское население этих регионов. О деятельности «Дашнакцутюн» справедливо отметил видный армянский историк А.А. Лалаян: *«защищающий интересы контрреволюционной армянской буржуазии дашнакцутюн национальным и социальным пустословием свыше 40 лет обманывал армянский народ»* [8, с. 79].

В результате многолетней войны, спровоцированной со стороны национал-шовинистической партии «Дашнакцутюн», в Туркестане погибли миллионы местных жителей. В основном это были ни в чём не повинные мирные люди. У здравомыслящего человека возникают элементарные вопросы, чем были виноваты простые местные жители Туркестана и Кавказа, которые были истреблены в двух разных регионах параллельно, в феврале и в марте 1918 года аналогичными методами? Какие отношения имеют Кавказцы, уж тем более Туркестанцы к событиям, которые происходили во время Первой Мировой войны в далёкой Восточной Анатолии Османской империи? При чём здесь узбеки Туркестана и азербайджанцы Кавказа, на которых были свирепо настроены армяне дашнаки в 1918 году? Разве эти два тюркоязычных народа были в Восточной Анатолии во время Первой Мировой войны,

когда там армяне против своего же государства, подданными которого они являлись, выступали на стороне врагов Османской империи?

Использование большевиками армян-дашнаков для осуществления террора против мирного населения Туркестана и Кавказа в 1918 году, непосредственно связано, как с политикой и с деятельностью Российской империи и большевиков, так и с тем, что их фактором-сателлитом в Туркестане и на Кавказе стали националисты армяне. Суть в том, что у Российской империи был свой отлаженный аппарат подавления и ликвидации любой опасности и не нуждалась в чьей-либо помощи, но у большевиков первоначально такого аппарата не было. Поэтому они сделали ставку на готовую террористическую структуру - партию «Дашнакцутюн». Впоследствии, когда в СССР появился собственный и мощный карательный аппарат, предназначенный для подавления народных масс, противоречащих Советской власти, надобность в дашнаках отпала, и «Дашнакцутюн» на советской территории запретили.

После распада СССР в 1991 году «Дашнакцутюн» вернулся на Кавказ, в Республику Армения, и стал здесь одной из влиятельных политических сил [14]. Сегодня «Дашнакцутюн» остаётся главным «боевиком» армянского национал-шовинизма, и его перманентная базовая цель - та же самая: реализация «*idee fixe*» («навязчивая идея») «Великая Армения от моря до моря» за счёт земель Азербайджана, Грузии, Турции и России (на Северном Кавказе). Поэтому в его программе и сегодня прописано: *«В состав объединённой Армении должны войти армянские земли, обозначенные Севрским договором, а также Нахичеванская, Ахалкалакская и Карабахская области»*[11].

Для сотрудничества дашнаков с большевиками немаловажную роль сыграла общность взглядов «Дашнакцутюн» с большевиками. Спонсирование большевиками дашнаков и сотрудничество с ними происходили из-за того, что большевики тоже, как и дашнаки, ради достижения своих идейных целей использовали терроризм. Это было традиционным и для большевиков, и для дашнаков. С точки зрения авторитетного американского историка, автора книги «*Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894-1917. Princeton University Press. 1995*» профессора А. Гейфман, российские революционеры представляли собой «некий симбиоз радикала и уголовника, необременённых соображениями морального плана». Анализируя террористическую деятельность большевиков, профессор Анна Гейфман приходит к выводу, что для большевиков террор оказался эффективным, часто используемым на разных уровнях революционной иерархии инструментом и ставит цель «демифологизировать и деромантизировать» традиционную оценку российского революционного движения начала XX века [4].

Истоки террора и акты устрашения, целенаправленно уничтожающая людей по классовому признаку в России, начался ранее белого террора и отличался от классического левого терроризма, который боролся с определёнными чиновниками и с конкретными лицами из государственного аппарата царской России. Терроризм большевиков был неизбежен, так как большевистское насилие было направлено не против действующего сопротивления или конкретных лиц, а против целых слоёв общества. Большевики исходя из своих идейных соображений считали, что дворяне, помещики, офицеры, священники, кулаки, казаки, учёные, промышленники, и т.п. являются классовыми врагами коммунизма. Представители этих слоёв общества, большевиками были провозглашены вне закона. Террор против них применялся на законной основе. В идеологии классовой борьбы терроризм существовал с самого начала появления большевизма. На заре своей деятельности, большевики на государственном уровне официально узаконили терроризм под заголовком «О красном терроре», утвердив с постановлением СНК РСФСР от 5 сентября 1918 года. «Красный террор» [10] включал в себя всю репрессивную политику советской власти, начиная с самосудов октября 1917 года. Согласно определению большевиков, «Красный террор» - логическое продолжение Октябрьской революции. Исходя из этого, реально можно оценить большевиков, как первых создателей террористического государства в истории человечества, которая в своей политической программе официально провозгласила терроризм законным действием. Изначально, почти все партийные руководители большевиков были сторонниками террора и многие из них были официально признанными террористами, которые методом террора боролись против царского самодержавия [9].

Известно, что Российская империя старалась использовать армян на своей территории преимущественно в «мирных целях» (сапожники, торговцы, растовщики, виноделы и т. д. и пр.), а в Османской империи в антиправительственных выступлениях в качестве «пятой колонны». Со стороны Российской империи преимущественно поддерживались армянские террористические организации, действовавшие в Восточной Анатолии на территории Османской империи и на Кавказе. Их опыт переняла советская империя, также опиравшаяся на «удобный во всех отношениях» армянский фактор-сателлит. Даже сегодня, почти два столетия спустя, последствия этих геополитических игр негативно сказываются на местной военно-политической, социально-экономической, этно-демографической, территориальной, информационной, культурной, конфессиональной и нравственно-моральной ситуации Южного Кавказа. Однако большевикам, захватившим власть в России силой оружия, армяне были нужны именно из числа членов партии «Дашнакцутюн», из них

легко было подготовить террористов и карателей. И натравливали их, в первую очередь, против тюркоязычного мусульманского населения, как в Туркестане, так и на Кавказе. Армянские националисты легко отзывались и продолжают отзываться на призыв очередного хозяина, следуя поговорке «Кто платит, тот заказывает музыку». В свою очередь, армяне дашнаки, в партийной программе которых террор был прописан красной строкой, легко пошли на службу к большевикам, причём в привычной для них роли. В результате, и в Туркестане, и на Кавказе существовали три пары сопряжённых антагонистов: армяно-туркестанская, армяно-азербайджанская и армяно-грузинская. В связи с этим следует специально подчеркнуть, что, как на Кавказе, так и в Туркестане, местным политическим силам и населению приходилось бороться с мощным триумvirатом «советами-большевиками-дашнаками». Появление и существование сопряжённых пар антагонистов - «заслуга», как Российской империи, так и её преемника, и продолжателя - СССР. Именно они, в первую очередь и главным образом, являлись акторами внушительных геополитических, этно-демографических, этно-территориальных и конфессиональных перемен в этих регионах. Сопоставив параллельные и аналогичные события из истории народов исторического Туркестана и Южного Кавказа можно осознать нынешние цели геополитических игроков современности.

Направление армян дашнаков на Кавказ и в Туркестан, для физического уничтожения мирного населения стало ясно в конце Первой Мировой войны. Покровительница армянских террористических организаций на территории Османской империи Российская империя уступила свою роль большевикам, то есть новой власти. При этом, одновременно империя лишилась Карсской области в Восточной Анатолии, где проживало большинство армян Османской империи [7, с.85]. В связи с этим событием во время Первой Мировой войны 1914-1918гг. около полумиллиона османских армян бежали на Кавказ, в Туркестан и другие регионы Российской империи. В одном только июне 1916 года 160,000 армян через Игдыр-Нахчыван оказались на Южном Кавказе. Позднее, в 1917 году ещё более 300,000 ушли туда же вместе с отступавшей из Малой Азии русской армией. На начало XX столетия армян в России стало более 3 млн [2, с. 140].

Новые хозяева России большевики на заре своей диктатуры следовали политике Российской империи, которая использовала армянский фактор-сателлит, как в своей внутренней, так и во внешней политике. Исходя из принципов этой политики, и в Туркестане, и на Кавказе главной целью большевиков являлось закрепить за армянами непокорную часть Туркестана и Кавказа, то есть сделать армян-дашнаков здесь «хозяевами». Советы знали, что армяне дашнаки будут надёжными и

беспощадными «сторожевыми псами», которые ни за что и никогда не пойдут на сближение с местными мусульманами, да к тому же с тюрками.

Большевики методом террора незаконно захватившие власть в России, в Петрограде во II Всероссийском съезде Советов приняли 8-ноября 1917 года «Декрет о мире», в котором Советы предлагали всем воюющим народам и их правительствам начать переговоры о мире. Начальники иностранных военных миссий по поручению своих правительств 23 ноября предъявили протест против нарушения договора, подписанного царской Россией между Россией, Англией и Францией от 5 сентября 1914 года, в силу которого союзники обязывались не заключать сепаратных перемирий. К этому протесту присоединились Британия, Франция, Япония, Италия, Румыния и США. Переговоры о перемирии открылись 3 декабря 1917 года в Брест-Литовске и 15 декабря был подписан договор о перемирии на 28 дней, но по истечении срока начались военные действия Германии против Советов. Ленин был вынужден подписать договор на условиях Германии. Между Советской Россией и странами Четвертного Союза подписывается Брест-Литовский мирный договор, ратифицированный 14 марта 1918 года большевиками и 17 марта, того же года германской стороной. После чего этот договор вступил в силу [3, с.27-28].

Когда большевики установили свою власть в России, они возбудили «армянский вопрос». Правда в различных вариациях, в зависимости от того какой «сыграет».

1. РСФСР, как и прежде Российская империя, также намеревалась создать «Турецкую Армению» на территории бывшей Карсской области Османской империи. Поэтому ещё в 1917г. были обнародованы официальные претензии РСФСР к Османской империи относительно «Турецкой Армении». Для их реализации Совет народных комиссаров (СНК) РСФСР 29 декабря 1917 года (11 января 1918г. по новому календарю) принял Декрет «О Турецкой Армении» [5].

2. Москва была заинтересована в том, чтобы вернуть себе бывшую Карсскую область. В это время на Южном Кавказе ещё существовала независимая местная власть. Тем не менее РСФСР, продолжившая имперские цели Российской империи, а не «заботу» об османских армянах, намеревалась вернуться в Восточную Анатолию. Хотя Декрет декларировал права местных армян на «свободное самоопределение», важнее было другое: вернуть в «российское лоно» Карсскую область. Характерно, что реализацию Декрета «О Турецкой Армении» поручили армянину С.Г. Шаумяну, который был назначен чрезвычайным комиссаром по делам Кавказа [3, с.37-28].

3. В развитие Декрета «О Турецкой Армении», в 1918году, то есть ещё в отсутствие на Южном Кавказе советской власти, в РСФСР, при Народном комиссариате по делам национальностей, главой которого являлся И.В. Сталин,

появился «Комиссариат по делам Армении». Его объектом была Восточная Анатолия. Тем самым РСФСР ещё раз подтвердила свои притязания на бывшую Карсскую область. Во главе Комиссариата также поставили армян - в прошлом члена «Дашнакцутюн» В. Аванесова, а его заместителем - В. Теряна. В сферу деятельности Комиссариата включили регионы бывшей Российской империи, где имелись армяне, в том числе Кавказ и Туркестан [17]. На местах открыли армянские школы, библиотеки, театры, музеи, издавали газеты. Этот Комиссариат просуществовал до начала 1921 года, но никакого положительного результата для РСФСР не дал, как и Декрет «О Турецкой Армении». Несмотря на давление армянского лобби на Москву, ни один из этих проектов не дал ожидаемого результата. Как в старину, и в XXI веке многие организации, лоббирующие интересы великих держав и крупных региональных государств, якобы в целях разрешения «армянского вопроса» в своих геополитических и в геостратегических играх используют податливый армянский национал-шовинизм.

Резюме

Целью данного исследования является призыв читателя к осмыслению характерных сторон геополитических игр крупных мировых держав. В настоящей статье, на основе исторических фактов вниманию читателя предлагается результаты исследования актуальных и острых проблем из мировой истории, рассмотренные в контексте советско-большевистских многоликих реалий, которые привели к трагическим последствиям.

В настоящее время, когда во многих регионах мира происходят различные конфликты этно-конфессионального характера, изучение истоков современного этнического антагонизма и анализ националистических тенденций, используемых в политических играх, становится актуальной темой для размышления.

Методика превентивного распознавания межэтнических и межконфессиональных конфликтов и воспрепятствования тем явлениям, которые приводят к трагедиям, является актуальной проблемой для всего человечества. Кроме того, анализ конфликтогенных факторов и интересов противоборствующих сторон поможет выработке оптимальных миротворческих процедур.

Литературы

1. Алексеенков П. Кокандская автономия. Ташкент: Узгиз. 1931. 74 стр.
2. Вердиева Х.Ю. Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане. XIX-XX века. Баку, 1999, с.140.
3. Внешняя политика СССР. 1917-1944гг. Сборник документов. М., 1944, с.27-28.
4. Гейфман А. Революционный террор в России. 1894-1917. / Пер. с англ. Е. Дорман. - М.: КРОН-ПРЕСС, 1997
5. Декреты Советской власти. Том I. 25 октября 1917г.-16 марта 1918г. М., 1957.
6. Документы внешней политики СССР, Государственное издательство политической литературы. М.,1962, Т.6, док.83, с.166.
7. Имранлы К. Создание армянского государства на Кавказе. Истоки и последствия. Москва-Ладомир.2005г. с85.
8. Лалаян А.А. Контрреволюционная роль партии дашнакцутюн. «Исторические записки», т.2, М., 1938, с 79
9. Литвин Л.А. Красный и белый террор в России 1918-1922гг. Казань, 1995, с.63.; Голуб П.А. Белый террор в России (1918-1920гг.). М.: Патриот, 2006. с.479; Архипов Ю.С., Хайкин Я.З. Логика истории и практика Марксизма в России // Философские исследования, № 3, 2007, с.47-57; Рабинович А.Е. Моисей Урицкий: Робеспьер революционного Петрограда? (рус.) // Отечественная история: Журнал. 2003. № 1. с.3-23.; Ланцов С.А. Террор и террористы: Словарь. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004. - 187 с.
10. Мельгунов С.П. Красный террор в России. 1918-1922. Берлин, 1924 (современное издание - М., 1990); Красный террор в годы Гражданской войны: По материалам Особой следственной комиссии по расследованию злодеяний большевиков. Под ред. докторов исторических наук Фельштинского Ю.Г. и Чернявского Г.И. / London, 1992.;
11. Программа армянской революционной федерации «Дашнакцутюн». Ереван, 1992, с.18.
12. Раджабов К.К. Указ.раб. с.92. Со ссылкой на архив Аппарата Президента Республики Узбекистана Ф-60, Оп-1, Д-98, Л-72.
13. Ражабов Қ.К. Фарғона водийсидаги истиқлолчилик ҳаракати: моҳияти ва асосий ривожланиш босқичлари (1918-1924 йиллар). Yangi Nashr T., 2015. с.44-45, 91-92.,
14. Раззаков Ф.И. Бандиты времён социализма. Хроника российской преступности 1917-1991 годов. М., 1997.; Раззаков Ф.И. Бандиты времён капитализма. Хроника российской преступности 1992-1995 годов. М., 1997.
15. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, Т., 2002, 3-том, с.216. Қ.Ражабов; Ўзбекистоннинг янги тарихи, 2-китоб [Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида], Т., 2000; Ражабов Қ.К., Мустақил Туркистон фикри учун мужодалалар, Т., 2000; Туркестан в начале XXв.: к истории истоков национальной независимости [Коллектив авторов], Т.,2000.
16. Шамаъдиев. Ш. Очерки истории гражданской войны в Ферганской долине. Т., 1961. с.54-60
17. [http://ru.wikipedia.org/wiki/Аванесов B.A.](http://ru.wikipedia.org/wiki/Аванесов_B.A.)
18. Percy Sykes. The British Flag on the Caspian: A Side-Show of the Great War. Foreign Affairs, Vol. 2, No. 2 (Dec. 15, 1923), pp. 282-294; Kazemzadeh Firuz. Struggle For Transcaucasia (1917-1921), New York Philosophical Library, 1951, с.130-131; Зубова А. Политическое будущее Кавказа: опыт ретроспективно-сравнительного анализа, журнал «Знамя», 2000, № 4; Исмаилов Э.Р. Степан Шаумян - обречённый на забвение. Портрет «легендарного коммунара» без ретуши. Баку, 2012.

Türkiyə - Ermənistan sərhədlərinin qondarma "Erməni soyqırımı" məsələsinə təsiri

Giriş

1915-ci ildə yaşanan hadisələrin üstündən 100 il keçməsinə baxmayaraq hələ də Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinə təsir edir. Birinci Dünya Müharibəsi zamanı müttəfiq dövlətlərlə əməkdaşlıq edərək Osmanlı Ordusuna hücum edən Osmanlı vətəndaşı erməniləri təhlükəsizlik tədbirləri çərçivəsində ölkənin bir ərazisindən digər ərazisinə köçürməsinə ermənilər "soyqırımı" adlandırırlar. Ermənilər bu hadisənin 1948-ci ildə qəbul edilmiş BMT-nin Soyqırımının Cəzalandırılması və Önlənməsi Müqaviləsi şərtlərinə daxil olduğu üçün "soyqırımı" olduğunu iddia edirlər. Lakin indiyə kimi ermənilər bu hadisənin "soyqırımı" olduğunu sübut etmək üçün heç bir beynəlxalq məhkəməyə və ya *ad hoc* məhkəməyə müraciət etməmişlər. Xatırladım ki, İkinci Dünya müharibəsində yəhudilərə qarşı həyata keçirilən soyqırım Nürnbərg *ad hoc* məhkəməsi tərəfindən qəbul olunmuşdur.

Ermənilər məhkəmə yolu ilə istədikləri nəticəni ala bilməyəcəklərini düşündükləri üçün siyasi yollarla Türkiyəyə təzyiq edib nəticə almağa çalışırlar. 1915-ci il hadisələrini dünya gündəminə gətirmək üçün Türk diplomatlarına qarşı terror hücumları etməkdən çəkinməmi və nəticədə 42 Türk, 4 xarici diplomat vəzifəsi başında ASALA terror təşkilatının üzvlərinin hücumu nəticəsində həyatını itirmişdir.

Keçmişdə yaşanan mənfi təcrübəyə baxmayaraq, müstəqilliyini elan etməsindən sonra Türkiyə 1991-ci il dekabrın 16-da heç bir şərt irəli sürmədən Ermənistanın müstəqilliyini tanımışdır. Ermənistanın Qara dənizə çıxışı olmasa da, 1992-ci il iyunun 25-də Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına müşahidəçi üzv kimi dəvət edilmiş və həmin il Türkiyə ilə Ermənistan arasındakı Qars-Gümrü dəmir yolu xətti açılmışdır.⁶⁷

Lakin 1990-cı il avqustun 23-də Ermənistanın qəbul etdiyi Müstəqillik Bəyannaməsinin 11-ci maddəsinə "Osmanlı Türkiyəsində və Qərbi Ermənistanda ermənilərə qarşı törədilən soyqırımın beynəlxalq aləmdə tanınması"⁶⁸ cümləsinin salınması və Ermənistan parlamentinin 1991-ci ilin fevral ayında Qars müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş Türkiyə-

⁶⁷Turkey and Armenia. Opening Minds, Opening Borders, Europe Report. №. 199. (April 2009), p. 2.

⁶⁸ Declaration of Independence, <http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>

Ermənistan sərhədlərini tanımadığını bəyan etməsi⁶⁹ bu iki ölkə arasında diplomatik əlaqələrin qurulmasına öz mənfi təsirini göstərmişdir.

Türkiyənin Ermənistanın müstəqilliyini tanımasından sonra bu ölkənin İrəvanda açılacaq diplomatik nümayəndəliyinə səfir də təyin olunmuşdu. Lakin səfirin Ermənistana getməsindən öncə Türkiyə tərəfi Ermənistanın ona qarşı torpaq tələbinin olmaması barədə maddənin də daxil olduğu protokolun imzalanmasını istəmişdir. Ancaq Ermənistan bu tələbi qəbul etməmişdir.⁷⁰ Belə olan təqdirdə 1992-ci ildə Türkiyə İrəvanın iki ölkə arasında mövcud sərhədləri tanıdığını yazılı olaraq bildirməyəne qədər Ermənistanla diplomatik əlaqələr qurmamağa qərar vermişdir.⁷¹ Bu qərara baxmayaraq, Türkiyə tərəfi Ermənistanla qeyri-rəsmi əlaqələri kəsməmişdir.

1993-cü ilin aprel ayının 3-də Kəlbəcərin Ermənistan tərəfindən işğal olunmasından sonra Türkiyə-Ermənistanla sərhədlərini bağlamış və Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində Azərbaycanın qəbul etdiyi variantlar çərçivəsində həll olunmadığı müddətcə sərhədləri açmayacağını bəyan etmişdir. Lakin Ermənistan və erməni diasporu Qərb dövlətlərinin də dəstəyi ilə sərhədlərin açılması üçün təzyiq qurur və 1915-ci il hadisələrini də bir vasitə olaraq istifadə edir. Bu məqalə Türkiyə-Ermənistan sərhədləri məsələsinin Ermənistanın 1915-ci il hadisələri ilə əlaqədar "soyqırımı" təbliğatına necə təsir etdiyini araşdırmışdır.

Türkiyə-Ermənistan arasında sərhəd diplomatiyası

Türkiyə sərhədləri Dağlıq Qarabağda işğalın davam etməsi səbəbindən bağlasa da, sonralar sərhədləri açmaq üçün başqa şərtlər də irəli sürmüşdür. Türkiyənin Ermənistanla sərhədlərini açmaq üçün irəli sürdüyü şərtlər aşağıdakılardır:

1. Ermənistan 1915-ci il hadisələrini beynəlxalq aləmdə soyqırımı olaraq tanıtma siyasətindən əl çəkməli və o hadisələri araşdırmaq üçün türk və erməni tarixçilərilə yanaşı, digər tərəfsiz tarixçilərin də daxil olduğu komissiyanın yaradılmasına razılıq verməlidir,
2. Türkiyəyə qarşı ərazi iddiaları irəli sürməməli və Ağrı dağının təsvirini bayrağından çıxartmalıdır,
3. Dağlıq Qarabağ münaqişəsində Azərbaycanın istədiyi həll variantını qəbul etməlidir,
4. Naxçıvan-Bakı yolunu açmalıdır⁷².

⁶⁹ *Turkish Times* (12 Şubat 1991).

⁷⁰ Aybars Görgülü. *Türkiye-Ermenistan İlişkileri. Bir Kısır Döngü. Tesev Yayınları*, s. 7.

⁷¹ Muhammed Örtlek. *Millet-i Sadıkadan Haydata. Radikal* (23.02.2007).

⁷² Muhammed Örtlek, *Millet-i Sadıkadan Haydata, Radikal*. (23.02.2007).

1994-cü il mayın 12-də Bişkekdə atəşkəs haqqında müqavilə imzalandıqdan sonra Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində diplomatik fəaliyyətlər artmışdır. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı atəşkəs müqaviləsinin imzalanmasından sonra Türkiyə- Ermənistan sərhədlərinin açılması məsələsi yenidən gündəmə gəlmişdi. Birincisi, Türkiyə tərəfi Azərbaycanı razı salmağa çalışmışdır ki, sərhədlər açılsa, Ermənistanın mövqeyi "yumşalacaq" və Dağlıq Qarabağ məsələsi həll olunacaq. Xüsusilə ABŞ diplomatları fəaliyyətlərini bu istiqamətdə qurmuşdular. Onların iddialarına görə, sərhədlərin bağlı qalması Dağlıq Qarabağ məsələsinin həllinə heç bir şəkildə müsbət təsir etmir, əksinə Türkiyənin bölgədə təsirini azaldır, Rusiya və İranın Ermənistanda təsirini artırır.⁷³ İkincisi, 1995-ci il "Erməni soyqırımı"nın 80-ci ildönümü idi və Ermənistanla sərhəd qapılarının açılmasının ABŞ Prezidenti Bill Klintonun aprelin 24-də "soyqırımı" ifadəsi işlətməsini və Konqresdən soyqırımı ilə bağlı qanunun keçməsinə əngəlləcəyini düşündürdülər.⁷⁴

Vaşinqtona səfərindən əvvəl 1995-ci il aprelin 12-də Türkiyə Respublikasının Baş naziri Tansu Çiller Azərbaycana səfər etmişdir. Səfərdə iki məsələ müzakirə olunmuşdur: Türkiyənin "Əsrin müqaviləsi"ndəki payının artırılması və Türkiyə-Ermənistan sərhədlərinin açılması. Türkiyə 1915-ci il hadisələrinin 80-ci ildönümü ərəfəsində, yəni aprelin 24-dən əvvəl Ermənistanla hava yolunu açaraq Klintonun "soyqırım" sözünün istifadə etməsinin qarşısını almaq istəyirdi. İddialara görə, 1915-ci il hadisələrinin 80-ci ildönümündə Klinton Türkiyə Respublikasını günahlandırmadan "tarixdə ermənilərə qarşı soyqırımı olmuşdur" ifadəsini işlətməli idi.

1995-ci il aprelin 24-dən əvvəl Türkiyənin qərarı ilə H-50 hava koridoru Ermənistan üçün açıldı. Bu qərarı qəbul etməklə Türkiyənin gözləntisi Ermənistanın 1915-ci il hadisələri ilə bağlı beynəlxalq aləmdə Türkiyəyə qarşı təbliğat aparmaması və Dağlıq Qarabağda yerləşdiriləcək sülhməramlı qüvvələrin tərkibində Türkiyənin təmsil olunmasına qarşı çıxmamasına dair söz verməsi idi.⁷⁵ Heydər Əliyev Türkiyənin bu dövrdə Ermənistanla hava koridorunu açmasını tənqid etmiş və bu sərhədlərin açılmasının Türkiyə siyasətçilərinin ifadə etdikləri kimi Ermənistanı "yumşaltmayacağını" bildirmişdi. Heydər Əliyev qeyd etmişdir ki, bu koridor Azərbaycanla razılaşdırılmadan açılmışdır.⁷⁶ 1996-cı il aprelin 14-15-də Azərbaycana səfərinin sonunda mətbuat konfransı keçirən Baş nazir Məsud Yılmaz da Türkiyənin H-50 koridorunun Ermənistanın mövqeyinin yumşalacağı ümidi ilə açdığını, lakin Ermənistanın mövqeyinin dəyişmədiyini qeyd etmişdir. Yılmaz bildirmişdir ki, Ermənistanın

⁷³ ÇongarYasemin. ABD'den Ermenistan planı. // "Milliyet", 26.02.1995, s. 19.

⁷⁴ Yılmaz Serpil. Gül'ün İstanbul buluşmaları. // "Milliyet", 16.01.2007, s. 9.

⁷⁵ İlk Ermeni uçağı geldi. "Milliyet", 21.04.1995, s. 19.

⁷⁶ Aliyev'den Ermenistan eleştirisi. // "Milliyet", 08.05.1998, s. 14.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıması, işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarından geri çəkilməsi öhdəliyini götürməsi haqqında prinsiplərin əksini tapdığı bəyannamə imzalanmazsa sərhəd qapıları da açılmayacaq.⁷⁷

Türkiyənin Ermənistan siyasətini yumşaltması

2002-ci ildən sonra Türkiyənin xarici siyasətində yaşanan anlayış dəyişikliyi Ankaranın Ermənistan siyasətinə də öz təsirini göstərdi. Türkiyə Kipr, Suriya və Şimali İraq siyasətində olduğu kimi Ermənistana qarşı da bəzi “qarşılıqsız” addımlar atmağa başladı. Onlardan bəzilərini qeyd edək:

- 2003-cü il oktyabrın 16-da Türkiyə hava sahəsini Ermənistanın üzünə açdı və bu ölkənin təyyarələri Türkiyəyə birbaşa uçmağa başladı;
- 2007-ci il martın 29-da Türkiyə erməni kilsəsi olan Ağdamarı təmir etdirdi və muzey olaraq istifadəyə verdi və daha sonra kilisə kimi xidmət göstərməyə başladı;⁷⁸
- 2008-ci ilin sentyabrında Serj Sarqsyanın dəvəti ilə Türkiyə Prezidenti Abdullah Gül Ermənistana səfər etdi;
- Abdullah Gülün bu ölkəyə səfərindən sonra xaricdəki Ermənistan səfirliklərinin təşkil etdiyi ziyafətlərdə türk diplomatlarının iştirakına icazə verildi.

Bu addımlara qarşılıq olaraq Ermənistan tərəfi sadəcə Prezident Abdullah Gülün bu ölkəyə səfəri ilə əlaqədar Ermənistan Futbol Federasiyasının (EFF) emblemindən Ağrı dağının təsvirini çıxartdı. Amma çox keçmədən Ermənistan ictimaiyyətindən gələn sərt tənqidlər nəticəsində EFF erməni xalqından üzr istəyərək Ağrı dağının təsvirini yenidən embleminə qaytardı.

Prezident Abdulla Gülün Yerevan səfərindən sonra iki ölkə arasında sərhədlərin açılmasına dair müzakirələr sürətləndi. Əslində isə 2008-ci ildə Ermənistan-Türkiyə münasibətlərində sərhəd qapılarının gündəmə gəlməsinin dörd səbəbi olmuşdur.

Birincisi, 2007-ci ildə keçirilən parlament seçkilərində ƏİP parlamentdə çoxluğu əldə etməsi və nəticədə kürd və erməni açılımları ciddi addımlar atmağa başladı. İkincisi, Gürcüstan-Rusiya müharibəsindən sonra Gürcüstanın Cənubi Qafqazın giriş qapısı olaraq mövqeyinin həssas olduğu qəbul olunmuşdur. Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin “normallaşma prosesi”ni 2008-ci ilin avqustunda yaşanan Rusiya-Gürcüstan münaqişəsi ilə əlaqələndirənlər də oldu. Onlara görə, bu hadisə Gürcüstanın təkbaşına etibarlı bir enerji

⁷⁷ Heydər Əliyevin Azərbaycan-Türkiyə sənədlərinin imzalanması mərasimindən sonra Türkiyənin Baş naziri Məsud Yılmazla birgə mətbuat konfransında bəyanatı. /Prezident sarayı, 14.04.1996, s. 178/ - http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_6.pdf

⁷⁸ 2010-cu ildən etibarən bu kilsə türkiyəli ermənilərin istəkləri nəzərə alınaraq ildə bir dəfə ibadətə açıldı. Hal-hazırda ermənilər bu kilsəyə erməni xəcinin taxılmasını istəyirlər.

dəhlizi olmadığını ortaya qoydu və Gürcüstana alternativ olaraq Ermənistan dəhlizinə ehtiyac artdı. Üçüncüsü, Türkiyə-Ermənistan sərhədlərinin açılmasını müdafiə edən Barak Obamanın ABŞ prezidenti seçilməsi ilə Ağ Ev Türkiyə rəsmiləri ilə görüşmələrində bu məsələni daha çox gündəmə gətirdilər. Dördüncüsü, bu proses ermənilərin “soyqırımı” günü kimi andıqları 24 aprelə iki gün əvvəl, yəni 2009-cu ilin aprelin 22-də Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin normallaşması üçün “Yol xəritəsinin” razılaşdırılmasının açıqlanması ilə davam etmişdir. Gizli Türkiyə-Ermənistan görüşlərindən fərqli olaraq, “Yol xəritəsi” protokolunun aprelin 24-dən bir gün əvvəl açıqlanmasının məqsədi ABŞ Prezidenti Barak Obamanın aprelin 24-də “soyqırımı” ifadəsi işlətməsinin qarşısını almaq idi.⁷⁹ Lakin Obama 1915-ci il hadisələri üçün ingilis dilində “genocide” ifadəsindən istifadə eləməsə də, ermənilərin 1915-ci il hadisələri üçün istifadə etdikləri “Böyük Fəlakət” mənasını verən “metz yegen” sözünü işlətdi. Yəni, Obama erməni dilində “soyqırımı” dedi. Obamanın “genocide” sözündən istifadə etməməsi erməni diasporasını, “metz yegen” sözünün istifadə etməsi isə Türkiyə rəsmilərini narahat etmişdir. Lakin Türkiyə hökuməti Obamanın “soyqırımı” deməməsini 22 aprelə açıqlanan “Yol Xəritəsinin” uğuru kimi qiymətləndirdi. Obamanın “genocide” deməməsi Türkiyənin, “metz yegen” deməsi isə ermənilərin könlünü almaq mənasına gəlirdi.

Türkiyə-Ermənistan arasında davam edən diplomatik müzakirələr Azərbaycan hökuməti və ictimaiyyəti tərəfindən çox mənfi qarşılanmışdır. Azərbaycandan olan sərt reaksiyaları yumşaltmaq məqsədi ilə 2009-cu il mayın 13-də Baş nazir Ərdoğan hökumətin beş naziri ilə birlikdə Azərbaycana gəlmişdir. Baş nazir Ərdoğanın Azərbaycan Respublikası Milli Məclisindəki çıxışında “Dağlıq Qarabağda işğal bitmədən Türkiyə-Ermənistan sərhədləri açılmayacaqdır”⁸⁰ bəyanatı Azərbaycanı rahatlatmışdı.

Türkiyə-Ermənistan protokolları

Bu açıqlamaya baxmayaraq, 2009-cu il avqustun 31-də İsveçrənin Bern şəhərində Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin normallaşdırılmasına dair tərəflər arasında imzalanacaq iki protokol paraflandı. Protokollar oktyabrın 10-da İsveçrədə Türkiyənin Xarici işlər naziri Əhməd Davudoğlu və Ermənistanın Xarici işlər naziri Edvard Nalbandyan tərəfindən imzalandı. Protokolların imzalanmasından bir gün əvvəl, 2009-cu il oktyabrın 9-da Azərbaycan televiziyasına (AzTV) müsahibə verən Prezident İlham Əliyev “Sərhədlər

B.Obama seçki kampaniyası zamanı 1915-ci il hadisələrini soyqırım olaraq tərif edəcəyini ABŞ-dakı erməni diaspora təşkilatlarına yazılı surətdə vəd etmişdi.

⁸⁰ 2009-cu il 13 may tarixli iclasın stenoqramı.// <http://www.meclis.gov.az/?/az/stenoqram/173>

Kəlbəcərin işğalından sonra bağlanmışdır. Yalnız Kəlbəcər azad olunduqdan sonra açılmalıdır”⁸¹ açıqlamasını verərək rəsmi səviyyədə Azərbaycanın mövqeyini bildirmişdi.

Bu dövrdə Vaşinqtonla sıx əlaqədə olan Türk siyasətçiləri və yazarlar sərhədlərin açılmasını istəmişdir. Bu qrupun başında isə Baş nazirin xarici siyasət üzrə müşaviri daha sonra xarici işlər naziri və baş nazir olan Əhməd Davutoğlu dururdu. Bunların görüşünün formalaşmasına bir neçə məsələ özünün ciddi təsirini göstərmişdir. Birinci bunlar daha çox Qərblə integrasiyaya üstünlük verirdilər. İkincisi daha liberal bir Türkiyənin olmasını istəyirdilər. Üçüncüsü isə sərhədlərin açılmasının geosiyasi nəticələrinin olacağını düşünürdülər. ƏİP içindəki millətçi millət vəkili isə protokollara qarşı çıxırdılar. Bu səbəbdən ƏİP-in səslərində də düşmələr yaşanmışdı. Bu prosesin qarşısını Azərbaycandan gələn sərt reaksiyalar, Türkiyə ictimaiyyətinin sərt reaksiyası və Baş nazir Ərdoğan aldı.

Protokollar iki tərəf arasında bir çox sahədə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini əhatə etmişdir. Lakin bu iki protokolda ən çox müzakirə mövzusu üç məsələ - 1915-ci il hadisələri, ərazi bütövlüyü və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi oldu. Protokollarda Türkiyənin üç şərtindən ikisi (1915-ci il hadisələri və Qars müqaviləsi) birbaşa olmasa da öz həllini tapdığı halda, burada Dağlıq Qarabağla bağlı birbaşa müddəə yox idi. Lakin protokollarda Dağlıq Qarabağın dolayısı ilə ilkin şərt olduğunu iddia edənlər diplomatik münasibətlərin qurulması haqqında protokolun üçüncü paragrafına istinad edirdilər. Həmin müddəə aşağıdakı kimidir: "*İkitərəfli və beynəlxalq müqavilələrdə bərabər hüquqluluq, suverenlik, digər dövlətlərin daxili işlərinə, ərazi bütövlüyünə və sərhədlərin toxunulmazlığına müdaxilə etməmək şərti bir daha vurğulanır*". 2010-cu il aprelin 14-də ABŞ-da keçirilən atom enerjisi üzrə zirvə görüşündən qayıdan Baş nazir Ərdoğan Türkiyənin sərhədlərin açılması ilə bağlı mövqeyini "Sərhədlər Azərbaycan torpaqları işğal olunduğu üçün bağlanmışdı və işğal bitdikdən sonra açıla bilər" açıqlamasını verməklə bir daha Ankaranın rəsmi mövqeyini ortaya qoymuşdu.⁸²

Türkiyənin Xarici işlər naziri Əhməd Davudoğlu oktyabrın 21-də protokolları Türkiyə Böyük Millət Məclisinin (TBMM) Xarici əlaqələr komissiyasına təqdim etmişdi. Türkiyə tərəfi Qarabağ münaqişəsində irəliləmə olmadığı müddətdə protokolları Məclisin gündəminə gətirməyəcəyini israrla qeyd etmiş və protokollar TBMM Xarici əlaqələr komissiyasında müzakirə belə olunmamışdı.

Protokolların Ermənistanda təsdiqlənmə prosesi isə iki ölkə arasında yeni bir böhrana yol açmışdı. Belə ki, Ermənistan Prezidenti 2009-cu il noyabrın 17-də protokolları Konstitusiyaya Məhkəməsinə göndərmişdi. Yanvarın 12-də Məhkəmə protokolların konstitusiyaya uyğun

⁸¹ Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Moldovaya səfəri: Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Televiziyasına müsahibəsi /9 oktyabr 2009-cu il, s.186-189/ - <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2009.pdf>

⁸² Erdoğan: Sulandırma harekatı. /14.04.2010/ <http://www.ihf.com.tr/haber-erdogan-sulandırma-hareketi-117038/>

olduğunu açıqlamışdı. Lakin beynəlxalq aləmdə müsbət qarşılanan bu qərarın yaratdığı xoş ab-hava uzun çəkməmiş və yanvarın 18-də Konstitusiya Məhkəməsi verdiyi qərarın mətnini açıqlamaqla Ankara ilə İrəvan arasında yeni bir böhrana yol açmışdı. Belə ki, məhkəmə qərarının mətnində protokolların konstitusiyaya uyğun olduğu təsdiqlənsə də, məhkəmə qərarının 5-ci maddəsində Türkiyə-Ermənistan protokollarının Ermənistan Konstitusiyasının preambulasına və Ermənistan Azadlıq Bəyannaməsinin 11-ci maddəsinə zidd ola biləcəyi də vurğulanmışdı.⁸³ Ermənistanın Konstitusiya Məhkəməsi bu ölkənin daxili qanunlarına istinadən qeyd etmişdir ki, Ermənistan Türkiyəyə qarşı torpaq və soyqırımı tələblərini saxlayır və bu iddialardan imtina etmir.

Protokolların paraflanması ermənilərin "soyqırımı" təbliğatına necə təsir etdi?

Türkiyəli rəsmilərə görə protokolların əsas məqsədi Ermənistanın 1915-ci il hadisələrini beynəlxalq aləmdə "soyqırımı" olaraq tanıtmə siyasətindən əl çəkməsinə nail olmaqdır. "Soyqırımı" məsələsini siyasi platformadan elmi platformaya keçirmək üçün isə 1915-ci il hadisələrini araşdırmaq məqsədi ilə türk, erməni və tərəfsiz tarixçilərdən ibarət tarix komissiyasının yaradılmasını tələb edir. Bu komissiyanın yaradılmasında Türkiyənin əsas məqsədlərindən biri üçüncü dövlətlərin parlamentlərində bundan sonra qəbul oluna biləcək "soyqırımı" qərarlarını və o dövlətlərin Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinə müdaxiləsini əngəlləməkdir. Lakin "soyqırımı" siyasi bir məsələ olaraq görən Ermənistan, problemin elmi bir platformaya keçməsinə istəməmişdi. O dövrdə Ermənistanda hakimiyyətdə olan Respublikaçılar Partiyasının parlamentdəki fraksiyasının sədri və mətbuat katibi Eduard Şarmazarovun sözlərinə görə, "Onsuz da protokollarda tarix komissiyasının yaradılacağına aid heç bir ifadə yoxdur. Hökumətlərarası komissiya qurulacaqdır ifadəsi var."⁸⁴

Protokolların mövzu ilə əlaqədar müddəası belədir:

-iki ölkə arasında qarşılıqlı etibarın yenidən qurulması üçün problemləri müəyyənləşdirmək və həll etmək məqsədilə təkliflər irəli sürmək, tarixi qeydlərin və arxivlərin tərəfsiz şəkildə araşdırılması üçün dialoq prosesinin təsis olunmasını qərarlaşdırmaq.

Müddəadan görüldüyü kimi, tərəflər arasında yaradılacaq komissiyada 1915-ci il hadisələrinin "soyqırımı" olub olmadığı deyil, ümumi şəkildə problemlərin müzakirə olunacağı qeyd olunur. Tərəflər bu müddədəki "problem" sözünü istədikləri kimi şərh etdilər. Erməni tərəfi komissiyada ermənilərin 1915-ci ildə Şərqi Türkiyədən zorla köçürülməsi, köçürülənlərin geri dönməsi, onların mal və mülklərinin geri verilməsi kimi məsələlərin

⁸³ Ermənistan konstitusiya məhkəməsinin Türkiyə-Ermənistan protokolları haqqında qərarı, <http://www.concourt.am/english/decisions/common/pdf/850.pdf>

⁸⁴ *Milliyet*. (14.09.2009).

müzakirə olunacağını bildirmişdir. Türkiyədə yaşayan ermənilər isə ABŞ və Aİ fondlarının maddi dəstəyi ilə Türkiyədəki erməni əsərlərinin və yerlərinin siyahısını hazırladı,⁸⁵ vaxtilə Türkiyədən getdiyini isbatlayan ermənilərə Türkiyə vətəndaşlığının verilməsi kimi məsələləri müzakirəyə çıxartdılar.⁸⁶

Ermənistan tərəfi 21 dövlətin parlamenti tərəfindən qəbul olunan məsələni tarix komissiyasında mübahisəyə açıb mövqeyini zəiflətmək istəmirdi. Ermənistan tərəfi protokolların imzalanmasından sonra da 1915-ci il hadisələrinin beynəlxalq aləmdə soyqırımı olaraq tanınması üçün təbliğat kampaniyasını davam etdirdi. 2010-cu ilin mart ayında ABŞ Nümayəndələr Palatası Xarici Əlaqələr Komitəsi və İsveç parlamentində qəbul olunan "soyqırımı" qətnamələrini dəstəklədi.

ABŞ Konqresi Nümayəndələr Palatası Xarici Əlaqələr Komissiyasının 4 mart 2010-cu ildə 1915-ci il hadisələri ilə əlaqədar aldığı qərar da Türkiyə-Ermənistan protokollarına mənfi təsir göstərdi. Komissiya 23-ə qarşı 22 səsle qəbul etdiyi qətnamədə ABŞ Prezidentinin 1915-ci il hadisələrini "soyqırımı" olaraq elan etməsini istəyirdi. 2007-ci ildə də xarici əlaqələr komissiyasında eyni qərar alınmış və o zaman qətnamə 27 səs toplamışdı. 2010-cu ildəki səsvermədə qətnamənin 23 səs toplanmasını protokollarla əlaqələndirənlər oldu. İddialara görə, komissiyadakı nümayəndələr Türkiyə-Ermənistan arasındakı prosesə zərər verməmək üçün qətnamə əleyhinə səs verdi. İstər Obama hökumətinin qətnamənin komissiyadan keçməsinə əngəlləmək üçün ləng hərəkət etməyi, istərsə də qətnamənin komissiyadan keçməsindən sonra Davudoğlunun, ABŞ Türkiyənin təzyiqlərə boyun əyəcəyini düşünürsə yanılır, ifadələri komissiyada qəbul edilən qərarın təzyiq məqsədli olduğunu ortaya qoyur. Lakin komissiyanın qəbul etdiyi bu qətnamə Türkiyənin istər protokollar, istərsə də 1915-ci il hadisələri əlaqədar ABŞ və Obamanın mövqeyinə qarşı reaksiya vermə fürsəti verdi. Bu sərt reaksiya digər tərəfdən Türkiyənin Qarabağ məsələsində qəti mövqeyini bir daha ortaya qoymuş oldu.

Nəticə

Türkiyə-Ermənistan sərhədləri Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsindən sonra bağlanmış olsa da, Ermənistanın 1915-ci il hadisələri ilə əlaqədar "soyqırımı" təbliğatından imtina etməsi sərhədlərin açılması üçün Türkiyənin şərtlərindən biri olmuşdur. Azərbaycan-Ermənistan arasında atəşkəs müqaviləsinin imzalanması, Qərb dövlətlərindən gələn tələblər və ABŞ prezidentlərinin "soyqırımı" ifadəsini işlətməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə Türkiyə mövqeyini yumşaltmış və 1995-ci ildə hava sərhədini

⁸⁵Koruculardan Ermenilere İzin Yok,<http://www.hyetert.com/haber3.asp?Id=33090&Dilld=1>. (09.09.2009).

⁸⁶ Türkiye Kökenliğe Vatandaşlık Verin, *Hürriyet*, (11.09.2009).

açmışdır. Daha sonrakı illərdə isə Türkiyə ilə Ermənistan arasında birbaşa uçuşlar başlamışdır. Türkiyə-Ermənistan arasında ticarət isə Gürcüstan üstündən davam edir.

Ermənistan tərəfi Türkiyənin bu yanaşmasını güzəşt olaraq başa düşmüş və nəticədə "soyqırım" təbliğatını dayandırmaq yerinə daha da sərtləşdirmişdir. Ermənistan heç bir ön şərt olmadan Türkiyənin sərhədləri açmasını tələb etmişdir. Bir tərəfdən Türkiyə üstündə "soyqırım"ın tanınması təzyiqini quran Ermənistan, digər tərəfdən sərhədlərin açılması təzyiqini qurur. Türkiyə isə artıq Ermənistana qarşı hər hansı güzəştə getmək siyasətindən imtina etmiş və daha çox Azərbaycanın siyasətinə uyğun olaraq hücum diplomatiyasını seçmişdir. 2009-cu ildə sərhədlərin açılması və diplomatik əlaqələrin qurulmasına dair protokollar Türkiyə Böyük Millət Məclisində təsdiqlənməmişdir. Beynəlxalq aləmdə isə Türk diasporası Azərbaycan diaspora təşkilatları ilə erməni iddialarına qarşı daha yaxın əməkdaşlıq etmişdir. Bu çərçivədə Ermənistanın 1992-ci ildə Xocalıda həyata keçirdiyi qətləmin soyqırımı olaraq tanınması üçün Türk və Azərbaycan diaspora təşkilatları yaxın əməkdaşlıq içindədir. Türkiyədə ictimaiyyət də Ermənistana qarşı hücum diplomatiyasının Türkiyə üçün müsbət nəticələr verdiyinə inanmaqda və Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanın bu siyasətini dəstəkləməkdədir. Yeni XX əsrin əvvəllərində erməni terror təşkilatlarının Anadoludakı sivil əhaliyə qarşı törətdiyi qətləmlər, soyuq müharibə dövründə Türk diplomatlara qarşı ASALA terror təşkilatının həyata keçirdiyi terror hadisələri, Ermənistanın Türkiyəyə qarşı tələbləri və Azərbaycan torpaqlarını işğal altında saxlaması türk xalqının və hökumətinin Ermənistan siyasətini formalaşdırmasına təsir göstərmişdir.

Erməni məsələsinin tədqiqatı dünən və bu gün

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

XIX əsrin son illərində beynəlxalq məsələ halına gətirilən erməni məsələsi 1970-ci illərdə terror aksiyalarının törədilməsi, 1980-ci illərdə isə elmi don geyindirilərək gündəmə gətirilmişdir. Bu sahədə son dövrlərdə aparılan akademik çalışmalar və tədqiqatlar isə geniş müzakirələrə səbəb olmaqdadır.

Osmanlının son illərində ölüm-dirim məsələsi halına gələn erməni məsələsi Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradılması ilə unudulmuşdur. Buna səbəb I Dünya müharibəsindən sonra Atatürkün öndərliyi ilə müharibədən əvvəl təzyiqlərə məruz qalan Osmanlının vuruşaraq özünü təsdiq etməsi və kənar təzyiqləri zərərsizləşdirməsi ilə yeni Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradılması olmuşdur. Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulması ilə burada yaşayan hər kəs eyni hüquqlara sahib olmuş, keçmiş problemlər unudulmuşdur. Azlıqlar və çoxluqlar sülh və əmin-amanlıq içində yaşamışlar.

27.01.1973-cü ildə yenidən ortaya çıxan erməni terroru keçmiş Osmanlıdakı azlıqlar məsələsini yenidən gündəmə gətirərək Türkiyəyə qarşı tələblərin irəli sürülməsi məqsədi ilə türk diplomatlarını və onların ailələrini hədəfə almışdır. Maraqlıdır ki, Osmanlı dönəmindəki kimi, erməni terrorunu dəstəkləməyən ermənilərin özləri də yenidən hədəfə alınmışlar.

1980-ci illərdə, qismən də Türkiyə Cümhuriyyətində baş vermiş hərbi çevrilişlərə etiraz fonunda yaranan, əsas məqsədi isə erməni məsələsini yenidən gündəmə gətirmək olan yeni paradiqmanın müəllifləri olan vizyonçu qruplar, əsasən Cümhuriyyətin təməllərinə mübahisəli yanaşma sərgiləmiş və azlıqlar problemini qaldırmışlar. Bu qrupların gücü və cəmiyyətə təsiri o qədər güclü olmuşdur ki, Osmanlı və müasir Türkiyə Cümhuriyyətində erməni məsələsinə dair Türkiyədə, eləcə də, xaricdə aparılan akademik araşdırmalar və elmi tədqiqatlar, 30-40 il ərzində yalnız onların baxışları çərçivəsində aparılmışdır. Buna qarşı 1980-ci illərdə Türkiyə dövlətinin dəstəyi ilə aparılan akademik çalışmalar isə bir neçə istisna ilə zəif və təsirsiz olmuşdur.

Bəs daha güclü işlərin, elmi tədqiqatların aparılmasına nə mane olmuşdur? Səbəb sadədir. Qeyd edilən vizyonçu qrupların təzyiqləri və ASALA terror təşkilatının təhdidləri araşdırmaçılar üçün ciddi risk amilinə çevrilmiş və onları çəkəndirmişdir. Həmin illərdə bu riski gözə almayıb erməni terroruna qarşı çıxan çox az sayda türk elm adamı olmuşdur. Ankara

universitetinin professoru Türkkaya Ataöv Türkiyənin daxilində və xaricində ASALA da daxil olmaqla belə qrupları araşdıran nadir elm adamlarından olmuşdur. Eyni illərdə belə tədqiqatçılardan biri, Kaliforniyada yaşayan professor Stenford Şou oradakı daşnak cəmiyyəti tərəfindən təhdid edilmiş, evi bombalanmış, universitetdəki iş otağı dağıdılmış, dərsləri gənc daşnaklar tərəfindən pozulmuşdur.

Göründüyü kimi, belə təhdid və təzyiqlər Türkiyənin daxilində olduğu kimi, əcnəbi elm adamlarını da qorxutmuşdur. Bu təhdidlərin nəticəsidir ki, qeyd olunan vizyonist qruplar onilliklər boyu Türkiyə elmində və mətbuatda hökmranlıq etmişlər.

Bu məqamda qeyd etmək istəyirəm ki, Türkiyə elm adamlarının çoxu erməni məsələsini dilə gətirməkdən qorxduğu vaxtlarda, Tələt Paşa Komitəsinin üzvü Fatma Sarıkaya erməni terroruna qarşı təşkil edilmiş ilk konfransın iştirakçısı olmuş və çəkinmədən etirazlarını səsləndirmişdir.

Həmin illərdə bu sahədə elmi araşdırmaların az olmasının digər səbəbi tədqiqatçıların bir qisminin yaşlanması, digər bir qisminin isə vəfat etməsi olmuşdur.

Beləliklə, erməni terroru məsələsi uzun müddət elmdə araşdırılmamış qalmışdır.

1990-cı illərdən etibarən bu məsələyə diqqətin artması müşahidə olunmağa başlanmışdır. Həmin illərdə erməni məsələsi ilə maraqlanan insanların çoxu Türkiyənin Xarici İşlər nazirliyi və Silahlı Qüvvələrinin təqaüdə çıxmış əməkdaşları olmuşlar. Bu çevrələr üçün erməni terroru məsələsi tam mənası ilə anlaşılmışdır. Digər tərəfdən bu insanların bitirdikləri universitetlərin Türkiyənin ən qabaqçıl alı təhsil müəssisələrindən olması, mənsub olduqları qurumların bir çox əməkdaşlarının ASALA və digər terror dəstələri tərəfindən qətlə yetirilməsi, onların erməni məsələsinin heç də elmi-tarixi məsələ olmadığına fərqlənə varmasına səbəb olmuşdur. Digər tədqiqatçılardan fərqli olaraq, təqaüdə məmurlar aldıkları təhsil və qazandıqları təcrübə sayəsində erməni məsələsi ilə məşğul olmaq imkanına malik olmuşlar.

Bununla da, erməni məsələsi və erməni terroru məsələsinin öyrənilməsi sahəsində inkişaf müşahidə olunmağa başlamışdır. Türkiyədə son bir ildə erməni araşdırmaları dərgisinin nəşr edilməsi isə, zənnimcə yeni dövrün başlanmasından xəbər verir. Bu dərgi sayəsində təqaüdə məmurlar, yerli və əcnəbi elm adamları arasında mütəmadi və sıx dialoq yaranmışdır. Hazırda Türkiyədə Tələt Paşa Komitəsi də daxil olmaqla, bir neçə ictimai təşkilat bu sahədə fəaliyyət göstərir və əməkdaşlıq edir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, artıq bu sahə ilə məşğul olan insanlar ilk dəfədir ki, təşkilatlanaraq fəaliyyət göstərirlər.

Bəs bütün bunların Azərbaycan üçün önəmi nədir?

Bildirmək istəyirəm ki, kənardan baxanda iki erməni məsələsinin olduğu görsənir: Türkiyədə erməni məsələsi və Azərbaycanda erməni məsələsi. Əslində isə iki fərqli erməni

məsələsi yoxdur. Tək bir erməni məsələsi vardır və bu məsələ həm Türkiyəni, həm də Azərbaycanı əhatə etdiyindən, hər iki ölkənin müvafiq dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarının əməkdaşlığı, həmçinin, güclərini birləşdirməsi zəruridir.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

*Vüqar Rəhimzadə,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş
vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət
Komissiyasının üzvü, Əməkdar jurnalist*

Soyqırımı həqiqətlərinin işıqlandırılmasında KİV-in rolu

Xülasə: Tarixi həqiqətlərin təbliğində, tarixi mənbələrdən qaynaqlanaraq reallıqların dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında mətbuatın üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Internetin sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə reallıqların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün geniş imkanlar yaranır. Mətbuat bu imkanlardan maksimum istifadə etməyə səy göstərməli, vətənpərvərlik prinsipləri ilə atılan addımların önündə dayanmalıdır. Müasir dövrün çağırışı məhz budur – informasiya mübarizəsi əsri olan XXI əsrdə daha çox nailiyyətlər qazanmaq, qarayaxma kampaniyalarına qarşı mübarizəni müdafiə prinsipləri ilə deyil, hücum taktikası ilə aparmaq.

Açar sözlər: Tarixi həqiqətlər, soyqırımı, KİV, Internet, Türkiyə, Azərbaycan, qondarma «erməni soyqırımı»

Yazıya böyük öndərlər Mustafa Kamal Atatürkün «Tarixin səhv, çürümüş düşüncəsi olmuşdur. Bütün dünya bilməlidir ki, Türk milləti hüququnu, heysiyyətini, şərəfini tanıتماğa qadirdir. Türk vətəninin bir qarış torpağı üçün bütün millət bir vücut kimi ayağa qalxar. Heysiyyətinin bir zərrəsinə, vətəninin bir ovuc torpağına ediləcək təcavüzün onun bütün varlığına endirilmiş zərbə kimi qiymətləndirməyəcəyini nəzərə almamaq xətdir. Hörmətsizliyin, təcavüzün böyüyü, kiçiyi yoxdur», Heydər Əliyevin «Türkiyə də, biz də böyük öndər Mustafa Kamal Atatürkün sözlərini tez-tez xatırlayırıq. O, vaxtilə demişdir ki, Azərbaycanın dərdi bizim dərdimizdir, Azərbaycanın sevinci bizim sevincimizdir. Biz də deyirik ki, Türkiyənin dərdi bizim dərdimizdir, Türkiyənin sevinci bizim sevincimizdir. Mustafa Kamal Atatürk bu sözləri hələ 1930-cu illərdə demişdir. Onda hələ Ermənistanla Azərbaycan arasında belə savaş, münaqişə yox idi, qan tökülmürdü. Ancaq o - böyük Mustafa Kamal Atatürk 1918-20-ci illərdə həmin erməni millətçilərinin, daşnakların azərbaycanlıların başına nə bəlalar gətirdiklərini yaxşı bilirdi. Azərbaycanda nə qırğınlar etmişdilər, yaxşı bilirdi. Məhz Mustafa Kamal Atatürkün və onun kimi insanların iradəsi nəticəsində 1918-20-ci illərdə Türkiyənin Qafqaz Ordusu Azərbaycana gəldi, Naxçıvanda, Qarabağda, Gəncədə, Bakıda azərbaycanlıları erməni qırğınından xilas etdi.

Biz bunları unutmurduq» fikirləri ilə başlamağım səbəbsiz deyil. Əbəs yerə deyilmir ki, zaman hakim, tarix isə yaddaşdır. Məhz bu yaddaşlığın, hakimliyin fonunda tarixin səhifələrini vərəqlədikcə erməni vəhşilikləri, zaman-zaman himayədarlarının dəstəyi ilə azərbaycanlılara və türklərə qarşı soyqırımı və deportasiya siyasəti həyata keçirdikləri əsaslı şəkildə istər ölkə, istərsə də dünya ictimaiyyətinə çatdırılır. Tarix saxtakarlığı sevmədiyi üçün real həqiqətləri, faktları yalan təbliğatla üz-üzə qoyur.

Ermənilərin dünyaya səs saldıqları və hər il aprelin 24-də qeyd etdikləri qondarma «erməni soyqırımı» da illərdir apardıqları saxta, əsassız təbliğatın tərkib hissəsidir. Hər il qondarma “soyqırımının” tarixi yaxınlaşdığı ərəfələrdə ermənilər cidd-cəhdlə 1915-ci ildə guya ermənilərə qarşı Osmanlı dövləti səviyyəsində «soyqırımı» siyasəti yeridildiyi, ermənilərin kütləvi şəkildə «soyqırımına» məruz qaldıqları barədə iddiaları gündəmə gətirirlər. Amma qeyd etdiyimiz kimi, soyqırımına məruz qalanın ermənilər deyil, azərbaycanlılar, türklər olduğu faktdır. Hətta ermənilər bir qədər də irəli gedərək 1,5 milyon erməni əhalisinin qətlə yetirildiyini iddia edirlər. İddia realıq deyil. Tarixdən ibrət götürməyənləri tarix özü cəzalandırır. Ermənilər çox təəssüf ki, tarixdən də ibrət götürmürlər. Çünki tarixdə heç bir yalan həqiqət kimi qəbul oluna bilməz. Bu gün dünya özü də erməni yalanlarını açıq şəkildə görməkdədir. Ermənilərin uydurduğu yalanların faş olunması üçün həm Türkiyədə, həm Azərbaycanda elm adamları xeyli işlər görüb. Hər zaman Türkiyə-Azərbaycan alimləri birgə konfranslar təşkil edir. Eyni zamanda, Türkiyə tərəfi bu məsələ ilə əlaqədar beynəlxalq miqyasda öz mövqeyini açıqlayıb. Əgər doğrudan da ermənilərin apardıqları təbliğat tarixi faktlara söykənirsə, niyə Türkiyə rəsmiləri tarixçilərdən ibarət erməni-türk komissiyasının yaradılması və dünya arxivlərinin açılması məsələsini gündəmə gətirəndə Ermənistan hakimiyyəti dərhal əl-ayağa düşür, «bu məsələ ilə tarixçilər deyil, siyasətçilər məşğul olur» söyləməklə məsələdən özlərini uzaqlaşdırmış olurlar?

Realıq budur ki, ermənilər və onlara havadarlıq edən dövlətlər «erməni soyqırımı» məsələsindən Türkiyəyə qarşı bir təzyiq vasitəsi kimi bəhrələnilirlər. Ermənistanda «erməni soyqırımı» abidəsinin ucaldılması və bundan siyasi məqsədlər üçün istifadə olunması da inkaredilməzdir. İşğalçı ölkəyə səfər edən bu və ya digər ölkə başçılarının «protokol qaydaları» adı altında həmin abidəni ziyarət etmələri ermənilərin apardıqları qərəzli təbliğatın tərkib hissəsidir.

Əsl həqiqətlərin üzə çıxarılmasında qiymətli və etibarlı mənbə olan arxiv sənədlərinin araşdırılması nəticəsində bəlli olur ki, ermənilər görünməyən vəhşiliklərin müəllifləridirlər. Lakin saxta tarix yazıb dünya ictimaiyyətinə özlərini «yazıq, məzlum, soyqırımına məruz qalan xalq, millət» kimi təqdim etsələr də, illər ötdükcə bu yalanlarının artıq ayaq tutub yerimədiyinin fərqindədirlər. Kimsə 100 il əvvələ qayıdırsa, hər halda 20, 25 il əvvələ qayıtsa

daha yaxşı olar. Xocalıda, Qarabağda törədilən faciələr hər kəsə bəllidir. Kimlərsə ermənilərin uydurma soyqırımı təbliğatına əsasən qətnamə qəbul edirlərsə, onlar tarixi təhrif edir, tarixdən ibrət götürmürlər.

Tarixi faktlara diqqət yetirək. 1915-ci ildə Çanaqqala döyüşü baş verdi. Bu döyüşdə məqsəd Osmanlı dövlətini hərbi yolla məğlub etmək, Osmanlı imperiyasının ərazilərini bölüşdürmək idi. Amma Osmanlı dövlətini Çanaqqala döyüşü ilə məğlub edə bilmədikdə, bu döyüş uğursuzluğa düçar olduqda yenidən erməni kartından istifadə etmək barədə qərar qəbul olundu. Bu gün 1915-ci il hadisələrinə «erməni soyqırımı» kimi qiymət verən ölkələr Birinci Dünya müharibəsi illərində ermənilərdən bir alət kimi istifadə edənlərdir. 1915-ci ildən başlayaraq Şərqi Anadolu və Azərbaycan ərazilərində erməniləri silahlandıraraq Osmanlı dövlətinə qarşı vuruşmağa sövq etdilər. Məqsəd türklərin yaşadıkları bu əraziləri təmizləmək və gələcəkdə burada erməni dövlətini yaratmaq idi. 1915-ci ildən 1918-ci ilə qədər və ondan sonrakı dövrdə Azərbaycan xalqına, türk-müsəlmanlara qarşı soyqırımı törədənlərin maliyyəsini verənlər kimlər idi?

Ermənilər himayədarlarının köməkliyi ilə soyqırımı əməllərini gerçəkləşdirirdilər.

Azərbaycan torpaqlarına qonaq qismində gəlib, sonradan özlərini ev sahibi kimi aparan ermənilərin «dənizdən-dənizə Ermənistan» xülyasını həyata keçirmək istəyi azərbaycanlıların kütləvi qırğınları ilə nəticələndi. Bölgənin türk-müsəlman əhalisinə qarşı ermənilərin ötən əsrlərdə apardıqları soyqırımı siyasəti nəticəsində 2 milyondan artıq insan, günahsız insanlar qətlə yetirilmiş, kəndlər, şəhərlər dağıdılmış, yandırılmışdır. Terrorun, işğalçılıq siyasətinin dövlət səviyyəsində dəstəkləndiyi Ermənistanın Azərbaycana qarşı zaman-zaman ərazi iddiaları səbəbi ilə törətdiyi qırğınların son illərdə də davam etdirilməsi nəticəsində on minlərlə azərbaycanlı öldürülmüş, diri-diri yandırılmış, əlil olmuşdur. Tarixi faktlar da sübut edir ki, Azərbaycan ərazilərinə sonradan köçürülmüş ermənilərdən imperiya siyasətinin həyata keçirilməsində başlıca vasitə kimi istifadə olunmuşdur. Bütün tarixi sənədlərdə ermənilərin Qarabağda XVII-XIX əsrlərdə məskunlaşması, əhalinin etnik tərkibinin dəyişilmə səbəbləri aydın göstərilir. Ermənilərin ideoloqları Şaumyanın, Andranikin, Hamazaspın, Lalayanın və bu kimi qaniçən daşnakların rəhbərliyi ilə Naxçıvanda, Bakıda, Şamaxıda, Quba qəzasında, Qarabağda, bir sözlə, Azərbaycanın bütün yaşayış məskənlərində kütləvi qırğınlar, talanlar törədildi. Eyni qırğınlar 1918-1920-ci illərdə daha geniş miqyasda təkrarlandı. 1918-ci ilin martında Bakıda azərbaycanlıların tamamilə məhv edilməsi kimi cinayətkar planın icrasına başlandı. Şaumyanın başçılıq etdiyi silahlı dəstə 1918-ci ilin 30-31 mart hadisələrində təkcə Bakıda 12 min soydaşımızı amansızcasına, xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirdi. Bunlar tarixdir. Ermənilərin törətdikləri soyqırımları zamanı qətlə yetirilənlərin, dağıdılan kəndlərin, tarixi abidələrin sayını hesablamaqla qurtarmaz. [1]

1988-ci ildə Dağlıq Qarabağda başlanan və daşnak siyasətinə, ideyalarına xidmət edən hadisələr, Qərbi Azərbaycanda - Vardenisdə, Qukarkda, Qacaranda, Qafanda, Gorusda, Alaverdidə törədilmiş qanlı aksiyalar 250 mindən artıq soydaşımızın doğma yurdunu tərk etməsi ilə nəticələndi. Sovetlərin dağıdılması üçün xarici dövlətlər tərəfindən hazırlanan məkrli planların reallaşmasında «Qarabağ kartı»ndan istifadə nəticəsində həlak olan minlərlə şəhidimiz də ermənilərin törətdikləri soyqırımının qurbanları siyahısına daxil edilsə qətlə yetirilən soydaşlarımızın sayı xeyli artıq olar.

Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycana hərbi təcavüzü nəticəsində Dağlıq Qarabağ, ona yaxın ərazidə yerləşən 7 rayon Ermənistan və havadarlarının yardımı ilə işğal edildi. Bir milyondan artıq soydaşımız evlərindən didərgin, qaçqın düşdü. Hadisələr zamanı minlərlə soydaşımız qətlə yetirildi, on minlərlə günahsız azərbaycanlı şikəst oldu, yaralandı. 1992-ci ildə erməni faşizminin azərbaycanlılara qarşı növbəti qətləliamı olan Xocalıda görünməmiş dəhşətlər yaşandı. Bir gecədə dağıdılan Xocalıda 613 dinc əhali xüsusi amansızlıqla qətlə yetirildi, 487 nəfər əlil oldu. [2]

Ümumiyyətlə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı ermənilər tərəfindən öldürülən azərbaycanlıların sayı 20 mindən çoxdur. Erməni silahlıların ərazilərimizdə apardığı hərbi əməliyyatlar nəticəsində 20 min soydaşımız yaralanmış, 5 mini əsir-girov götürülmüş, minlərlə təhsil, səhiyyə, mədəniyyət müəssisəsi, tarixi abidələr dağıdılmışdır. [3]

Azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı barədə müasir və gələcək nəsillərdə möhkəm milli yaddaş formalaşdıran, dünyada bu kimi hadisələrə düzgün siyasi və hüquqi qiymət verilməsi, belə halların qarşısının alınması və bir daha təkrarlanmaması üçün həqiqətlərin araşdırılmasına bu gün də ehtiyac vardır. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar Azərbaycanın ədalətli mövqeyinin, haqq işinin müdafiə olunması ermənilərin törətdikləri soyqırımların bütün dünyada tanınması deməkdir. Prezident İlham Əliyev «Ermənilər həmişə türklərə, azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti aparmışlar. Keçmiş tarixdə də belə olub, yaxın tarixdə də belə olubdur və Xocalı soyqırımı bunun bariz nümunəsidir. Günahsız insanları, uşaqları, yaşlı qadınları qətlə yetirmək soyqırımı deyil, bəs nədir? Ancaq əfsuslar olsun ki, dünya birliyi bunu ya görmür, ya da görmək istəmir, ermənilərin, erməni lobbisinin və dünya ermənilərinin uydurma faktları əsasında qərar qəbul edirlər» söyləməklə bəyan edir ki, bu yalan təbliğata qarşı öz siyasətimizi, həqiqətlərimizi, ən əsası gücümüzü, birliyimizi ortaya qoymalıyıq. İki yüz ildən artıq müddətdə erməni millətçilərinin apardıqları mənfur siyasətin bütün dünya dövlətləri, parlamentləri, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınmasına nail olmaq, ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri qətləliam və soyqırımların ümumi mənzərəsini tam mənada, bütün dəhşətləri ilə dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq günümüzün əsas tələblərindəndir.

Birliyini, həmrəyliyi beynəlxalq səviyyədə də nümayiş etdirən iki dost, qardaş ölkə - Türkiyə və Azərbaycanın erməni yalanlarının ifşası istiqamətində atdığı davamlı addımlar göz önündədir. Dünya ikili siyasətini açıq-aşkar büruzə verdiyi halda bu birlik, həmrəylik həqiqətə həqiqət gözü ilə baxmağın zamanı olduğunu dünyaya açıq-aşkar bəyan edir. Dünyanın güc mərkəzlərindən olan Fransa'nın heç bir tarixi araşdırma aparmadan «erməni soyqırımı»nı qəbul etməsi, hətta digər dövlətlərə də bu çağırışla müraciəti ikili siyasətin, erməni sevgisinin göstəricisidir. Onlar tərəfindən «erməni soyqırımı»nı inkar edənlərə qarşı cəzanın tətbiq olunması məsələsi gündəmə gətirilmişdir. Türkiyəyə qarşı əsassız «erməni soyqırımı» iddiasını irəli sürən ermənilər havadarlarının dəstəyinə arxalanaraq bu fikri böyük inamla bildirirlər ki, Türkiyə Avropa Birliyinə üzv qəbul olunmaq üçün gec-tez bu məsələni qəbul edəcək. Məlum olduğu kimi, Türkiyənin bu quruma üzv qəbul olunması üçün irəli sürülən şərtlərdən biri də Türkiyə-Ermənistan sərhədlərinin açılması məsələsidir. Bu məsələnin gündəmə gətirilməsində digər məqsədlərdən biri iki dost-qardaş ölkənin münasibətlərinə zərbə vurmaqdır. Türkiyə-Ermənistan sərhədlərinin açılmasını nəzərdə tutan protokolun imzalanması və eyni zamanda ondan sonrakı mərhələdə baş verən hadisələr bütün dünya xalqlarına bəlli etdi ki, Azərbaycan-Türkiyə dostluğu, eyni kökdən qaynaqlanan xalqların əzmi yenilməzdir. «Ermənistan tərəfindən işğal olunan Azərbaycan torpaqları azad olunmayınca sərhədlərin açılması mümkün deyil» kimi qərarında israrlı olan rəsmi Ankaranın bu gün də eyni mövqə nümayiş etdirməsi bu qardaşlığın digər xalqlara xas olan əlaqələrindən fərqli olduğunu bir daha nümayiş etdirir.

Xatırlasaq, Türkiyə-Azərbaycan dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin möhkəmlənməsi, iki ölkə arasında iqtisadi, sosial, humanitar və digər sahələrdə əlaqələrin genişlənməsi müəyyən dairələri narahat etdiyindən münasibətlərin pozulmasına davamlı cəhdlər göstərildi. Lakin cərəyan edən proseslər sübut etdi ki, tarixi, milli-mənəvi dəyərləri eyni kökdən qaynaqlanan hər iki xalqın maraqları ən çətin məqamlarda belə üst-üstə düşüb, həmrəylik ifadəsi kimi başqalarına da nümunə olub. Qeyd etdiyimiz kimi, ABŞ-ın, Rusiyanın, Fransa'nın, Sloveniyanın rəsmi nümayəndələrinin iştirakı ilə imzalanan, Ermənistana dəstək olan Sürix protokolu belə Türkiyə-Azərbaycan birliyinin qarşısında zəif göründü.

Belə ki, ABŞ Konqresinin Xarici Əlaqələr Komitəsində «erməni soyqırımı» ilə əlaqədar qəbul olunmuş ədalətsiz qərara ilk olaraq rəsmi etirazını bildirən Azərbaycan qardaş türk xalqına siyasi, mənəvi dəstək göstərməklə, ermənilərin etnik təmizləmə, işğalçılıq əməllərini pisləməklə bu dostluğun sarsılmazlığını dünya birliyinə çatdırdı. Fransada «erməni soyqırımı»nı tanımayanlara qarşı cəzanın tətbiq olunması məsələsi gündəmə gətiriləndə də Azərbaycanın məsələ ilə bağlı münasibəti yenə də sərt oldu. Almaniya Bundestaqında «erməni soyqırımı»nın tanınmasına etirazını bu ölkəyə səfəri zamanı deputatlarla

görüşməkdən imtina etməklə bildiren Prezident İlham Əliyev Türkiyə-Azərbaycan birliyinin siyasi güc kimi yenilməzliyini göstərdi.

Azərbaycan-Türkiyə birliyinin dünya siyasətinin başlıca amilinə çevrildiyi, hər iki dövlətin birgə iştirakı ilə hazırlanan global enerji layihələrinə marağın artdığı belə bir vaxtda Türkiyəyə qarşı yönəlmiş hər hansı ədalətsizliklə barışmayacağını bəyan edən Azərbaycan dövləti və xalqı həmişə olduğu kimi, bu gün də qardaş Türkiyənin yanındadır. Talelərinə oxşar qismət yazılmış Türkiyə və Azərbaycanda təxribatlar, terrorlar törətməklə mənfur niyyətlərini həyata keçirməyə çalışan, bölgədə sabitliyin pozulması üçün ən çirkin usullara əl atanlar bilməlidirlər ki, bütün hallarda məğlubiyyətə düşər olanlar qərəzli qüvvələrdir. 2016-cı ilin 15 iyul hadisələrindən sonra qardaş ölkədə daha da şiddətlənən terror hadisələri, Ankaranın dünyada və regionda güclənən mövqeyindən təşvişə düşən dairələrin qardaş Türkiyənin daxili işlərinə müdaxilə cəhdi, Avropa İttifaqına üzvlüklə bağlı illərdən bəri yaranan gərginlik, bölgədə sabitliyin təminatı üçün terrora qarşı mübarizə məqsədilə Suriya və İraqda apardığı uğurlu əməliyyatlar, bu sadalananlar, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən mühüm hadisələr dünya siyasətinə təsir imkanları artan Türkiyəni daim gündəmdə saxlayır. İŞİD, PKK kimi terror təşkilatlarını maliyyələşdirib, silahlandıraraq, demokratiya pərdəsi altında münaqişələr törədən super dövlətlərin siyasəti bu istiqamətdə davam etməkdədir. Türkiyənin xarici işlər naziri Mövlud Çavuşoğlunun Niderlanda uçuş icazəsinin dayandırılması, Baş nazir Binəli Yıldırımın Danimarkaya səfərinin ləğv olunması da maraqlı dairələrin bu istiqamətdə sadıq qaldıqları qərəzli siyasətindən xəbər verir. Bütün bu sadalananlar, eyni zamanda, 25 ildən artıq müddətdə Türkiyənin Avropa İttifaqına qəbulu ilə bağlı istəyinin müxtəlif bəhanələrlə ləngidilməsi, ermənilərin «erməni soyqırımı»nı mütəmadi olaraq gündəmdə saxlamaları Avropa «demokratiyasının» iç üzünü göstərir. Azərbaycan bu kimi məsələlərdə hər zaman Türkiyənin yanında olduğu kimi, qardaş ölkə də Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın ədalətli mövqeyini, haqq işini ilk günlərdən müdafiə edir, sadıq qaldığı mövqeyi bu gün də dəyişilməzdir. Tarixi dövrlərdə baş verən döyüşlərdə düşməyə qarşı birgə mübarizə aparan hər iki xalqın ərənləri üçün Canaqqala savaşı nə qədər müqəddəsdirsə, Azərbaycanın müstəqilliyi yolunda, Qarabağ müharibəsində şəhid olan soydaşlarımız da türk xalqı üçün eyni dərəcədə unudulmazdır. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həlli üçün siyasi, hərbi yardımını əsirgəməyən Türkiyədə Xocalı soyqırımının qurbanları, Qarabağ döyüşlərində həlak olan qəhrəmanlar ehtiramla yad olunur. Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan «Azərbaycan bizim qardaşımızdır və qardaş çiyini həmişə bizimlədir» söyləməklə Türkiyə-Azərbaycan dostluğunun, birliyinin sarsılmazlığını bəyan edir.

Türkiyə Azərbaycan münasibətlərinə bütün istiqamətlərdə diqqət yetirməyimiz təbi iki, səbəbsiz deyil. Hər zaman qeyd olunduğu kimi, Azərbaycana qarşı əsassız torpaq iddiasını irəli sürən ermənilər Türkiyəyə qarşı «erməni soyqırımını» məsələsini qabardır. Təbii ki, iki dost-qardaş ölkənin birliyi sayəsində tarixi faktlara söykənərək bütün həqiqətlər dünyanın ən nüfuzlu təşkilatlarının tribunasından bəyan edilir. Türk-Azərbaycan diaspor təşkilatlarının dünyanın müxtəlif ölkələrində birliyi, həqiqətlərimizin təbliği istiqamətində göstərdikləri səylər göz qabağındadır. Cənab Prezident İlham Əliyev «Gücümüz birliyimizdədir» söyləməklə problemlərimizin birgə həllində bütün türk dünyasını həmrəyliyə, birliyə çağırır.

Təbii ki, həqiqətlərimizin təbliğində, tarixi mənbələrdən qaynaqlanaraq reallıqlarımızın dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında mətbuatın üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Internetin sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə reallıqlarımızın dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün geniş imkanlar yaranır. Mətbuat bu imkanlardan maksimum istifadə etməyə səy göstərməli, vətənpərvərlik prinsipləri ilə atılan addımların önündə dayanmalıdır. Müasir dövrün çağırışı məhz budur - informasiya mübarizəsi əsri olan XXI əsrdə daha çox nailiyyətlər qazanmaq, bizə yönələn qarayaxma kampaniyalarına qarşı mübarizəni müdafiə prinsipləri ilə deyil, hücum taktikası ilə aparmaq. Məhz dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyev də ölkə reallıqlarının beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılmasını qarşıya əsas vəzifə kimi qoyur: **«Bizim mətbuatımızda əlbəttə ki, ilk növbədə, dövlətimizin strateji maraqlarını, dövlətimizin gələcəkdə də təhlükəsizlik şəraitində yaşamasını müdafiə etməlidir və milli maraqlarımızı beynəlxalq müstəvidə də qorumaqdadır. Mən hesab edirəm ki, son vaxtlar, son illər ərzində bizim mətbuatımızda bu istiqamətdə ciddi dönüş yaranmışdır. Nəzərə alsaq ki, XXI əsr informasiya əsridir, əlbəttə, biz bunu daim diqqətdə saxlamalıyıq».**

Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyev Heydər Əliyev Fondunun və AZƏRTAC-ın birgə təşkilatçılığı ilə Dünya Xəbər Agentliklərinin V Konqresinin, Asiya və Sakit Okean Ölkələrin İnformasiya Agentlikləri Təşkilatının XVI Baş Assambleyasının birgə açılış mərasimində də qeyd etmişdir ki, medianın beynəlxalq hadisələrdəki rolu dəqiqliklə təhlil edilməlidir: **«Çünki medianın rolu gündən-günə artır və bununla yanaşı, məsuliyyət də artır. Biz bir çox hallarda media tərəfindən işıqlandırılan hadisələrin gərginlik, qan tökülməsi və qarşıdurma yaratdığının şahidi oluruq. Bu səbəbdən əməkdaşlıq dəyərlərinin təşviqi baxımından xəbər agentliklərinin və medianın dəstəyi olduqca əhəmiyyətlidir. Bununla siyasətçilər ümumbəşəri dəyərlərin müdafiəsi üçün yeni imkanlar əldə etmiş olurlar. Bununla dəyərlərin təşviqində bizə daha ardıcıl və fəal olmaq fürsəti verilmiş olur. Bəzən mediada gördüklərimiz və oxuduqlarımız realıqdan fərqlənir. Bunu şəxsi təcrübəmdən deyə bilərəm. Əlbəttə, istənilən dövlətin Prezidenti kifayət qədər dəqiq məlumat mənbələrinə malikdir. Ancaq beynəlxalq media vasitəsilə**

izlədiyimiz bu və ya digər eyni hadisə onun kim tərəfindən təqdim edilməsindən asılı olaraq, bəzən fərqli şəkildə çatdırılır. Bu səbəbdən biz eyni hadisənin siyasi motivlərə əsaslanan fərqli təqdimatının şahidi oluruq. Yaxın Şərq, müharibələr, Avropa, postsovetməkanı – burada eyni hadisə fərqli şəkildə təqdim edilir. Yəni, biz burada siyasi motivlər və müəyyən mənada müxtəlif siyasi dairələrin müdaxiləsinin şahidi oluruq. Hadisələrin gedişi müəyyən çərçivəyə salınır, təqdim edilməli olan məsələlər müəyyənləşdirilir, digər mövzular isə qadağan edilir». [4]

Hadisələrin şərhində, reallıqların təbliğində ikili yanaşmaları bir kənara qoyub, ədalət prinsipinə söykənsək, təbii ki, yeni texnologiyaların inkişaf etdiyi müasir dövrdə hər bir ölkədə baş verən hadisələr, həmçinin, tarixi, keçdiyi yol barədə düzgün, dolğun məlumat əldə etmək mümkündür. Bütün dövrlər üçün həqiqət carçısı olan mətbuatımız dövrün əsas çağırışlarından olan erməni yalanlarının ifşası istiqamətində səylərini daha da artırmalıdır. Cənab İlham Əliyevin bəyan etdiyi kimi, müxtəlif dillərdə internet resurslarının yaradılması əsas tələblərdəndir: **«XXI əsrin formasiya mübarizəsidir. İnternetin mövcudluğu əlbəttə ki, bu mübarizəni daha da kəskinləşdirir. Biz buna hazır olmalıyıq, biz öz reallıqlarımızı dünya birliyinə çatdırmalıyıq. Burada əlbəttə ki, əsas vəzifəni ilk növbədə dövlət öz üzərinə götürür. Ancaq media nümayəndələri də çalışmalıdırlar ki, xüsusilə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı ədalətli mövqeyimizi dünya birliyinə çatdırsınlar. Müxtəlif dillərdə internet resursları yaradılmalıdır»**.

1988-ci ildə ermənilərin əsassız torpaq iddiası nəticəsində yaranan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsl mahiyyətinin açıqlanmasında, gənclərdə vətənpərvərlik ruhunun artırılmasında mətbuat üzərinə düşən missiyanı yüksək səviyyədə yerinə yetirməlidir. Nəzərə alsaq ki, mətbuatın ictimai fikrə təsir imkanları daha genişdir, bu halda ictimaiyyətin yazılı və elektron KİV-lərdən bu günkü gündə gözləntiləri özlüyündə belli olur.

Məlum olduğu kimi, aprelin 24-də Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının təşkilatçılığı ilə «Erməni soyqırımı» real tarix, yaxud tarixin yalanı» mövzusunda keçirilən elmi-praktik konfransda məqsəd Birinci Dünya müharibəsinin gedişində - 1915-ci ildə Osmanlı Türkiyəsində yaşayan ermənilərə qarşı həyata keçirildiyi iddia edilən «soyqırımı» hadisəsinin müzakirəsindən, əsassız iddiaların tarixi və elmi faktlar əsasında təhlili və arxasında dayanan məqsədin nədən ibarət olduğunu, əsl soyqırımına ermənilərin deyil, türk-müsəlman əhalisinin məruz qaldığını sübut edən mənbələrin öyrənilməsinin və əldə edilməsinin zəruriliyinin diqqətə çatdırılması idi. Həmçinin, ermənilər tərəfindən XX əsrin əvvəllərindən etibarən Anadoluda, Cənubi və Şimali

Azərbaycanda və dünyanın digər yerlərində türk-müsəlman əhaliyə qarşı törədilən terror, soyqırımı, etnik təmizləmə və vandalizm kimi cinayət əməllərinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi kontekstində sistemli təhlilinin aparılması və bu faktların beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılması yollarının araşdırılması da konfransın əsas məqsədləri sırasında olmuşdur. [5]

Düşünürük ki, keçirilən hər bir tədbir, atılan hər bir addım qarşıya qoyulan məqsədlərə lazımi səviyyədə nail olmaq üçün bir töhfədir. 25 ildən artıq müstəqillik tarixinə malik olan Azərbaycanın tarixi faktlara, real həqiqətlərə əsaslanan təbliğatı ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun möhkəmlənməsini, yeganə problemimiz olan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı möhkəm hüquqi bazanın yaradılmasını şərtləndirir. Beynəlxalq qurumların, dövlətlərin qəbul etdikləri qərar və qətnamələrdə Ermənistanın işğalçılıq siyasəti pislənir, Azərbaycanın mövqeyi dəstəklənir. Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu öz əksini tapır. Diplomatik uğurlarımız dünya dövlətlərinə, təşkilatlara bu çağırışı edir - qətnamələrin icrası ilə bağlı vahid icra üsulu olmalıdır. Bu halda ədalətin bərpası mümkündür. Beynəlxalq ictimaiyyət ermənilərin uydurma «soyqırımı» iddialarına deyil, Xocalı soyqırımına düzgün qiymət versələr, bu halda ədalət meyarının qorunmasından danışmaq olar. Bu fikir qardaş ölkənin rəsmiləri, siyasətçiləri, tarixçiləri tərəfindən də bəyan edilir ki, 100 il bundan əvvəl baş verdiyi iddia olunan və heç bir dəlil-sübutu olmayan «ermən soyqırımı» ilə bağlı Avropada bəyanat verilir, amma 25 il bundan əvvəl törədilən Xocalı soyqırımına dünya birliyi tərəfindən hüquqi qiymət verilmir. Yalana qarşı həqiqətə, məkərə qarşı səmimiyyətə, təcavüzə, düşmənçiliyə qarşı ədalətə arxalanan birliyi nümayiş etdirməliyik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1.R.Mehdiyev. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı gerçəkləri. Bakı, 2000, 133 s.
2. Ə.Həsənov. Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri. Bakı, "Zərdabi LTD", 2017, 400 s.
- 3.Ə.Həsənov. Xocalı soyqırımı: Səbəbləri, nəticələri və beynəlxalq aləmdə tanınması. Bakı, "Zərdabi LTD" MMC, 2017, 464 s.
4. <http://azertag.az/xeber/1010915>
5. <http://azertag.az/xeber/1053903>

1918-ci il Urmiya faciəsi: Erməni millətçilərinin Cənubi Azərbaycan əhalisinə qarşı törətdikləri qırğınlar türk-müsəlman əhalisinə qarşı həyata keçirilən soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsi kimi

Annotasiya

XX əsrdə baş vermiş və planlı şəkildə törədilən ən dəhşətli soyqırımlardan biri də Güney Azərbaycanın qərb bölgəsində – Urmiya, Salmas, Xoy və ətraf ərazilərdə Azərbaycan türklərinə qarşı erməni-aysor hərbi dəstələrinin törətdiyi soyqırımdır. Planlı şəkildə təşkil olunan, bu soyqırımı dəstəkləyən böyük xristian güclərinin əsas məqsədi Osmanlı imperiyası kimi güclü bir türk dövlətinin qonşuluğunda, əsasən müsəlman türklərinin yaşadığı ərazilərdə erməni dövlətini yaratmaq idi. Rza şahın hakimiyyətə gəlişindən sonra azərbaycanlılara qarşı törədilən bu soyqırımı siyasəti unudurulmuşdu. Təəssüf ki, İranda Azərbaycan şəhərlərinin tarixi haqqında yazılan bir neçə kitab istisna olmaqla, azərbaycanlılara qarşı törədilən qırğınlar barədə heç bir tarixçinin əsərində bu məsələyə önəm verilməmişdir. Biz bu məqaləmizdə keçən əsrdə Cənubi Azərbaycanda baş verən lakin unudurulan acı tariximizi açmağa, qaranlıqlara qərq olan soyqırımı faciəsini qismən də olsa işıqlandırmağa çalışdıq. Məqalə xüsusən İran tarixçilərinin, İranda yaşayan, törədilən soyqırımın müasirləri, şahidləri tərəfindən qələmə alınan məlumatların, qeydlərin əsasında tədqiq olunmuşdur.

Giriş. Keçən əsrin əvvəllərində (1 avqust 1914-cü ildə) dünyanın nəhəng dövlətləri öz ambisiyalarını həyata keçirmək uğrunda müharibəyə başladılar. Dörd ildən artıq davam edən bu tarixi müharibədə hər bir dövlətin öz fərqli hədəfləri vardır. Antantanın üzvü kimi müharibəyə qatılan Rusiyanın diqqət mərkəzində isə «erməni məsələsi» dolayısı ilə müsəlman türklərinin yaşadığı ərazilərdə erməni dövlətini yaratmaq məqsədi dururdu.

Birinci Dünya müharibəsində İran özünü bitərəf elan etsə də Antanta ittifaqına daxil olan İngiltərə ilə Rusiyanın, Almaniya ilə Türkiyənin bu ölkə barəsində xüsusi planları var idi. Xüsusən də İranda öz mövqeyini möhkəmlətməyə çalışan ABŞ burada öz amerikalı missionerlərinin fəaliyyətindən geniş istifadə edirdi. Hegemon xristian dövlətlərinin əsl məqsədi digər müsəlman dövlətlərində olduğu kimi İranda, xüsusən də azərbaycanlıların yaşadıkları Cənubi Azərbaycanda da etnik qruplar arasında milli zəmində toqquşma və qırğınlar törətmək idi.

Birinci Dünya müharibəsi başlayandan sonra rus çarizmi sistemli şəkildə erməni silahlı dəstələrini Anadoluda, Cənubi Azərbaycanda və Qafqazda hazırlayaraq dinc türk əhalisinə qarşı soyqırımı siyasəti həyata keçirirdi. Güney Azərbaycanın qərb bölgəsində – Urmiya, Salmas, Xoy və ətraf ərazilərdə Azərbaycan türklərinə qarşı erməni-aysor hərbi dəstələrinin törətdiyi soyqırımı da erməni vəhşiliklərinin müsəlmanlara qarşı yeritdikləri soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsi idi.

Hələ 1908-ci ilin iyun ayının 23-də İranın ilk Milli Məclisinin mövcudluğu ilə barışa bilməyən hakim mühafizəkar qüvvələr Rusiya və İngiltərənin dəstəyi ilə anti-konstitusion hərbi çevriliş edərək birinci Məclisi qovmaq üçün rus və ingilis qoşunlarını köməyə çağırırdılar. Məşrutə inqilabı yatırıldıqdan sonra da qoşunlarını İrandan çıxartmayan Rusiya və ingilis hökuməti istiqlal və azadlığı boğmaqla bərabər dəhşətli faciələrin də başlanğıcını qoydu. Rusiya 1912-ci ildən başlayaraq Xoyda, Səlmada və Urmiyada döyüş imkanlarını artırmaq üçün bu vilayətlərdə qoşun hissələrini daha da genişləndirdi. 1912-ci ildə Urmiyada batareyası ilə birgə 5 briqada və bir dağlıq batareyası yerləşmişdisə, artıq 1914-cü ildə I Dünya müharibəsi başladıqda Urmiyada Türküstandan gətirilmiş topxanası olan böyük süvari batalyonu var idi (7, s.11).

1914-cü ilin sonunda həm rus, həm də türk qoşunları Cənubi Azərbaycanın bir çox hissəsini tutmuşdular. 1914-cü ilin dekabrında türk hərbi hissələri ilə Cənubi Azərbaycan ərazisində olan rus qoşun dəstələri arasında toqquşma baş verdi. Üstünlüyü ələ alan türk ordusu dekabrın 25-də Təbrizə daxil oldu. Bununla da İranın şimal-qərb bölgələri Birinci Dünya müharibəsinin Qafqaz cəbhəsinə daxil edildi. Lakin türk qoşunlarının 1915-ci ilin yanvarında Sarıqamış altında rus ordusu tərəfindən məğlub edilməsi alman-türk blokunun bu planını pozdu. Rus qoşunları türk hərbi hissələrini Cənubi Azərbaycandan çıxarmaq üçün hücum keçdilər. Artıq yanvarın 15-də türk qoşunları Cənubi Azərbaycanı tərk etməyə məcbur oldu. Yanvarın 17-dən 20-nə kimi rus qoşunları Təbrizi tutduqdan sonra bütün Cənubi Azərbaycanı işğal etdilər və başqa sözlə, bununla da gələcəkdə həyata keçirmək istədikəri soyqırımı siyasətinə mane olacaq və yerli əhaliyə dəstək olacaq qüvvəni aradan qaldırmış oldular.

Cənubi azərbaycanlılara qarşı soyqırım.

Rusiyanın dəstəyi ilə Azərbaycan torpaqlarına köçürülmüş ermənilər burada dağınıq şəkildə yaşayırdılar. Onlar hər bir şəhər və məntəqədə yerli türk əhali ilə müqayisədə əhalinin çox az hissəsini təşkil edirdilər. Cənubi Azərbaycanın qərb bölgəsində də ermənilər demoqrafik dəyişikliyə nail olmaq üçün əhaliyə hücum edir və türklərin yaşadığı bütün bölgələrdə eyni taktika ilə soyqırımı siyasəti həyata keçirirdilər.

Bu planlı qırğınlara rəhbərliyi əslində elə ilk gündən ruslar həyata keçirirdi. 1917- ildə Osmanlı dövləti ilə Urmiya sərhədində yerləşən Mərgəvər kəndində iki rus əsgərinin cəsədinin tapılması müsəlmanlara qarşı qırğınların başlanmasına bəhanə axtaran ruslara sanki bir təkan oldu. Ruslar həmin kəndlə yanaşı, ətraf kəndlərə də hücum edir, evləri yandırır, mülklərini isə talan edirdilər. Bu qarət və qətlə Anadoludan qovulub İrana təzəcə pənah gətirmiş cilo adlanan xristian ermənilər də ruslarla birləşdilər.

Ətraf kəndlərin qarəti ilə kifayətlənməyən rus və erməni terrorçuları Urmiya şəhərinin içərisinə doğru irəliləyərək eyni qətl - qırğınları şəhərin dinc müsəlman əhalisinə qarşı da törətmişlər. Fəlakətin baş verdiyi ilk günlərdə artıq nəinki İranda, hətta Azərbaycan mətbuatında da “Urmiya fəlakəti” başlığı altında məqalələr dərc edilirdi. Azərbaycanın gənc publisisti M.Ə.Rəsulzadənin təsisçisi olduğu “Açıq söz” qəzetinin 1917-ci ilin yayında çap olunan saylarında “Urmiya faciəsi”, “Urmiya əhvalına dair”, “Urmiya fəlakəti” adlı silsilə məqalələrində həmin qırğınların şərhinə rast gəlmək olar.

Əsasən Urmiyada baş verən bu hadisələrin inkişafı rus əsgərlərinin buğda və arpa anbarlarını möhürləməsi ilə vüsət aldı. Rus əsgərləri bəhanə olaraq özləri üçün buğda, heyvanları üçün isə arpa tələb edirdilər. Bu xəbər Azərbaycan Demokrat Fırqəsinə çatdı. Fırqə böyük səy göstərərək rus komandanları ilə əlaqə yaratdı və onlardan tələb etdi ki, İranda yeni yaranmış rejimə və inqilabın şüarlarına əməl etməlidirlər. Şüarlarda göstərilirdi ki, ölkədə yaranan “təhlükəsizliyin, qıtlığın və çətinliklərin həllinə” yardım olunmalıdır. Konsulluq nümayəndələri belə söylədilər ki, biz buğda və taxılın paylanmasını əhalinin öz öhdəsinə buraxırıq, yalnız bir hissəsini götürürük. Əslində isə məsələni ruslar öz məqsədlərinə görə həll etdilər. Urmiyada baş verən özbaşınalıqlara Tehran biganə qalsa da, Azərbaycan Demokrat Fırqəsi Urmiyadakı vəziyyəti nəzarətdə saxlayırdı. Fırqənin Urmiya bölməsi nizam-intizam yaratmaq, asayışı, birliyi qorumaq və rusların pis əməllərinin qarşısını almaq üçün tədbirlər həyata keçirməyə çalışırdı. Bu məqsədlə fırqə Nazmində aysor və erməni daşnak nümayəndələrinin də iştirakı ilə iclas təşkil edir və baş verən hadisələri müzakirə edərək yoluna qoymağa çalışırdı. Lakin gələcəkdə baş verəcək hadisələr iclasdakı müzakirələrin təsirsiz olduğunu sübut edir.

Həmin dövrdə Təbrizdə nəşr olunan “Kelide necat” (“Nicat açarı”) qəzeti Urmiya fəlakəti haqqında belə yazır: “Ramazan ayının 12-də səhər vaxtı bir dəstə rus əsgəri kəndlilərdən ərzaq almaq bəhanəsi ilə şəhərə daxil oldular. Onlar əvvəl İran kazaklarından bir neçəsini, sonra isə 2-3 nəfər də şəhər əhalisini qətlə yetirdilər. Get-gedə şəhərdə iğtişaşlar artmağa başladı, 2 saatdan sonra isə əsgərlərin sayı da artdı. Rus əsgərləri silahsız, köməksiz qalıb, qorxudan evlərinə çəkilən yerli əhalinin yoxluğundan istifadə edərək nəzarətsiz qalan dükənləri, ticarətxanaları qarət etmiş, bazarlara od vurmuş, əhalinin buğda, arpa anbarlarını

yandırmış, təqribən gecə saat 4-ə qədər şəhəri talan etmişlər. Bu dəhşətli xəbəri eşidən ətraf kəndlərdə yaşayan köməksiz insanlar təlaş və dəhşət içində idilər. Onlar nə edəcəklərini, kimdən kömək istəyəcəklərini bilmirdilər. Üç gün gecə - gündüz baş vermiş qarətin miqdarı o zamankı hesablamalara görə 20 milyon tümən (400 milyon manat) miqdarında hesablanmışdır. Dəhşətli xəbər vəliəhdə çatan kimi o, Həşmət-ol-Səltənə və Məcallül-ol-Mülk cənablarını öz tərəfindən general konsulun hüzuruna göndərmişdir. General konsul elçiləri dinləyərək, hadisəni pisləmiş və əsgərləri cəzalandıracağını bildirmişdir” (1).

Təbrizdəki rus qoşununun rəisi Urmiya qırğınlarını təkzib etsə də, bu bədbəxt hadisənin rus əsgərləri tərəfindən törədilməsini Təbrizin dövrü mətbuatı geniş işıqlandırmışdı. 1917-ci il “Təcəddüd” qəzeti “Urmiya əhvalına dair” başlığı altında məqalədə belə yazır: “Cümə günündən şənbəyə qədər Urmiya küçələri rus əsgərləri ilə büsbütün dolu idi. Axşam tərəfi şəhərə dolan rus əsgərləri evlərə hücum və təcavüz edir. Bu dəhşətli qırğınlardan sonra bir sıra möhtərəm şəxslər hökumət nümayəndələri ilə birlikdə rus konsulu Vasili Nikitinin yanına getmişlər. General-konsul rus əsgərlərinin özbaşınalıqlarını və talanlarını pisləmiş, baş verən hadisələrlə bağlı istintaq komissiyasının yaradılacağını bildirmişdir. Bir müddətdən sonra Urmiya qarəti ilə bağlı Təbrizdə vəliəhd həzrətlərinin rəhbərliyi altında rus, ingilis konsulları və qoşun rəisləri daxil olmaqla komissiya təşkil olundu. Təşkil olunan yeni komissiya Urmiya qarətində nə qədər insan tələfatının və nə qədər maddi ziyan dəydiyini təqribi müəyyən edir. Rəsmi məlumata görə, Rusiya təzə hökuməti əsgərlər tərəfindən iranlılara nə qədər ziyan vurulduğu araşdırılıb ödəyəcəkdir” (2).

Urmiyadakı hadisələrin səbəbini araşdırmaq üçün Rusiya hökuməti tərəfindən Fövqəladə İstintaq Komitəsi yaradıldı. İyul ayının axırında komitə tərəfindən başda Məşədi Saleh Qarayev olmaqla bir qrup nümayəndə heyəti Urmiyaya göndərildi. Nümayəndə heyəti baş verən faciəni araşdırdıqda qarətdə iştirak edən 70 nəfərə yaxın adamı həbs etmişdir. Həbs olunanlar içərisində qırğın zamanı rus əsgərlərinin paltarında iştirak etmiş ermənilər də var idi. Dinc əhaliyə dəymiş olan ziyanı ödəmək üçün ianə olaraq zəkat yığılmağa başladı. İlk zəkati Məşədi Saleh Qarayev 100 rubl ianə olaraq vermişdir. Fəlakətlə bağlı bəzi məsələlər komitə nümayəndələri və konsullardan ibarət xüsusi bir komissiyaya həvalə edilmişdi (2).

Urmiyada baş verən hadisələrdən narahat olan bir qrup azadlıqsevərlər Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Urmiya şöbəsini açdılar. Firqə camaatın milli mənafeyini öz tərəflərinə yönəltməklə onların rifahı üçün çalışırdı. Həyata keçirilən bəzi tədbirlərlə yanaşı, ümumi ərzaq komissiyası da təşkil etdilər. Bu dövrdə təkcə Cənubi Azərbaycanda deyil, ümumiyyətlə İranda aclıq, buğda və çörək qıtlığı hökm sürürdü.

1918-ci il yanvar ayının 1-də Rusiya hökuməti rus qoşunlarının İrandan çıxarılması haqqında qərar qəbul etdi, qərar İran hökuməti tərəfindən təsdiqləndi. Yeni qərarın təsdiqinin

ardınca Antanta blokundan çıxan Rusiya ilə Osmanlı dövlətləri arasında 1918-ci ilin mart ayında Brest-Litovsk sülh müqaviləsi imzalandı. Müqavilənin bir bəndində də rus qoşunlarının İrandan tamamilə çıxarılması qeyd olunurdu (4, s.87).

Rus hərbi hissələri Cənubi Azərbaycanı tərk etdikdən dərhal sonra ingilislər buraya öz xüsusi hərbi dəstələrini göndərdilər. 1918-ci ilin baharınadək onlar Zəncan, Miyanə, Xoy və Urmiyanı ələ keçirdilər. Eyni zamanda, Cənubi Azərbaycanın şimal-qərbində bu dövlətlərin təhrikilə aysorlar, kürdlər və ermənilər azərbaycanlılara qarşı əsl mənada soyqırımı həyata keçirirdilər.

Belə bir dövrdə rusların təzyiqlərindən hələ özünə gəlməmiş urmiyalılar digər tərəfdən də Anadoludan qovulan ciloların axını ilə qarşılaşdılar. Yerli xalq gözlənilməz “qonaqların” əsl məqsədindən xəbərsiz olaraq, onları qonaqpərvərliklə qarşılayıb, yemək və geyimlə təmin edirdilər. Hətta, Urmiya kargüzarlığının raportuna görə İrannın Xarici İşlər Nazirliyi 1917-ci ilin qışında cilolara yardım məqsədilə Tehranda Tumannyan ticarətxanasında bir yardım komitəsi də yaradıb, əhaliyə müraciət də etdilər ki, onlara qışın soyuğundan qorunmaq üçün kömək etsinlər (8, s.28). Ciloların bir hissəsi assurilərin topla halda yaşadıkları kəndlərdə məskunlaşdılar. Onların məskunlaşdığı ərazilər rusların nəzarəti altında olduğu üçün ciloların bura gəlişini ruslar böyük məmnunluqla qarşıladılar. Onlara dini rəhbərləri olan Benyamin Marşimon başçılıq edirdi. Rus qoşunlarının İrandan çıxarılması cilo (İngiltərə və Osmanlının ərazisində yaşayan aysorlar) və erməni qüvvələrində böyük narahatlıq yaratdı. Cilolar rus əsgərləri çıxarıldığı təqdirdə osmanlıların Urmiyaya gələ biləcəyindən ehtiyat edirdilər. Urmiya vilayəti o dövrdə coğrafi mövqeyinə və strateji əhəmiyyətinə görə qonşu vilayətlərdən üstün idi. Bölgənin belə əhəmiyyətli olması xüsusilə rus-türk müharibəsindən məlum idi. Qafqaz regionuna yol tapmaq və Qafqazı əhatə edən ərazilərə sahib olmaq üçün Urmiyaya nəzarət vacib idi. Rus əsgərlərinin çıxarıldığı vaxtda cilolar Cənubi Azərbaycan şəhərlərində çaxnaşmalar yaratmağa başladılar (6, s.92).

Mənbələrdə göstərilir ki, cilo və erməni quldurları təkcə Urmiyada 150 min nəfəri - qadınları, uşaqları, qocaları, Xoy bölgəsində isə 50 min Azərbaycan əhalisini qətlə yetirmişlər (13). Qeyd edək ki, bu basqınlardan öncə Urmiya şəhərində yerli idarəetməni ələ keçirən ermənilər Azərbaycan əhalisini aldadaraq 48 saat ərzində onları tərk silah etmişdir. Əliyalın, aldadılmış xalq bu üzdən özünü müdafiə edə bilməmiş vəhşicəsinə qətlə yetirilmişlər. Yalnız türk ordu hissələrinin həmin bölgəyə daxil olması ilə qığınların qarşısı alınmışdı. Lakin türk qoşunları buranı tərk edib getdikdən sonra Cənubi Azərbaycanın Türkiyə və İraqa həmsərhəd bölgələrində ermənilər, aysorlar və kürdlər azərbaycanlıları yenidən qırmağa başladılar. Bu qırğınlar bolşevik hökuməti tərəfindən rus hərbi hissələrinin çox pərakəndə şəkildə 1918-ci ilin əvvəlində İrandan çıxarıldığı vaxt daha faciəvi şəkil almışdı (13).

1918-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq Cənubi Azərbaycanda - Urmiya, Salmas, Xoy və ətraf ərazilərdə erməni-aysorlardan ibarət yaradılmış xristian qoşunu tərəfindən Azərbaycan türklərinə qarşı keçirilən soyqırımı 6 ay müddətində davam etdi (1). Həmin dəhşətli hadisələr zamanı yüzlərlə günahsız azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir. Soyqırımın baş verdiyi dövrün müasiri, fars şovinizminin dahi təbliğatçısı kimi tanınan Əhməd Kəsrəvi də özünün "Azərbaycanın on səkkiz illik tarixi" kitabında tarixi həqiqəti dana bilməmiş həmin hadisələrdə 130 mindən artıq insanın erməni və aysorlardan ibarət xristian qoşunu tərəfindən qətlə yetirildiyini göstərmişdir (1, s.763). Kəsrəvi yazırdı: "Van gölü ətrafında assurlar Türkiyə kürdlərinə məğlub olub Cənubi Azərbaycan ərazisinə sığınmışdılar. Yerli camaatın «cilo» adlandırdığı 25 min assuriyalı rusların xristian təəssübkeşliyi ilə Azərbaycan ərazisində yerləşdirilir. Onlar bir çox hallarda yerli əhalinin mal-mülkünü zorla əlindən alır, müqavimət göstərənləri isə qətlə yetirirlər. Bu işdə ermənilər daha fəal mövqe tuturlar, köməksiz və silahsız mülki əhalini - azərbaycanlıları qətlə yetirirdilər". Daha sonra müəllif qeyd edir: "12 min silo (assuriyalı) ailəsi başçıları Marşimonla (ciloların patriarxi - red.) Osmanlı ərazilərindən gəldilər. 20 min erməni və assur ailəsi isə "Urmi, Salmas, Sulduz" ətrafından onlara qoşuldu. Üstəlik, 5-6 min erməni İrəvan, Van və Naxçıvandan gəlib bunlarla birləşdilər. Bunların 20 mini yaxşı təlim görmüş hərbiçi idi. 800 rus əsgəri isə Rusiyaya getməyib burda qalmışdı. 72 fransız sərkərdəsi isə xristianlara təlimçilik edirdi. Erməni və assurlardan təşkil olunmuş xristian qoşununun 25 ədəd topu da var idi".

Ə.Kəsrəvi Urmiya qırğınıni belə təsvir edir: "Müharibə şəhər tezdən başladı. Ermənilər Dialə və Cühud dağlarından şəhəri top atəşinə tutdular. Əhali xristianların topunun olduğunu görüb qorxuya düşdü. Hər tərəfdən şəhərə hücum etdilər. Əsgər, Mehdiqəder, Yurddaş və Seyid Hüseyn bağı küçəsi hücumə məruz qaldı. Evlər talanıb yandırıldı. Həmin gün axşam Qaradağlı silahlıları heç bir iş görmədən Urmiya, Salmas yolu ilə qaçdılar".

Azərbaycanlıların soyqırımının gözləri ilə görmüş Motəmed-ol-Vözəra öz qeydlərində belə məlumat verir: «Şəhərə kimi atışma kəsilmədi. Şəhər hökumət mərkəzinə gəldim. Raportlardan məlum oldu ki, gecə dəhşətli faciələr baş verib. Cilolar və ermənilər hücum edib təxminən 500 evi odlayıblar, azərbaycanlı əhalini qətlə yetiriblər. Qırğın şəhəri gün də davam etdi. Həmin gün qırğında 10 minə yaxın günahsız azərbaycanlı qadın və uşaq qətlə yetirildi. Şəhər tezdən başlanan qətl-qarət, nəhəngdən sonra Mister Şedin dayanmaq əmrinə məhəl qoymadan davam etdirildi. Xristianlar istədikləri kimi azərbaycanlıları öldürürdülər.

İran dövlətinin Qərbi Azərbaycan əyaləti üçün çap etdirdiyi "Coğrafiyayə ostane Azərbaycane Qərbi" (Qərbi Azərbaycan əyalətinin coğrafiyası) dərsliyində 163 min nəfərin həmin qətləmədə öldürüldüyü qeyd olunur. Dr. Tohid Məlikzadə tərəfindən türk dilindən fars dilinə tərcümə edilmiş "Azərbaycan Pəhləvi hakimiyyətinin ilk illərində" (1927-ci il türk hərbi

orqanlarına məxfi hesabatı əsasında) adlı kitabda türkiyəli məmurlar Güney Azərbaycanın qərb bölgəsində 160 mindən artıq müsəlmanın həmin hadisələr nəticəsində öldürüldüyünü yazırlar (2, s.112). Lakin daha dəqiq məlumat, bu işlə bağlı hesabat hazırlayan İran mərkəzi hakimiyyətinin Urmiyadakı nümayəndəsi Rəhmətullah xan Mötəmed-ol-Vözara tərəfindən verilmişdir. O, I Dünya müharibəsi başlanandan indiyə kimi (1918) qeydə alınan və hesablanan can itkisinin 160 min nəfər, maddi xəsarətin isə təxminən 80 milyon krör түмән olduğunu göstərir və qeyd edir ki, hesablamalardan kənarda qalan məntəqələri də nəzərə alsaq, maddi xəsarət 100 milyon krör түмән, insan itkisi isə 200 min nəfərdir (3, s.230). Daha sonra müəllif həmin günlərin ağrı-acısını belə ifadə edir: “Bu günlərdə kəndlərdə qətl və qarət başlanmışdır. Silahlı insanlar kəndlərə hücum edir, faciə törətməkdən, öldürməkdən, namusa təcavüz etməkdən çəkinmirdi. Bir neçə kəndin camaatı evlərini tərk edərək bir kəndə yığışır, nisbətən təhlükəsiz məntəqəyə pənah gətiridilər. Lakin amansız düşmənin həmin kəndə də hücum edir, çapıb talayır, öldürüb doğrayırdı. Evlərə od vurub kəndi viran qoyurdular. Qış fəslı olduğundan hava kəskin soyuq idi. Uşaqlar və qadınlar açıq, şaxtalı havada, çöllükdə, qarın üzərində yalın qaldıqları üçün soyuğa və aclığa tab gətirə bilməyib tələf olurdular. Hətta bəziləri biyabanda vəhşi heyvanların hücumuna məruz qalırdı. Orada baş verən, ürəkdağlayan dəhşətləri, utandırıcı hadisələri qələmə almaq çox çətindir. Allah şahiddir ki, qələm belə şeyləri şərh etməkdə acizdir. Aciz yox, sadəcə xəcalət çəkir ki, o faciələri birər-birər şərh etsin. Həmin hadisələr zamanı o vilayətdə olanlar ömürlərinin sonuna kimi həmin hadisələri unuda bilməyəcək, həyatı boyu matəm içərisində olacaqlar” (3).

Osmanlı ordusu 1918-ci ilin iyun ayında Xoy şəhərinə çatdı. Ordu oradan Salmasa doğru hərəkət edib erməni-aysor birləşmələrinə həmlə etdi. Bir neçə günlük müharibədən sonra erməni ordusu dağıldı, onlar ailələrini, mal-qaralarını götürüb qaçmağa başladılar.

Soyqırırna məruz qalan azərbaycanlılar heç bir günahı olmadığı halda erməni və aysorların zorakılığına məruz qalmışlar. Bəs bu şəraitin yaranmasına səbəb nə idi? Güney Azərbaycanın qərb bölgəsində törədilən soyqırımdan bir müddət əvvəl İngiltərə və Rusiya Osmanlı ərazisində yaşayan və “cilo”adlanan aysorları Osmanlı dövlətinə qarşı silahlandırır döyüşə sövq etmişlər. Lakin onlar Osmanlı qoşununa məğlub olaraq, ac-yalavac, canlarını götürüb Güney Azərbaycanın qərb bölgəsinə, əsasən Urmiya və Salmasa pənah gətirmişlər. Belə bir vəziyyətdə əhalinin dəstəyindən əlavə, Urmiyanın yerli hakimiyyət orqanları Tehran qəzetlərində aysorlara yardım elanları çap etdirib, onları aclıq və ölümdən qurtarıblar (1, s.622). Lakin bunların qarşılığında Osmanlı ərazisindən gələn təxminən 40 min xristian aysor, əraziyə köçüb gəlmiş, Urmu, Salmas ətrafında dağınıq şəkildə yaşayan ermənilərlə birlikdə Rusiya, Fransa, İngiltərə, ABŞ və s. kimi qərb dövlətlərinin Urmiyadakı missioner

təşkilatları və nümayəndəliklərinin əlində alətə çevrilərək, 200 min günahsız insanı vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər (11).

Sonuc. Tarixən heç bir əraziyə, dövlətə, milli kimliyə mənsub olmayan məkrli ermənilərin bu məsələ ilə əlaqədar olaraq qızıqdırılması və səfərbər edilməsində Rusiyanın, eləcə də Qərb dövlətlərinin missioner təşkilat və nümayəndəliklərinin böyük rolu olmuşdur. Başqa sözlə, regionda baş verən fəlakət Rusiyanın regiona ayaq açması, ardınca isə missioner təşkilatların gəlməsi ilə başlamışdır. Rusiya və xristian təəssübü çəkən imperialist Qərb dövlətləri, o cümlədən İngiltərə, Fransa və ABŞ nümayəndələri tərəfindən onlara bağlı olan missioner təşkilatların köməyi ilə müsəlman türk dövlətlərinin, xüsusilə Osmanlı imperiyasının qonşuluğunda özlərinə dayaq olaraq xristian dövlətinin qurulması üçün erməni və aysorları təşkilatlandırmaq qarşıya məqsəd kimi qoyulur.

Azərbaycanlılara qarşı bədxah ermənilər tərəfindən törədilən, iki əsrlik tarixi olan bu soyqırımı aktı böyük xristian havadarlarının dəstəyi bu gün də davam etməkdədir. Azərbaycan xalqı bu soyqırımında istər mənəvi, istərsə də maddi itkilərə məruz qalıb. Lakin nə BMT, nə də dünya birliyi Azərbaycan xalqına qarşı törədilən bu haqsızlığa siyasi qiymət verməyib. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, XXI əsr sivilizasiyasını yaşayan Qərbi və Şərqi Avropa dövlətləri nəinki Azərbaycana qarşı törədilən soyqırımı tanımır, hətta keçən əsrin əvvəllərində olduğu kimi bu gün də onlardan bir alət olaraq istifadə edir və onlara dəstək olmaqda davam edirlər.

Ədəbiyyat

1. Seyid Əhməd Kəsrəvi. Tarix-e 18 sale-ye Azərbaycan. Çap-e 5, nəşr-e “Əmir Kəbir”, Tehran, 1350/1971.
2. Azərbaycan dər əvayel-e doure-ye Pəhləvi (bər əsas-e gozareşe məhrəmaneye sal-e 1927 beərteş-e Torkiye). Tərcome: dr.Touhid Məlekzadə.
3. Rəhmətulla xan Motəme-ol-vozəra. Urmiye dər moharebe-ye aləmsuz. Be kuşəş-e Kave Bəyat, nəşr-e “Pəjuh-e Şiraze”, Tehran, 1379/2000.
4. Məhəmməd Təməddon. Ouza-e İran dər cəng-e əvvəl ya tarix-e Rezaiye. Entəşarat-e mətbuati-ye “Təməddon”, Urmiye, 1350/1971.
5. Dilməqani T.M. Güney Azərbaycan Birinci Dünya müharibəsi illərində - soyqırım (tərcümə edən: C.Mirzəyeva). Bakı, “Çap evi” nəşriyyatı, 2010.
6. Əli Dehqan. Sərzəmin-e Zərtəşt-e Rezaiye. Entəşarat-e “Ebn Sina”, çap-e əvvəl, 1348/1969.
7. Qasımlı M. Birinci Dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti. III hissə, Bakı, “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2004.
8. Həsən Ənzəli. Urmiye dər qozər-e zəman. Çap-e dovvom ba bazbini və əfzudəniha, entəşarat-e “Dəstan”, Tehran, 1384/2005.
9. Nikitin B. İrani ke mən şenaxteəm. Tərcome və neqareş-e Fərəh Vəşi, nəşr-e “Mərefət”, Tehran, 1941.
10. Nameha-ye Urmiye (əsnad və mokatebat-e Məhəmməd Sadeq Mirza Moəzzeddoule əz hokuməte Urmiye, şəvval 1333 ta rəbi-ol-əvvəl 1334 hecri qəməri). Be kuşəş-e Kave Bəyat, nəşr və pəjuheş “Foruzan ruz”, Tehran, 1380/2001
11. Həsən Səfəri. Güney Azərbaycan: tarix və müasirlik. 1918-ci ildə Güney Azərbaycanın Qərb bölgəsində soyqırım törədilməsində missioner təşkilatların rolu. Bakı, 2014.
12. XX əsrin ən böyük soyqırımı mart soyqırımı hesab olunmalıdır Musa Qasımlı, http://www.anl.az/soyqirim/meqale/XXebsmsho_ses201031marts5.pdf
13. Cənubi Azərbaycanda törədilən qırğınlar.http://garabagh.net/content_84_az.html

II FƏSİL

**XX əsrin əvvəllərində
ermənilər tərəfindən Türkiyə və
Azərbaycan ərazilərində
yaşayan dinc əhaliyə qarşı törədilmiş
soyqırımı aktlarını əks etdirən
foto faktlar**

**Türkiye  razisinde yařayan dinc  haliye qarřı t r dilmiř soyqırımı  m llerini  ks etdiren
fotofaktlar**

T rkiyenin Anadolu b lgesi, erm niler t r find n q tl  yetirilmifř qadın v  uřaqlar

Türkiyenin Anadolu bölgesi, ermeniler tarafından qetle yetirilmiş qadın ve uşaqlar

Türkiyenin Anadolu bölgesi, erməni terrorçuları tərəfindən balta ilə doğranaraq qətlə yetirilmiş dinc əhali

Türkiyenin Anadolu bölgesi, erməni terrorçuları tərəfindən balta ilə doğranaraq qətlə yetirilmiş dinc əhali

Türkiyenin Anadolu bölgesi, erməni terrorçuları tərəfindən qətlə yetirilmiş uşaqlar

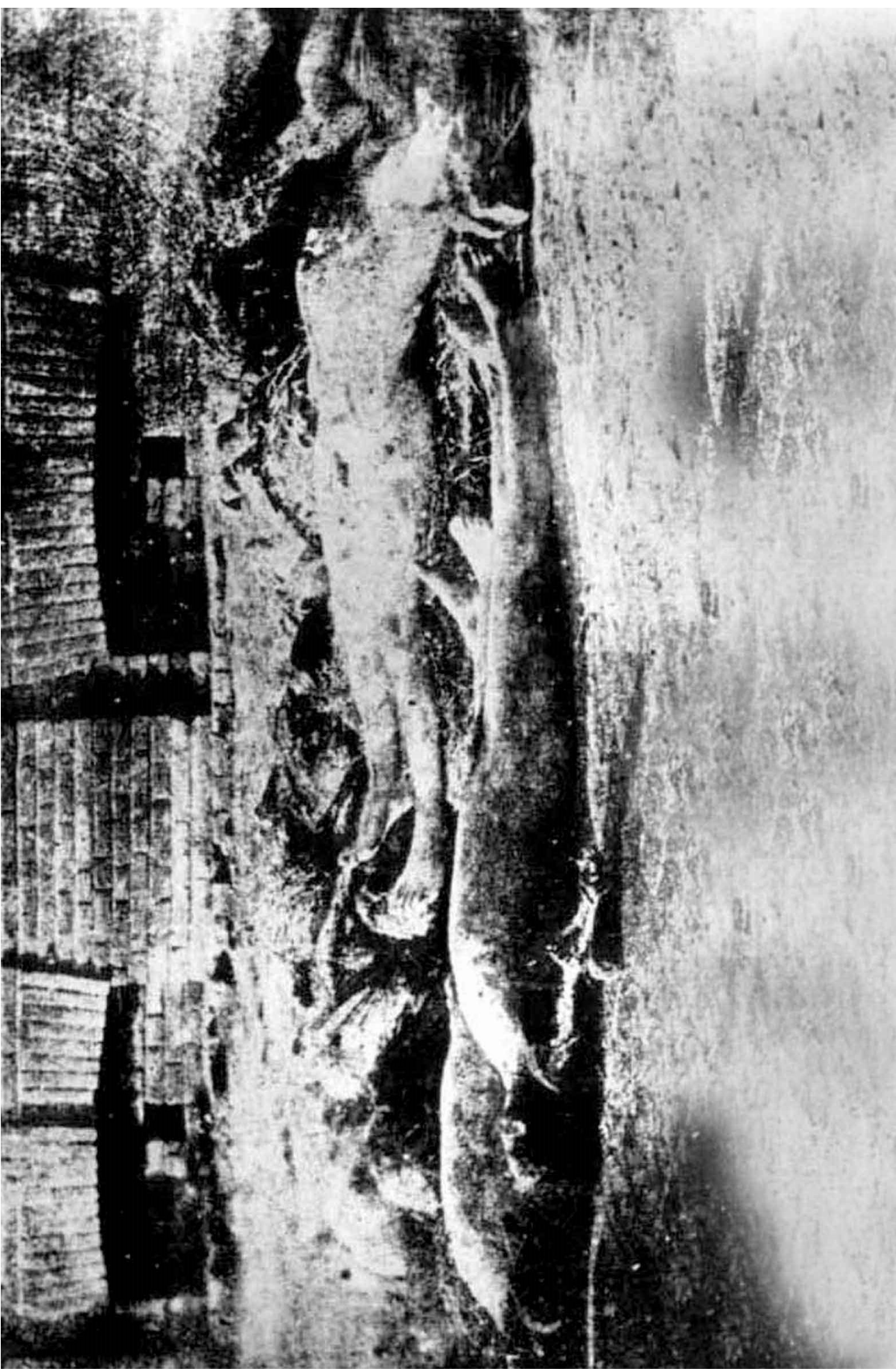
Türkiyenin Anadolu bölgesi, erməni terrorçuları tərəfindən qətlə yetirilmiş türk ailəsi

Türkiyenin Anadolu bölgesi, erməni terrorçuları tərəfindən süngülənərək qətlə yetirilmiş türk

Türkiyenin Anadolu bölgesi, ermeni terrorcuları tərəfindən balta ilə doğranaraq qətlə yetirilmiş qətlə yetirilmiş insanlar

Türkiyenin Anadolu bölgesi, ermeni terrorçuları tarafından başları ve qolları kesilerek qetle yetirilmiş qetle yetirilmiş insanlar

Türkiyenin Anadolu bölgesi, ermənilərin silahlı hücumunun qurbanı olmuş uşaq və qadınlar

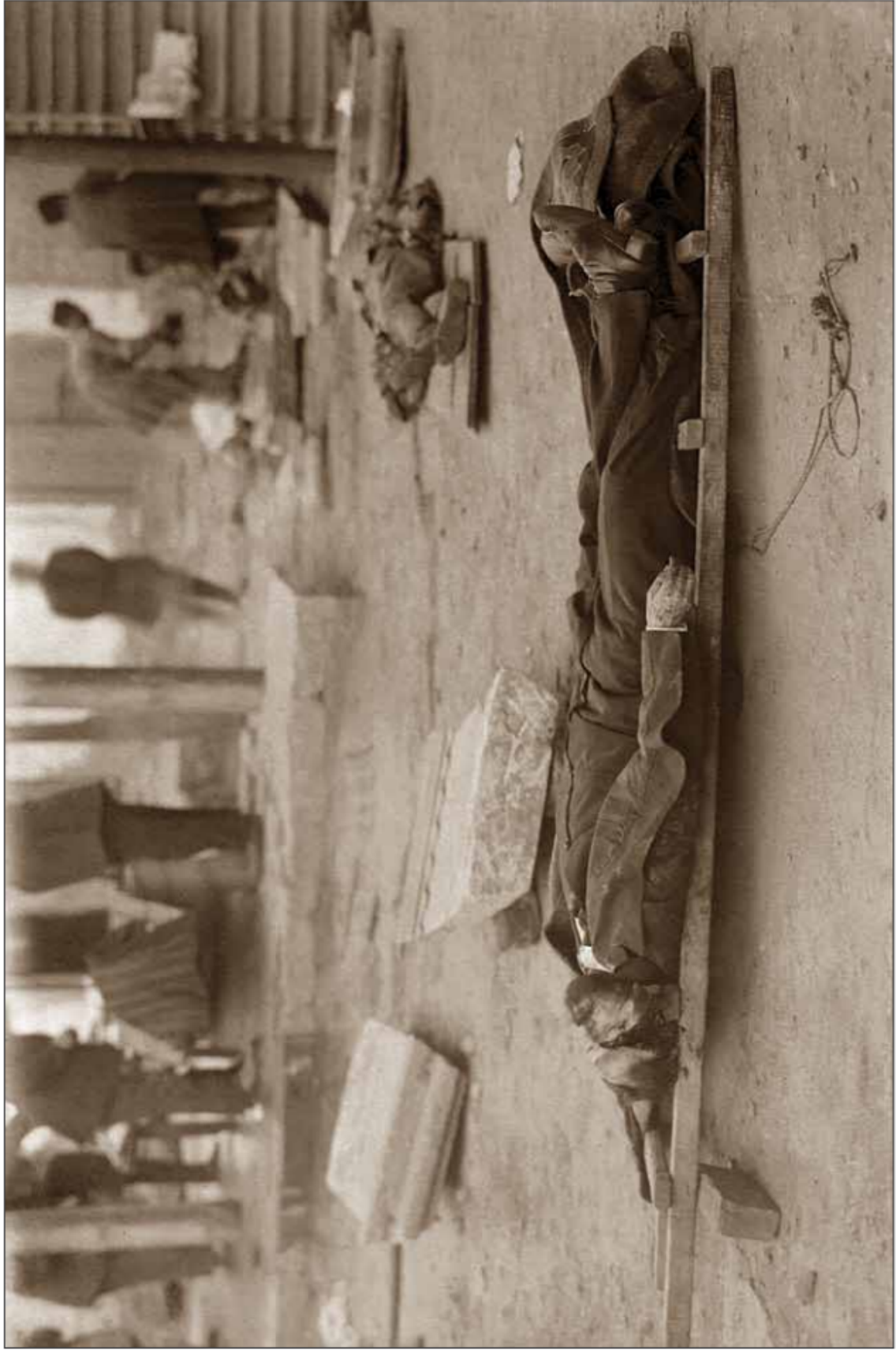
**Azərbaycan ərazisində yaşayan dinc əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı əməllərini əks etdirən
fotofaktlar**

Bakıda erməni vəhşilikləri

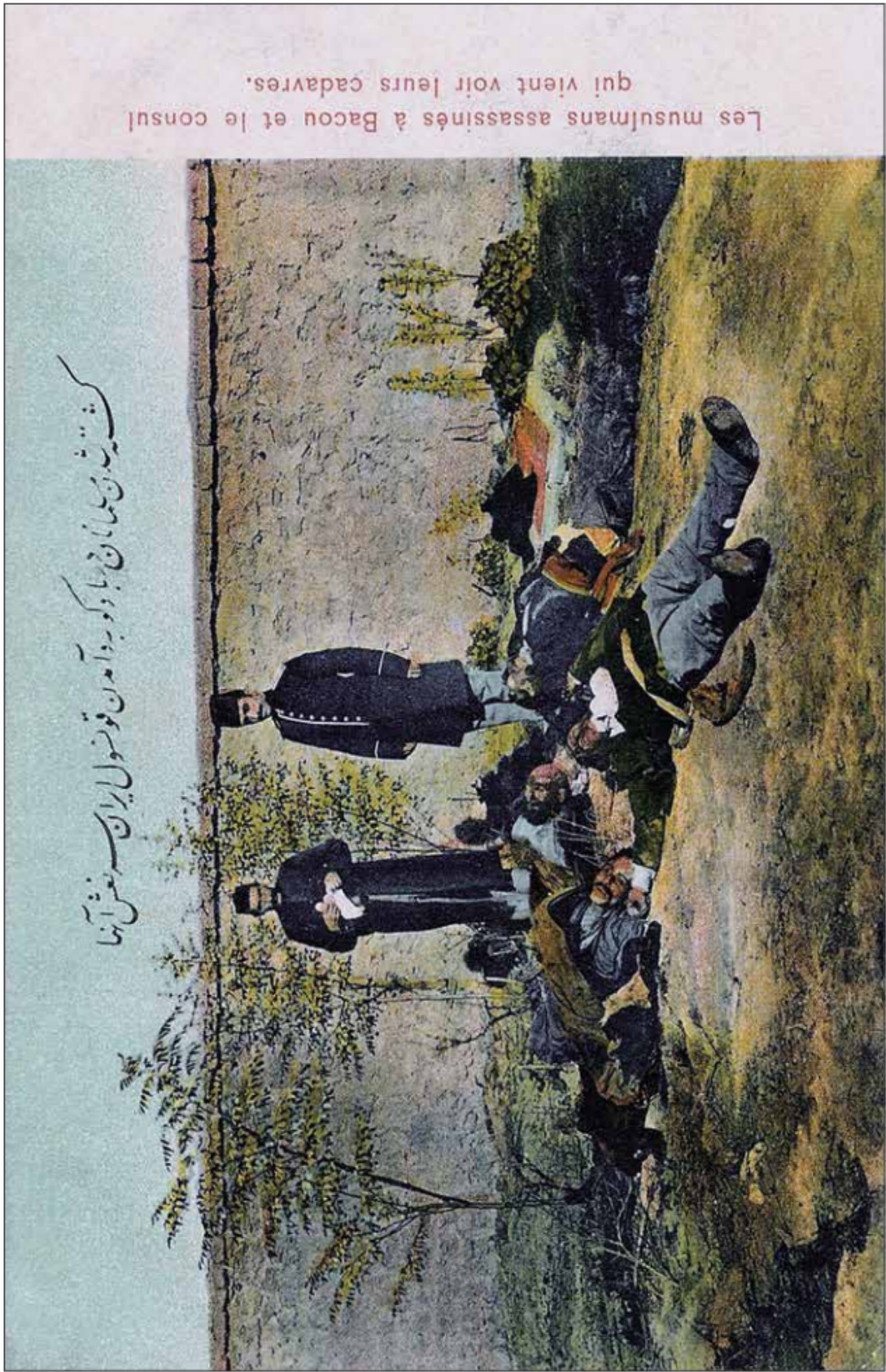
Bakıda erməni vəhşilikləri.

Bakıda erməni vahşilikləri.

Bakıda erməni vəhşilikləri.

کشتن مسلمانان با کوبه و آتشی که بر آن می‌کشیدند

Les musulmans assassinés à Bacou et le consul
qui vient voir leurs cadavres.

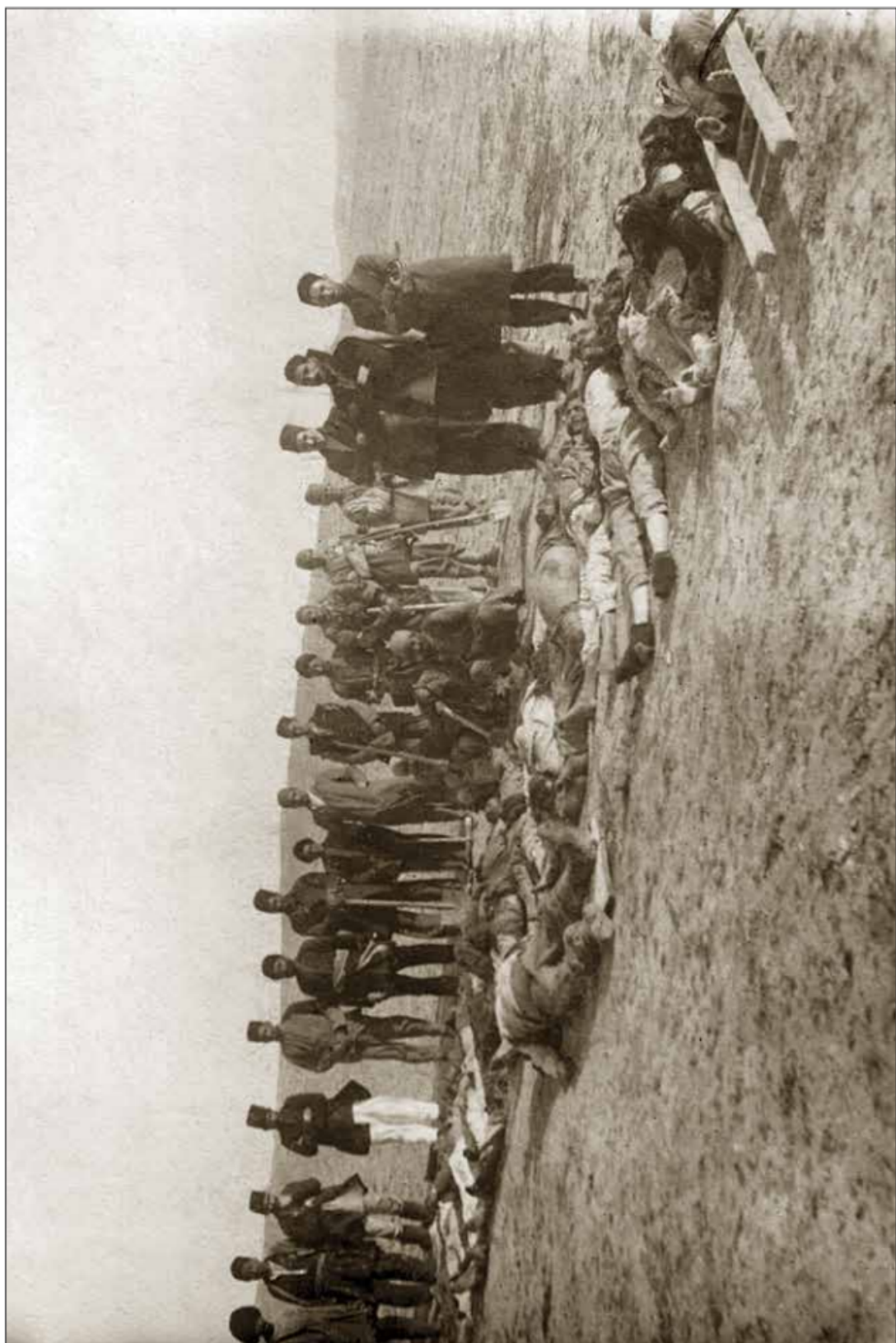
Bakı şəhərində müsəlmanların qətlə yetirilməsi və cəsədlərin yanında dayanan İran konsulu.

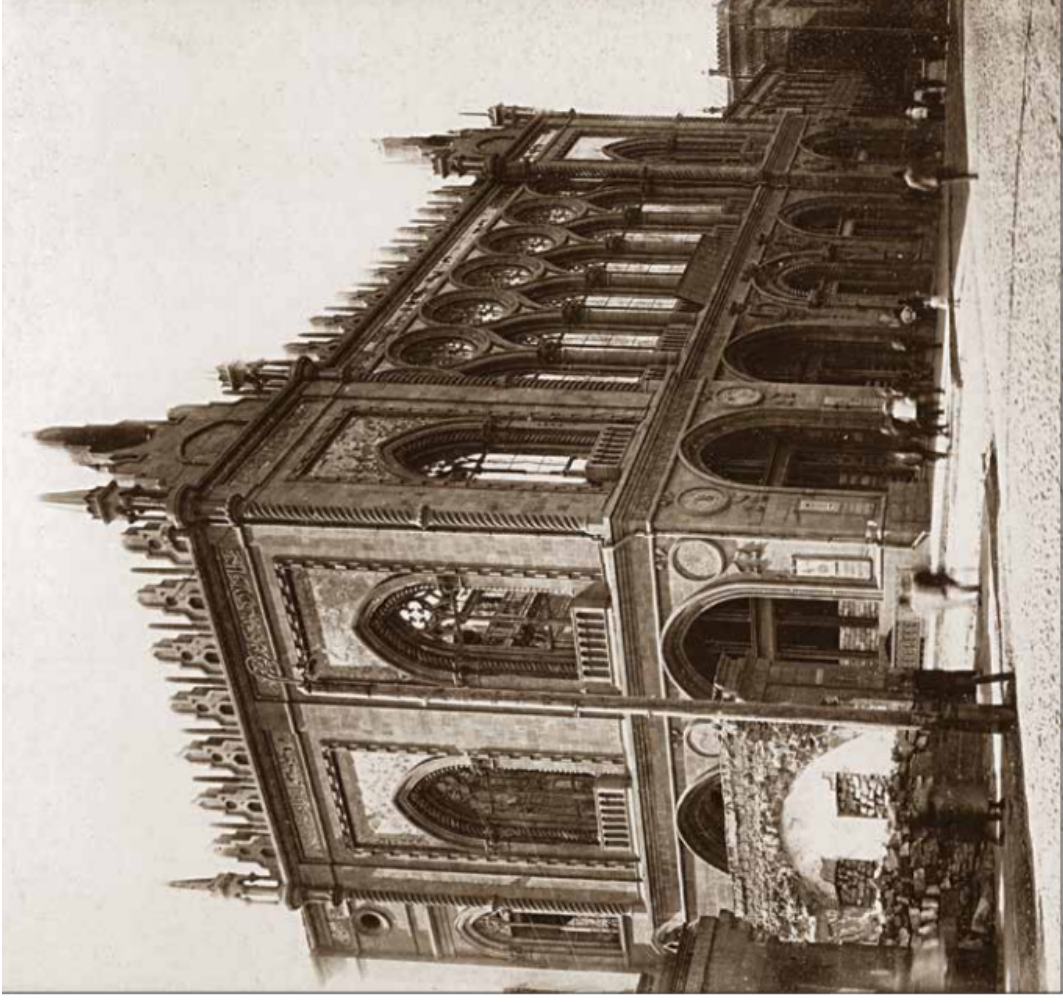
Bakıda erməni vəhşilikləri.

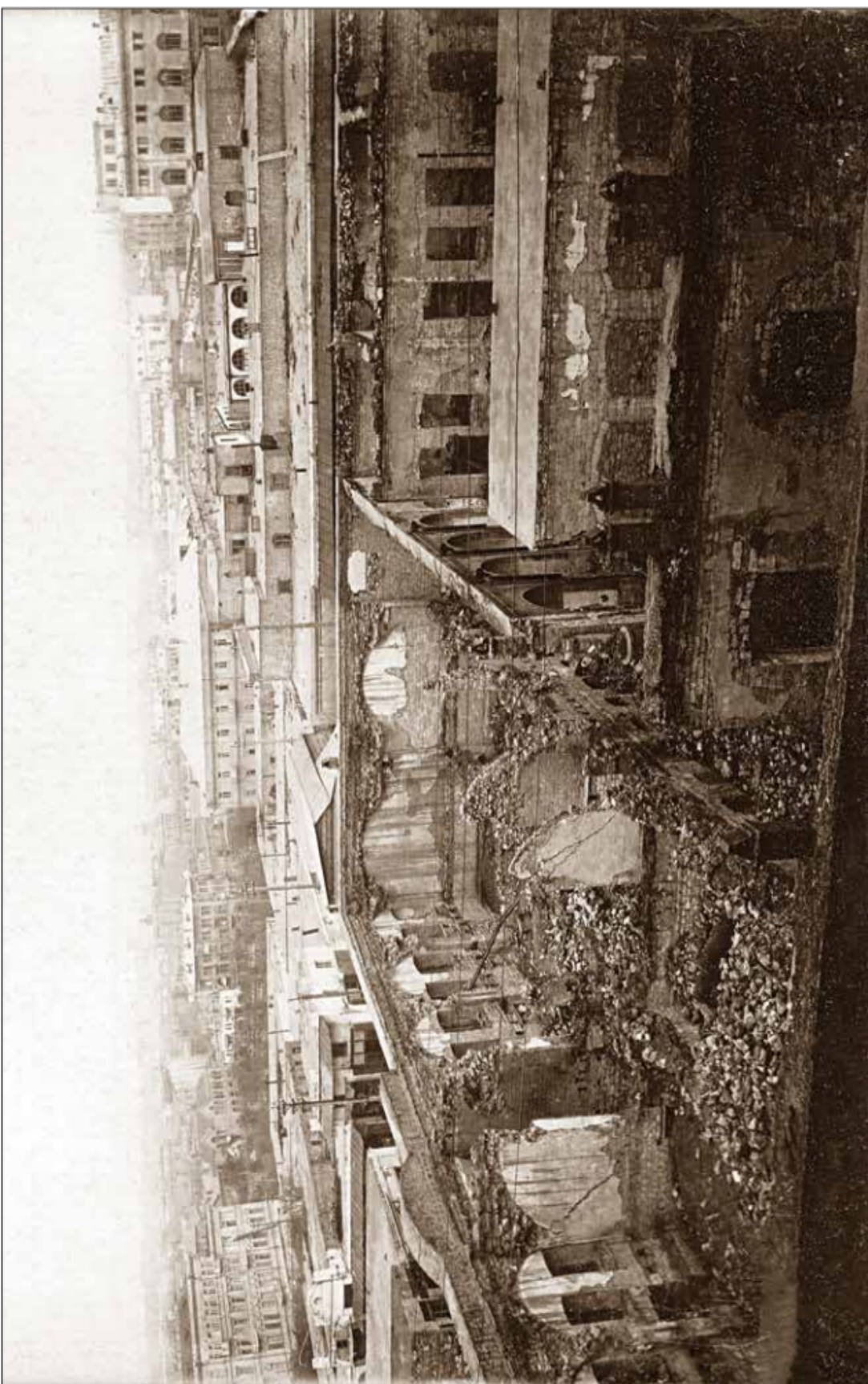
Bakıda erməni vəhşilikləri.

Bakıda erməni vəhşilikləri.

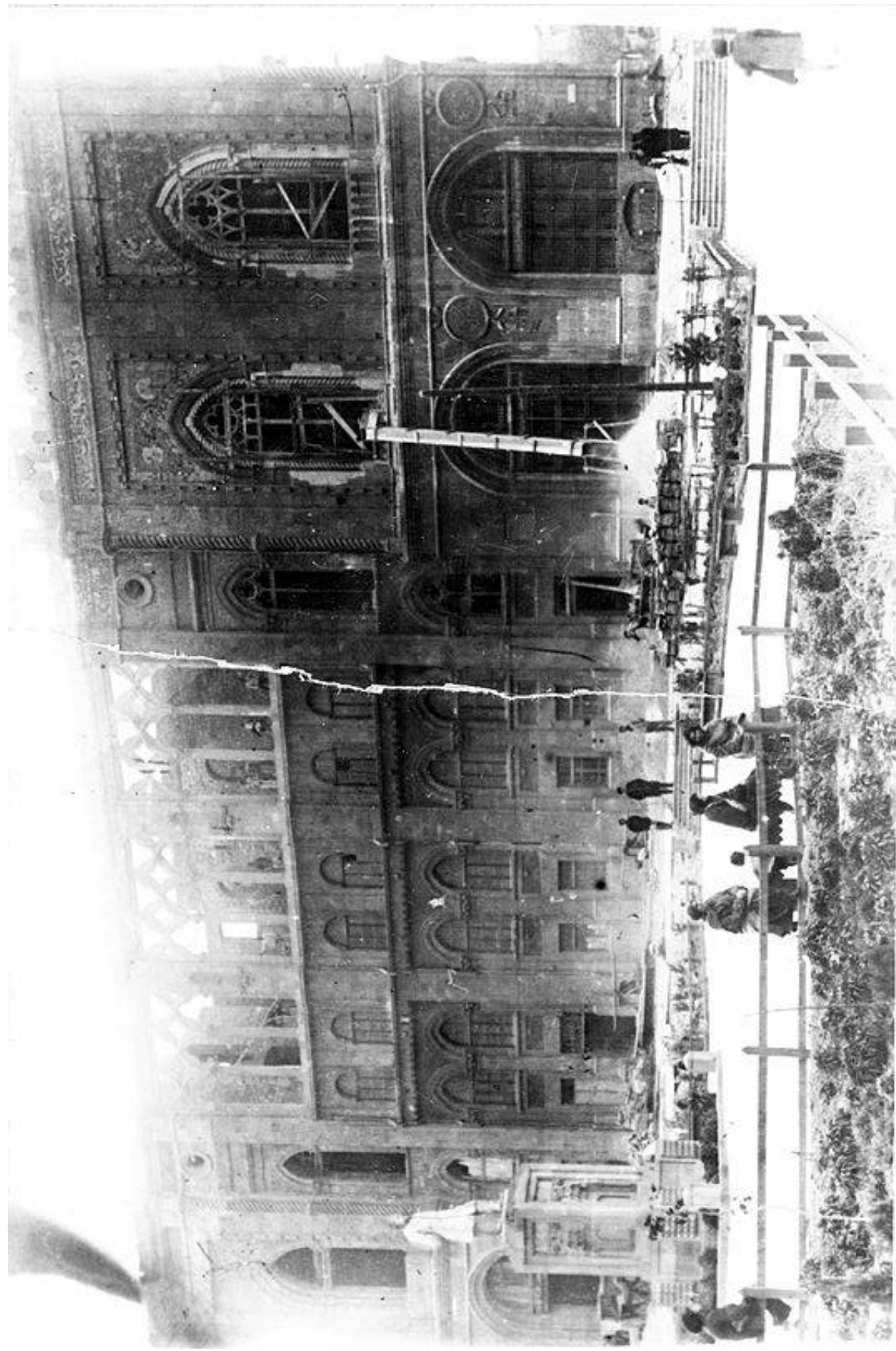
Bakıda Nikolayevsk küçəsində yerləşən "İsmailiyye" Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin dağıntılarının şərq tərəfdən görünüşü

Bakı şəhərində Nikolayevskaya küçəsində "Kaspi" qəzeti redaksiyası binasının yanğından sonra daxili görünüşü.

Bakı şəhərində Təzəpir məscidinin top mərmirlərdən dağıdılmış binasının cənub tərəfdən görünüşü.

Bakıda erməni vəhşilikləri

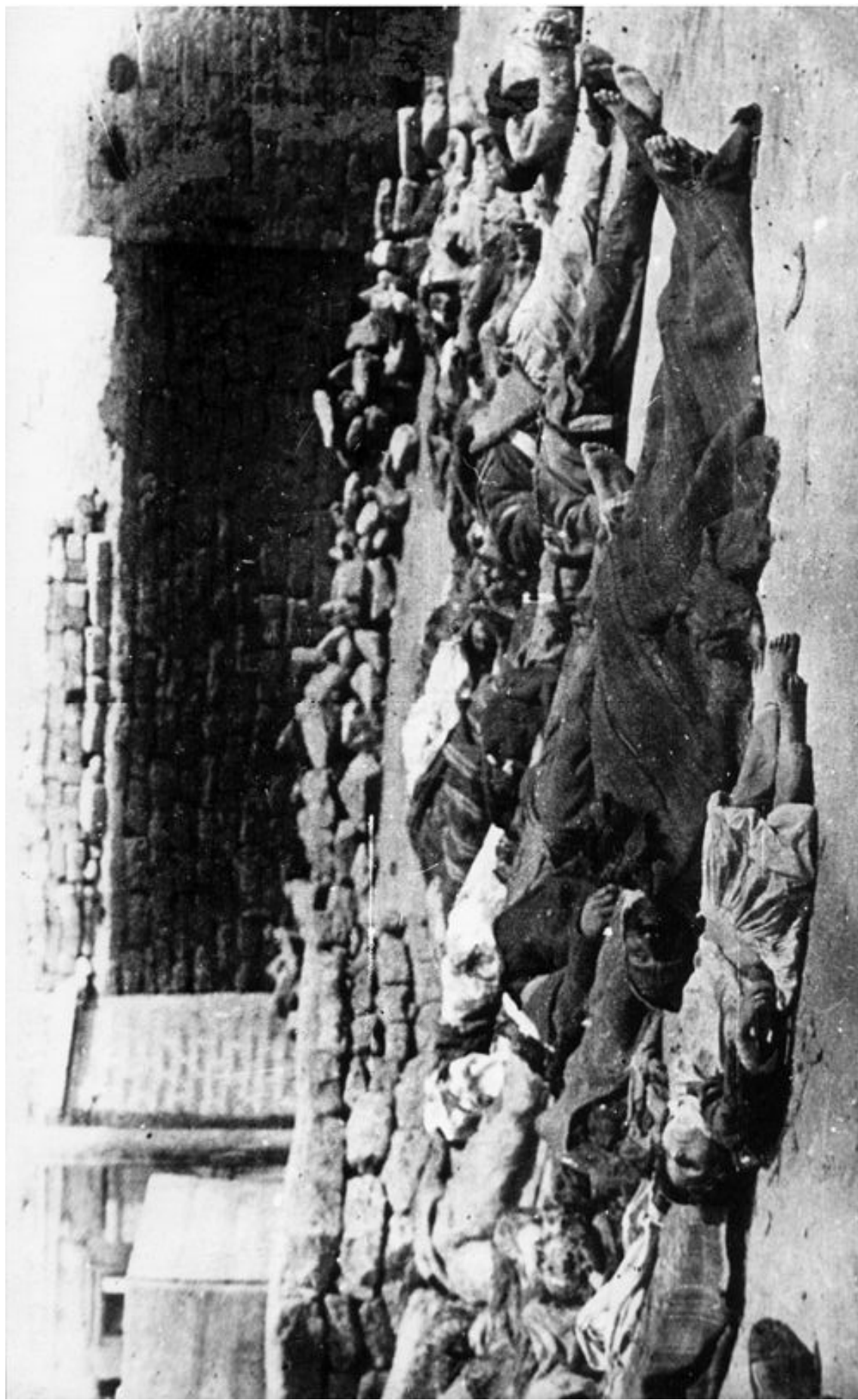
Bakıda erməni vəhşilikləri

Bakıda erməni vəhşilikləri

Bakıda erməni vəhşilikləri

Bakıda erməni vəhşilikləri

**2007-ci ildə Qubada aşkar edilmiş,
1918-ci ildə azərbaycanlıların
ermənilər tərəfindən soyqırımına
mərüz qaldığını sübut edən
kütləvi məzarlıqdan görüntülər**

**““ERMƏNİ SOYQIRIMI” REAL TARİX, YAXUD TARİXİN YALANI”
mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki
KONFRANSIN MATERIALLARI**

**Kompüter dizaynı və qrafikası:
Sahib RƏSULOV**

Yığılmağa verilib: 23.01.2016. Çapa imzalanıb: 26.02.2018.

Fiziki çap vərəqi 22,5. Nəşrin formatı 60x84 ¹/₈

Sifariş 143. Tiraj 500.